

Nina Isaksson

**”EI OLLUT MIKÄÄN HUONO MIES MINUN ISÄNI,
SOTA VAIN EI OLE NUOREN MIEHEN TIE”**

Isäsuhteet suomalaissotilaiden lasten muisteluissa toisen maailmansodan varjossa

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2020

TIIVISTELMÄ

Nina Isaksson: ”Ei ollut mikään huono mies minun isäni, sota vain ei ole nuoren miehen tie” - Isäsuhde suomalaissotilaiden lasten muisteluissa toisen maailmansodan varjossa

Pro gradu -tutkielma, 77 sivua.

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta / Historian tutkinto-ohjelma

Huhtikuu 2020

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee suomalaisten sotilaiden lasten muistelua isäsuhteestaan toisen maailmansodan aikana sekä jälkeen, sotatraumojen ja sodan aiheuttamien mielenterveysongelmien valossa. Muistelut on kerätty 1.10.2015–31.5.2016 välisenä aikana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston keruuna tutkijatohtori Antti Malisen aloitteesta. Sotilaiden lapset ovat saaneet vapaasti lähettää muistelmiaan hyödyntämällä vastaamisen tueksi annettuja kysymyksiä tai vastaamalla ilman niitä. Tutkielmassa keskitytään lasten muistoihin isästä pääsääntöisesti sodan jälkeen, mutta myös osittain sota-aikana. Tarkoituksena on lasten näkökulmasta selvittää, miten rintamalla olo on vaikuttanut miesten kykyyn olla isä lapsilleen.

Keruun vastauksista mukaan on valittu sellaiset henkilöt, jotka kertovat isästään ja, joiden isä on ollut tavalla tai toisella rintamalla sekä palannut sieltä takaisin perheensä elämään. Valituista suurin osa on naisia, mutta vastauksia on myös miehiltä. Monet ovat vastanneet omalla nimellään, mutta joidenkin kohdalla vastaus on nimetön tai niissä käytetään nimimerkkiä. Osa vastaajista on elänyt itse sota-aikana ja muistaa isänsä ennen sotaa sekä tämän jälkeen. Osa taas on syntynyt sota-aikana, eli ei muista ajasta mitään, tai on syntynyt vasta sodan jälkeen. Muisteluissa kerrottavat asiat ovat pääsääntöisesti kaikki vastaajien omia muistoja, ja tällaisina niitä tarkastellaankin. Jotkin asiat muistelijat ovat kuulleet muilta ihmisiltä. Esimerkiksi ne, joilla ei itsellään ole muistoja isästä ennen sotaa, ovat voineet kuulla sukulaisiltaan, millainen isä on ollut ennen ja millaiseksi hän on muuttunut sodan myötä.

Muistoja isästä ja tämän käytöksestä on paljon. Sota on vaikuttanut monin eri tavoin perheiden elämään ja siihen, millainen suhde isään on voinut kehittyä. Eniten kerrottuja asioita ovat isän alkoholin käyttö. Sodan jälkeen monen miehen päihteiden käyttö lisääntyi, vaikka esimerkiksi alkoholismia oli esiintynyt jo ennen sotaakin. Moni vastaaja kertoo isänsä alkoholin käytöstä ja tämän seurauksista, mutta myös se mainitaan, jos isä ei käyttänyt alkoholia. Päihteiden käyttöön liittyi toisinaan aggressiivisuutta ja väkivaltaa, mutta tällaista käytöstä esiintyi paljon myös selvinpäin. Moni muistaa isän nähneen painajaisia sodasta ja osan kohdalla se on vaikuttanut myös muun perheen elämään.

Suhde isään on osalla ollut etäinen ja vaikea. Osa taas kokee isän rakastaneen ja tämän olleen tärkeä hahmo elämässä. Osalla taas kokemukset vaihtelevat ja on vaikea määrittää, millainen suhde on todellisuudessa ollut. Kaikkien isä ei kohdellut lapsiaan tasavertaisesti. Joidenkin kohdalla isä oli paljon ankarampi sisaruksia kohtaan tai toisin päin. Osittain kohtelun vaihtelu liittyi sukupuoleen ja lasten ikään. Isän ja äidin suhdetta kuvataan yleisemmin muiden asioiden kautta tai negatiivisessa valossa, mutta osa muistelee myös aitoa rakkautta vanhempiensa välillä.

Avainsanat: sotilas, isä, isäsuhde, sotatrauma, mielenterveysongelmat, muistitieto, toinen maailmansota, perhe, lapsi

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1 Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuskysymys ja aikaisempi tutkimus	2
1.2 Aineisto ja rajaus	4
1.3 Muistitieto tutkimuksessa.....	10
1.4 Sotilaiden mielenterveysongelmat ja sotatraumat	13
1.5 Yhteiskunta sodan jälkeen.....	15
2 Lapsuus sodassa ja rauhassa	17
2.1 Lapsuus ja muistot.....	17
2.2 Sota lasten elämässä	19
2.3 Rauha ja lasten kokemukset	24
3 Isä sodassa	27
3.1 Isä rintamalla	27
3.2 Sodan fyysiset vammat.....	30
3.3 Isän kotiinpaluu	32
4 Isä perheessä sodan jälkeen	35
4.1 Sodan henkiset vammat.....	35
4.2 Sodasta ei puhuttu	39
4.3 Alkoholi ja aggressiivisuus osana arkea.....	40
4.4 Isän ja perheen muisto	47
5 Suhde isään.....	49
5.1 Isä ja minä	49
5.2 Isä ja sisarukset.....	59
5.3 Isä ja äiti	61
6 Lopuksi	68
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus.....	75

1 Johdanto

Niin minun isältääni kuin niiltä tuhansilta muilta sielunsa ja ruumiinsa sodassa särkeneiltä, puuttui työvälineet kovien kokemusten käsittelemiseen. Herkät sielut kovettuivat ja kärkeistyivät. Kun ihminen on vasta kypsymässä aikuisuuteen ja hänet temmataan sodan hornan kattilaan, niin ei voi edes vaatia, että siitä pelkkiä sankarisaagoja kirjoitettaisiin. Kuinka sellaisen kokemuksen jälkeen enää voi elää normaalia elämää, kasvattaa lapsia ja rakastaa. - - ¹

Suomalaisten sotilaiden sodan aiheuttamat traumat ja mielenterveysongelmat ovat olleet vuosikymmeniä vaiettu aihe. Yleiseen mielikuvaan miehestä ei soveltunut sodan runtelemat ja siellä henkisesti vaurioituneet miehet. Traumat ja mielenterveysongelmat nähtiin lähinnä kertovan heikkoudesta ja ne koettiin häpeällisenä. Sota-aikana ja vielä vuosikymmeniä sen jälkeen mielenterveysongelmat, traumatisoituminen ja ylipäättään henkisen terveyden häiriöt olivat tabu. Niistä ei ollut lupa puhua, eikä kyllä haluttukaan, leimaantumisen pelossa. Vuonna 1944 Suomen sisäministerikin oli kehottanut olemaan puhumatta sodan vaikeuksista radiopuheessaan.²

Kaikki oireilut eivät välttämättä olleet suoraan sodasta johtuvia ja osaa esiintyi jo ennen rintamalle lähtöäkin. Toisella maailmansodalla oli kuitenkin oma vaikutuksensa sotilaiden elämään ja toimintaan sekä suhteisiin heidän läheisiinsä. Sotilaiden traumatisoituminen on voinut jatkua sukupolviakin eteenpäin. Isät ovat siirtäneet omaa kokemusmaailmaansa lastensa kautta eteenpäin, vaikka lapset eivät olisi itse sotaa kokeneetkaan. Aihe on noussut suurempaan keskusteluun vasta tällä vuosituhannella ja siten monet tabut ovat poistuneet. Nykyään aihe ei ole enää niin vaiettu, vaan tutkimuksen myötä se on noussut paremmin esiin. Myös sota- ja jälleenrakennusajan lasten vanheneminen sekä eläköityminen on tuonut osansa keskusteluun. Vaikeita asioita on ryhdytty käsittelemään joko vapaaehtoisesti tai pakosta. Asioiden muistelu voidaan kokea myös velvollisuutena. Vielä on kuitenkin asioita ja näkökulmia, joihin ei ole saatu vastauksia.³

¹ Perheissä jatkunut sota: nainen, 1116.

² Kirves 2015, 260.

³ Malinen ja Tamminen 2017, 39, 156, 403.

1.1 Tutkimuskysymys ja aikaisempi tutkimus

Pro gradu -tutkielmani aiheena on suomalaissotilaiden lasten kokema suhde isäänsä ja toisen maailmansodan vaikutukset siihen. Erityisesti tarkastelen, ovatko sotilaiden sodan aiheuttamat mielenterveysongelmat ja sotatraumat vaikuttaneet lasten suhteeseen isäänsä ja miten suhde on ylipäättään rakentunut. Ajallisesti tutkimus painottuu sodan jälkeiseen aikaan, mutta monella on muistoja isästään ja isäsuhteestaan myös sodan ajalta. Tämän vuoksi ei voi tehdä jyrkkää jaottelua sotaan ja sen jälkeiseen aikaan. Tarkastelen, miten lapset ovat itse asian kokeneet ja millainen muisto isästä on jäänyt. Tavoitteeni on siis saada juurikin muistelijoiden oma ääni kuuluviin, pidän tärkeänä välittää lapsen henkilökohtaista kokemusta. Lähestyn aihetta tutkimalla, millaisia asioita sotilaiden lapset muistelevat. Nouseeko esiin tiettyjä teemoja ja minkä aiheiden kautta omaa isää ja suhdetta tähän käsitellään. Kandidaatintutkielmassani käytin lähteenä sotilaiden poikien muistitietoa, mutta nyt haluan saada tutkittua molempia sukupuolia ja eri ikäluokkia. Tutkimuksen kannalta merkittävää on, että isä on ollut sodassa rintamalla.

Aihetta on tarpeellista tutkia, sillä se on noussut tarkemman tutkimuksen kohteeksi vasta tällä vuosituhanella. Tämän myötä aihetta vuosikymmeniä määrittänyt puhumattomuus on alkanut murtua. Tutkimuksen kautta on mahdollista pyrkiä purkamaan aiheeseen liittyvää häpeää ja salailua. Vasta nykypäivän ja lääketieteen valossa on asioita pystytty ryhtyä käsittelemään ja ymmärtämään, minkä vuoksi selvitettävää sekä tutkittavaa on vielä paljon. Tutkimusten lisääntyessä voivat samanlaisia asioita kokeneet esimerkiksi saada rohkeutta tuoda asiaa yhä enemmän keskusteluun ja käsitellä sitä itse. Aiheen ollessa tutkimuksen kannalta suhteellisen tuore, ei siitä ole kirjoitettu vielä liian paljon. Tämä ilmenee esimerkiksi siinä, että suomalaisella tutkimuskentällä toistuvat paljon samojen tutkijoiden julkaisut. Aihetta on siksi perusteltua tarkastella lisää. Lisäksi pian alkaa olla käsillä viimeiset hetket kerätä muistitietoa sodasta ja heti sen jälkeisestä ajasta. Sodan aikana eläneet sekä sen jälkeen syntyneet suuret ikäluokatkin alkavat olla iäkkäitä.

Sotilaiden mielenterveyttä ja sotatraumoja on tutkittu Suomessa vielä melko vähän. Kattavimmin aihetta on käsitellyt Ville Kivimäki väitöskirjassaan *Battled nerves: Finnish soldiers' war experience, trauma, and military psychiatry, 1941–44* (2013) sekä teoksessaan *Murtuneet mielet: taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945* (2013). Murtuneet mielet -teoksessa sotapsykiatria ja ajalle tyypilliset oirekuvaukset sekä diagnostiikka tulevat hyvin kuvailluksi. Lisäksi teoksessa on paljon kuvausta niistä olosuhteista ja syistä, jotka traumoja sotilaille aiheuttivat. Omalle tutkimukselleni nämä asettavat pitkälti ne raamit, joiden sisällä sotilaiden sodan jälkeistä elämää

tarkastelen. Kivimäki on kirjoittanut aiheesta myös useampia artikkeleja eri julkaisuihin. Esimerkiksi Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittamassa teoksessa *Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* (2008) Kivimäki kirjoittaa sotarintaman oloista, jotka johtivat sotilaiden traumatisoitumiseen. Tämä tuo tukea sotilaiden oireilujen ymmärtämiselle.

Irmeli Hännikäinen käsittelee teoksessaan *Sota ihmisessä: totta, tarua ja unta* (2015) sotilaiden sodanjälkeistä mielenmaisemaa erityisesti posttraumaattisen stressireaktion näkökulmasta. Posttraumaattinen stressireaktio diagnoosina avaa nykyajasta ikkunan tarkastella sotilaiden sodan jälkeisiä oireiluita ja selittää niitä tavalla, jota ei vielä sodan aikana ja sen jälkeisinä vuosina tunnettu. Teoksen tarkoituksena on tuoda esiin sotilaiden kokemaa sodan todellisuutta. Myös tämä teos taustoittaa hyvin sodan raadollisuutta ja sotilaiden kokemuksia. Eli niitä tekijöitä, jotka tekivät sodasta niin hirveän, että se jätti pysyvän jäljen osaan sen rintamalla kokeneista miehistä. Yleisesti sodasta ja traumasta sekä trauman vaikutuksista muistiin kirjoittaa muun muassa Nigel Hunt teoksessaan *Memory, War and Trauma* (2010). Hän käsittelee myös tutkimukseni kannalta keskeistä posttraumaattista stressireaktiota. Sodan traumaattinen vaikutus tunnustetaan yleisestikin maailmassa, eikä ole ollut siis vain suomalaisten sotilaiden ongelma. Toinen maailmansotakin kosketti useita valtioita, mikä tarkoitti myös heidän sotilaidensa mahdollisuutta traumatisoitua sodasta.

Lapsien historiaa, etenkin sotien jälkeisenä aikana, ovat tutkineet Antti Malinen ja Tuomo Tamminen teoksessaan *Jälleenrakentajien lapset: Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin* (2017). Teos käsittelee lasten elämää sodan rikkoman yhteiskunnan varjossa. Käytän omassa tutkielmassani samaa keruuta kuin Malinen ja Tamminen ovat tässä teoksessa käyttäneet. Keruu on myös tätä teosta varten teetetty. Teoksessa kuvataan eri näkökulmista sitä, mitä sodan päätyminen on tarkoittanut lapsen elämässä ja mitkä eri tekijät ovat vaikuttaneet sodan jälkeiseen arkeen. Teos kulkee hyvin läheisesti mukana läpi tämän tutkielman erityisesti yhteisen lähdeaineiston vuoksi. Se myös tarjoaa hyvää tutkimustietoa lasten elämästä siltä ajalta, jota tässäkin työssä käsittelem. Teoksessa käsitellään monipuolisesti lapsia eri olosuhteissa, jolloin lapsuuden kokemuksista saa kattavamman kuvan. Teos kuvaa myös lasten kokemuksia isästään, mutta aihetta voi tutkia vielä enemmän.

Lapsista sodan keskellä kertoo esimerkiksi Sari Näreen, Jenni Kirveksen, Juha Siltalan ja Joni Strandbergin toimittama teos *Sodassa koettua: haavoitettu lapsuus* (2007). Teoksessa kuvataan lasten arkea sodan jaloissa esimerkiksi koulun, leikin ja työn kautta sekä lapsista sodan uhreina. Sota vaikutti myös lasten turvallisuuteen niin fyysisesti kuin psyykkisestikin. Osalta toimittajista on

julkaistu muutakin aiheeseen liittyvää tutkimusta. Lisäksi esimerkiksi Erkki Kujala (2009) ja Heikki Tiilikainen (2017) ovat käsitelleet lasten elämää sodan keskellä. Voidakseen tarkastella lapsia sodan jälkeen, on oltava myös pohjaa sille, miten sota on vaikuttanut lasten elämään. Kaikki sodassa olleiden vanhempien lapset eivät ole eläneet itse sotaa, mutta moni kuitenkin on.

Sota-ajan elämästä kuvausta löytyy esimerkiksi Anssi Männistön ja Ville Kivimäen teoksesta *Sodan särkemä arki* (2016). Teos käsittelee sota-aikaa niin rintaman kuin kotiolojenkin näkökulmasta. Sota-aika toi merkittäviä muutoksia monen suomalaisen arkeen. Sodan jälkeistä aikaa ja rauhaan palaamista on vaikea hahmottaa ilman pohjaa siitä, millainen sota todellisuudessa oli niin rintaman sotilaille kuin kotona yhteiskuntaa pyörittäneille. Teos tarjoaa tutkimukselleni taustaa siihen, mitä sodan olosuhteet tarkoittivat. Tämän kautta on helpompi hahmottaa mielikuvaa siitä, miksi sota vaikutti niin rajusti kuin se teki.

Sodan jälkeisestä yhteiskunnasta kertoo esimerkiksi Ville Kivimäen ja Kirsi-Maria Hytösen toimittama artikkelikokoelma *Rauhaton rauha: suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950* (2015). Teoksessa on monesta eri näkökulmasta sodan päättymisen merkityksistä yhteiskunnalla ja kansalaisille. Sen artikkeleissa kuvataan myös perhe-elämän muutoksia ja sopeutumista rauhanaikaan. Antero Holmilan ja Simo Mikkosen teos *Suomi sodan jälkeen* (2015) käsittelee rauhantulon vaikutuksia suomalaiselle yhteiskunnalle. Yhteiskunnallista tilannetta sodan jälkeen voidaan kuvailla normaalista poikkeavaksi, vaikka rauhan tulo tarkoitti sotatilan loppumista. Yhteiskunta palasi niin sanottuun normaalin vasta vähitellen, jolloin lasten maailman ja muistojen ymmärtämiseksi on tutustuttava yleiseen yhteiskunnalliseen tilaan. Erityisesti *Rauhaton rauha* -teos antaa kirjallisuuspohjaa omille tutkimustuloksilleni ja analyysilleni.

1.2 Aineisto ja rajaus

Lähdeaineistonani käytän keruuta *Perheissä jatkunut sota: Keruu toisen maailmansodan jälkeisen perhe-elämän muistitiedosta 2015-2016*, joka on toteutettu 1.10.2015–31.5.2016 välisenä aikana. Aloitteen keruun teettämiselle on tehnyt tutkijatohtori Antti Malinen ja se on tuotettu yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston kanssa. Malinen on siis yhdessä Tuomo Tammisen kanssa käyttänyt tätä keruuta *Jälleenrakentajien lapset* -teoksessaan, jota varten keruu

toteutettiin. Kaikkien keruuseen vastanneiden kesken on arvottu kirjepalkintoja. Keruun tarkoitusta on luonnehdittu sen esitteessä⁴ seuraavasti:

Syyskuussa 1944 solmittiin välirauha Suomen ja Neuvostoliiton välille, ja huhtikuussa 1945 päättyi Lapin sota. Mutta saapui rauha silloin myös suomalaisiin koteihin? Päättyikö sota sen kokeneissa perheissä koskaan? – Sota vaikutti syvästi ja usein pysyvästi kaikkien perheenjäsenten elämään. Yhä edelleen tuhannet 1940–50-lukujen lapset pyrkivät ymmärtämään sodan kokeneiden isiensä ja äitiensä muutosta. Perheissä jatkunut sota? -keruussa keräämme sekä omakohtaisia että muilta, esimerkiksi sukulaisilta kuultuja muistoja sotienjälkeisestä perhe-elämästä. Keruu liittyy laajempaan, Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimushankkeeseen, jossa tutkitaan, miten sotaan liittyviä perhe-elämän ongelmia käsiteltiin ja työstettiin niin perheiden sisällä kuin laajemmissa tukiverkostoissa.⁵

Keruuseen on saanut vastata hyvin vapaasti: omalla kielellä, eikä tekstin pituutta ole rajoitettu. Lisäksi on ollut mahdollista osallistua joko omalla nimellä tai nimimerkillä. Keruuvastauksia on kaiken kaikkiaan 225 ja niiden pituus on yhteensä 1406 sivua. Vastanneet ovat eri ikäisiä miehiä ja naisia. Osa vastanneista on itsekin elänyt sodan ja osa taas saattanut syntyä vasta vuosia sodan päättymisen jälkeen. Omaan tutkimukseeni valikoituivat 84 vastausta, joissa naisten osuus on huomattavasti miehiä suurempi. Naisvastaajia on 58, kun taas miehiä 18 ja sukupuolensa paljastamattomia kahdeksan. Yhtä lukuun ottamatta kaikki sukupuolensa kertomatta jättäneistä ovat nimimerkillä tai nimettömänä vastanneita. Melko pieni osa vastanneista on lähettänyt vastauksensa ilman omaa nimeään ja pyytänyt arkistointia nimimerkillä tai kokonaan nimettömänä. Pääsääntöisesti on siis koettu omalla nimellä esiintymisen ja vastauksen arkistoinnin olevan omalla kohdalla sopivaa.

Vastauksien kirjoittamisen tueksi on annettu apukysymyksiä teemoittain, joita kirjoittajat voivat esimerkiksi pohtia. Vastauksissa voi vastata näihin osittain tai myös kokonaan kysymysten ulkopuolelta. Kysymyksiä ovat:

⁴ Esite löytyy osoitteesta: <https://www.finlit.fi/fi/perheissa-jatkunut-sota#.XqIVrGYzbIV>.

⁵ Perheissä jatkunut sota? -esite.

Rauhan tulo ja perheiden paluu yhteen

- *Millaisena muistat sodan päättymisen ja perheesi yhteenpaluun? Kerro esimerkiksi, miten pitkät erojaksot vaikuttivat jälleennäkemiseen, kuinka tutulta tai vieraalta äitisi, isäsi tai sisaruksesi tuntuivat.*
- *Minkälainen oli perheesi kokoonpano heti sodan jälkeisinä vuosina, asuiko luonanne esimerkiksi sukulaisia tai evakkoja?*
- *Kuvaile perheesi elämää heti sodan päättymisen jälkeen.*

Lapsen paikka sotienjälkeisessä perheessä

- *Minkälaisena muistat kotisi tunneilmapiirin? Tunsitko olosi turvalliseksi kotona? Kerro mahdollisista turvattomuuden kokemuksistasi.*
- *Kerro saamastasi kasvatuksesta ja huolenpidosta. Miten näet sotakokemusten tai talousvaikeuksien heijastuneen vanhempiesi tai huoltajiesi käytökseen, esimerkiksi kasvatukseen, kurinpitoon tai tunne-elämään?*
- *Kerro siitä, missä määrin vietit tai jouduit viettämään aikaa kodin ulkopuolella, ystävien ja tovereiden kanssa.*
- *Jos koit lapsuudessasi vaikeita asioita, niin mistä sait voimaa vastoinkäymisten kestämiseen: ystäviltä, uskonnosta, luonnosta, elokuvista, kirjoista.*

Rauhanaikaan sopeutuminen

- *Mitä muistat sodasta palanneiden miesten ja naisten käytöksestä ja mielialasta, mahdollisista sopeutumisen ongelmista, esim. ärtyneisyydestä?*
- *Miten asumisen järjestelyt, esimerkiksi mahdollinen asumisen ahtaus, vaikuttivat perheesi elämään?*
- *Miten sotavammat, niin fyysiset kuin henkiset, vaikuttivat perheesi elämään?*
- *Kärsitkö itse tai joku perheenjäsenesi sotaan liittyvistä painajaisista tai pelkotiloista? Kerro niistä.*
- *Miten alkoholi ja sen käyttö näkyi perheessäsi? Kerro siitä, jos läheisesi hakivat tai saivat ulkopuolista apua juomisen ongelmiinsa, esimerkiksi AA-kerhoista.*
- *Tunsitko tai tiesitkö entisiä sotilaita, jotka sodan päättymisen jälkeen ajautuivat hunningolle, esimerkiksi kodittomuuteen? Kerro näistä henkilöistä.*
- *Kerro, milloin sodan vaikutukset alkoivat hälvetä omassa perheessäsi.*

Sodan kokemukset ja muistot

- *Miten esimerkiksi miesten rintama- tai muista sotakokemuksista puhuttiin perheessäsi?*

- *Kuvaile, millaisia tunteita sota ja sotaan liittyvät kertomukset sinussa herättivät.*
- *Onko sinulla muistoja tai tietoja entisten sotilaiden tapaamisista, jotka saattoivat tapahtua saunassa, kuppiloissa tai esimerkiksi ryyppyporukoissa?*
- *Viimeaikoina on puhuttu paljon sodan kokeneiden ihmisten psyykkisistä traumoista. Tunnistatko asiaa oman tai tuntemiesi perheiden kohdalla? Kertoisitko myös näistä muistoistasi.⁶*

Ajallisesti aiheen tarkastelu keskittyy pääsääntöisesti sodan päättymisen jälkeisiin vuosiin, mutta osa vastaajista on pohtinut esimerkiksi isäsuhdettaan vasta aikuisiällä. Osa vastaajista muistelee myös paljon itse sota-aikaa. Aineistoa olen rajannut ottamalla mukaan vain sellaiset vastaukset, joissa vastaajan isä on ollut rintamalla ja on tullut sieltä hengissä takaisin perheensä luokse. Lisäksi vastauksessa on pitänyt myös mainita isä jollakin tapaa ja muistelun kohdistua vastaajan omaan elämään. Ulkopuolelle siis jäävät muun muassa ne, joiden isä on kuollut sodassa tai ei ole lainkaan osallistunut sotatoimiin rintamalla. Lisäksi pois ovat rajautuneet ne, jotka eivät puhu isästään tai välttämättä edes omasta elämästään lainkaan. Näin ollen myös esimerkiksi sukulaisensa tai muun tuttunsa kokemuksista kertovat ovat jääneet pois. Sellaisten kohdalla, jotka eivät mainitse isäänsä puhuessaan muuten elämästään, voisi pohtia, miksi isästä ei puhuta. Tämän aineiston vastaukset eivät kuitenkaan anna tarpeeksi materiaalia johtopäätöksille. Lisäksi isänsä menettäneet (ja muutkin sotaorvot) ovat hyvin mielenkiintoinen ryhmä, joka nousee monessa keruun vastauksessa esiin. Heidän kokemuksensa on kuitenkin itsessään niin laaja aihe, että se olisi jo oma tutkimuskohteensa.

Keruukilpailu suunnataan yleensä hyvin suurelle yleisölle. Kutsun kilpailuun osallistumisesta jakaa useimmiten arkisto tai museo julkisesti. Tavoitteena on saada mahdollisimman moni annettuun aihepiiriin liittyvä henkilö vastaamaan kyselyyn kertomalla omia muistojaan ja kokemuksiaan. Kilpailua usein mainostetaan esimerkiksi lehdissä ja internetissä. Koska ideana on kerätä mahdollisimman laaja aineisto, tarkoittaa se sitä, että markkinoinnin on oltava tehokasta. Liian suppean vastausmäärän tuottama keruu ei välttämättä ole hyödyllinen tutkimuskäyttöön. Keruun esitteen onkin oltava riittävän houkuttava ja selkeä, että se innostaa vastaajia. Lisäksi vastaamisen pitäisi olla hyvin matalakynnyksistä, jotta ihmiset oikeasti lähtevät siihen mukaan. Vastaukset toimivat aina tietynlaisena vuoropuheluna. Ne osoitetaan jollekin taholla ja tämä taho taas tarkastelee vastausta toisen ihmisen tuotoksena.⁷

⁶ Perheissä jatkunut sota? -esite.

⁷ Hytönen 2014, 46–47.

Keruuaineisto on oivassa asemassa tuottamassa tietoa ihmisten muistista ja kokemuksista. Keruut keskittyvät kuvaamaan kirjoittajan tietyn ajan kokemuksia, joista yleensä kerrotaan paljonkin tapahtumien jälkeen. Jokainen vastaus on ainutlaatuinen, eikä toista täsmälleen samanlaista ole, vaikka keruulle on annettu tietynlainen kehys. Tämä kertoo ihmisten elämien ja kokemusten erilaisuudesta: samastakin asiasta on niin monta tarinaa kuin kertojaa. Kehyksen pitäminen riittävän väljänä luo mahdollisuuden käyttää keruita hyvinkin aiheiltaan erilaisissa tutkimuksissa. Keruuvastausten lukeminen vaatii aina riittävää eläytymistä vastaajan maailmaan.⁸

Keruuaineistojen voi yleensä ajatella olevan melko helppoja tutkimuskohteita, sillä niitä on mahdollista päästä melko vapaasti tarkastelemaan arkistoihin. Valmiin aineiston tutkiminen myös säästää oman aineiston keräämisen vaivalta työltä. Keruihin liittyy kuitenkin monia haasteita tutkijoiden kannalta. On olemassa useita asioita, joita tutkijan on huomioitava niin oman tutkimuksensa kuin keruuseen vastanneen henkilönkin kannalta. Yksi huomioitava asia on, miten hän onnistuu välittämään vastaajan persoonan ja tämän kokemusten todellisuuden tutkimuksessaan. Tämä on tapahduttava vielä niin, että vastaajan yksityisyys säilyy. Jyrki Pöysä ehdottaa teoksessaan *Lähiluvun tieto: Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen* (2015), että keruiden tekstejä tulisi kohdella ”samalla tavoin kuin julkaistuja, kirjallisuuden kaanoniin nostettuja kaunokirjallisia tekstejä: ei ’aineistona’, vaan ainutkertaisina *teoksina*.”⁹

Omassa tutkimuksessani vastaajien yksityisyyttä olen pyrkinyt suojaamaan puhumalla heistä vain etunimellä, jos vastaus on annettu käyttöön koko nimellä. Samannimisiä vastaajia erotan numeroinnin avulla, esimerkiksi nimi1 ja nimi2. Vastaajalle tai tämän läheisille arkaluontoista materiaalia sisältävien kohtien yhteydessä en käytä edes etunimeä, vaan käsittelen henkilöitä sukupuolen ja syntymävuoden mukaan. Mikäli syntymävuotta ei ole kerrottu, käytän pelkkää sukupuolta. Nimimerkkiä käytän niiden kohdalla, jotka ovat sellaisen antaneet ja toivovat sen käyttöä. Ne vastaukset, joiden kirjoittaja on halunnut vastauksen arkistoitavan nimettömänä, olen numeroinut tavalla Nimetön1–Nimetön19. Muistelijoiden omaa kokemusta taas tuon esille päästämällä heidän oman kerrontansa ääneen mahdollisimman monipuolisesti ja kattavasti.

Keruita järjestettäessä painotetaan usein sitä, että kaikkia vastaukset tullaan ottamaan huomioon. Tällä halutaan kannustaa ihmisiä lähettämään vastauksensa huolimatta esimerkiksi käsialasta tai niiden sisällöstä. Tämä on mahdollisesti osasyynä siihen, että usein keruusiin vastaa myös sellaisia

⁸ Pöysä 2015, 18–20.

⁹ Pöysä 2015, 18–20.

henkilöitä, jotka eivät normaalisti muuten kirjoita. Heillä kuitenkin on helposti tapana vähätellä vastausta ja antaa hyväksyntänsä sen pois jättämiselle. Pöysän mukaan kirjoittamisessa tulee esiin vastaajan oma sosiaalinen asema sekä koulutustausta. Hän antaa epävarmojen kirjoittajien houkuttimiksi lähettää vastauksensa keruuseen esimerkiksi palkinnon voittamisen sekä aiheen merkittävyyden itselle. Lisäksi ihmiset voivat haluta niin sanotusti ”kantaa kortensa kekoon” ja tuoda omat kokemuksensa esiin tärkeäksi esitellystä aiheesta. Osalle kirjoittaminen taas toimii terapiana ja sen vuoksi mielellään kirjoituksia myös lähetetään luettavaksi. Keruissa vastaajilla on mahdollisuus kertoa oma kokemuksensa ja näkemyksensä asioista. Tämä voi toisinaan poiketa yleisestä totuudesta, mutta kertoo paljon vastaajan kokemuksesta. Harvemmin tarkoituksena on suoranaisesti valehdella, mutta asioista nostetaan esiin itselle tärkeät asiat ja vältellään vaikeita.¹⁰

Keruuksymyksiin voi vastata kuka vaan, eikä vastaajia varsinaisesti kontrolloida. Tämän vuoksi aineisto ei välttämättä ole niin monipuolinen ja kattava, kuin sellaisissa tutkimuksissa, joihin tutkittavien joukko valikoidaan itse. Tämä herättää jonkin verran epäluuloja keruuaineistojen luotettavuuden suhteen. Yleensä keruusiin kuitenkin vastataan riittävän laajoilla kokemuksilla ja Pöysän mukaan samanlaisen tutkimusjoukon keräämisessä onnistuminen on saavutus. Keruiden antamaa tietoa on myös tutkittu esimerkiksi vertaamalla niiden tuottamaa kuvaa aiheesta haastattelujen perusteella rakennettuun kuvaan. Usein kuva on ollut samanlainen riippumatta siitä, kumpaa aineistonkeruumenetelmää hyödynnetään.¹¹

Perheissä jatkunut sota -keruu kuuluu teemaltaan elämäkerrallisiin ja kokemuksia painottavaan keruuteemaan. Siinä on vastaajille annettu vapaus kertoa omista kokemuksestaan ja omasta elämästään. Tyyli vastauksen tuottamiseen on myös vapaa ja keruu pitääkin sisällään esimerkiksi elämäkerrallista tekstiä, runoja, novellimaisia kirjoituksia ja piirustuksia. Osa kirjoittajista on halunnut kertoa kaiken syntymästään nykyhetkeen ja osa taas on keskittynyt vain tiettyyn tai tiettyihin tapauksiin. Kuvaukset vaihtelevat suuripiirteisemmästä kerronnasta aina hyvinkin tarkkaan kuvailuun yhdestä asiasta. Pöysän mukaan elämäkerrallisuutta esiintyy lähes aina sellaisissa teksteissä, joissa on pyydetty kertomaan omaan elämään liittyvistä asioista.¹²

¹⁰ Pöysä 2015, 20–21.

¹¹ Pöysä 2015, 21–22.

¹² Pöysä 2015, 22; Perheissä jatkunut sota -keruu.

1.3 Muistitieto tutkimuksessa

Paras tapa muodostaa käsitys ihmisen omasta kokemuksesta jostakin aikaa sitten tapahtuneesta, on tutkia muistitietoa. Muistitiedon avulla saatuja tuloksia ei voi suoraan yleistää faktoiksi, mutta jokainen voi ainoastaan itse kertoa omasta kokemuksestaan ja todellisuudestaan. Mikään virallinenkaan materiaali ei tähän kykene ja se tekee muistitiedosta mielenkiintoisen sekä erityislaatuisen. Kaikki eivät koe muistitiedon olevan pätevä lähde tieteelliselle tutkimukselle ja asiasta onkin käyty paljon keskustelua. Kari Teräs kuvaa artikkelissaan *Epäilystä vuoropuheluun: Muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona* (2011), että historiantutkimuksen parissa muistelmateokset on luokiteltu ”alimpaan mahdolliseen aineistokastiin”. Niiden todenperäisyyttä sekä pätevyyttä tieteelle on arvosteltu ja kyseenalaistettu paljon. Erityisesti kritiikkiä on herättänyt muistelun subjektiivisuus sekä ajallinen etäisyys. Teräs näkee tässä ongelmana olleen erityisesti sen, että muistoilta on vaadittu liikaa. On haluttu selvittää sellaisia ”totuuksia”, joihin muistotieto ei vastaa, eikä sen kuulukaan vastata. Kuitenkin, kuten edellä mainittu, muistitieto tuo tietoa sellaisista asioista, joita muut lähteet eivät pysty selittämään.¹³

Muistitietotutkimus on kehittynyt vasta toisen maailman sodan jälkeen ja on sen vuoksi vielä melko tuore näkökulma etenkin historiantutkimuksen tutkimuskentällä. Se kytkeytyy *history from below* -ajatteluun, jossa halutaan kuulla sellaisia, jotka eivät ole perinteisesti ääneen päässeet. Huomio kiinnittyy pieniin ilmiöihin ja näkökulmiin. Tämän avulla pyritään saavuttamaan uusia näkökulmia tutkimukseen. Tällainen tutkimus toimii kritiikkinä perinteiselle tutkimukselle, jonka nähtiin pohjautuvan vain tietyn kapean kansaosan elämään. Haastattelujen avulla päästään kuulemaan myös kirjoitustaidotonta väestöä. Muistitietotutkimusta on käytetty esimerkiksi naistutkimuksessa sekä työväestöstä tehdyissä tutkimuksissa. Suomessa muistitietotutkimus alkoi näkyä noin 1980-luvulla ja alun perin sitä käytettiin täydentämään muita lähteitä. Sen saavuttaessa paremmin vakituista asemaa tutkimuskentälle, on sitä alettu käyttää myös laajemmin. Muistitiedon käyttöä ei myöskään tarvitse tämän vuoksi enää perustella samalla tavalla kuin sen alkuaikoina.¹⁴

Muistitiedon käyttäminen tutkimuksen lähteenä ei ole samanlaista kuin esimerkiksi virallisten dokumenttien tai muiden perinteisimpien lähteiden käyttö. Se vaatii joitakin erityishuomioita työskennellessä aineiston parissa ja siksi asettaa myös tiettyjä haasteita tutkimukselle. Pelkästään käsitteenä muistitieto on hieman ongelmallinen. Sen englannin kielinen versio *oral history* on

¹³ Fingerroos & Peltonen 2006, 8; Fingerroos & Haanpää 2006, 27, 28; Teräs 2011, 181, 184–186.

¹⁴ Hytönen 2014, 11–14, 17–18; Fingerroos & Haanpää 2006, 27, 14, 26.

helpompi ymmärtää pitämään sisällään kaikenlaiset menneisyyttä koskevat aineistot, jotka on kerätty haastatteluiden avulla. Tämän vuoksi suora käänös suullinen historia on toisinaan osuvampi. Muistitieto -termin alle puolestaan voi sijoittaa muutakin kuin haastatteluin kerättyä aineistoa. Suomalaisessa muistitietotutkimuksessa keskiössä on myös esimerkiksi erilaisilla keruilla kerätty kirjoitettu aineisto. Muistitiedon pääajatus on pitkälti siinä, että se pohjautuu juurikin tiedonantajan omiin muistoihin eikä ehkä perinteisemmin käytettyihin virallisempiin lähteisiin.¹⁵

Muistinvaraisuus asettaa oman ongelmansa muistitiedon tieteelliselle tutkimukselle. Kun aineistosta on nähtävissä, mitä on muistettu, tulee myös pohtia, mitä taas ei ole mahdollisesti muistettu. Muistelmat tarinoituvat, kun muisteltavasta asiasta on pitkä aika ja asiaa tulee mielessä kerrata. Lisäksi on huomioitava sosiaalisen kontekstin sekä muiden kertomien asioiden vaikutukset muistelun tuotoksiin. ”Muistitieto kertoo meille enemmän tapahtumien merkityksestä kuin itse tapahtumista.”¹⁶ Muistitietoa tarkastellessa tulee keskiöön siis asettaa kysymys siitä, miksi ihminen muistaa juuri nämä asiat ja tällä tavalla. Johtopäätöksiä voidaan tehdä muistelijoiden omien jäsenysten kautta, minkä vuoksi tutkijan on oltava jo riittävän ajoissa perillä muistelijan ajatuksenkulusta. Tulkintaa varten on ymmärrettävä tutkittavien itseymmärrystä ja löydettävä sen rakennusaineet, ”päästävä tuon itseymmärryksen taakse”. Kertoja tulee ottaa vakavasti.¹⁷

Muistitietotutkimuksessa merkittävässä roolissa on myös muistelukerronta. Se voi etenkin suomalaisen muistitietotutkimuksen puitteissa tarkoittaa niin haastatteluilla kerättyä suullista tietoa kuin myös kilpakeruilla saatua kirjallista muistelua. Muistelukerronnassa esiin nousevat erityisesti henkilökohtaisista muistoista kertominen ja niiden merkitys muistelijalle sekä yhteisöllinen muistaminen. Myös muistelukerronnan ideana on juuri se, että se kuvaa muistelijoiden omia henkilökohtaisia kokemuksia eikä ehdottomia faktoja aiheesta. Ajan tapahtumat luovat muistelulle kontekstia, jolloin yksittäisten ihmisten kokemukset kohtaavat suuremmat koko yhteiskuntaan vaikuttaneet tapahtumat. Muistelijalla on omat tavoitteensa muistelukerronnassa. Hän voi esimerkiksi haluta vakuuttaa tutkijan omien kokemustensa todellisuudesta tai jäsentää omaa elämäänsä.¹⁸

Lynn Abrams toteaa teoksessaan *Oral history theory* (2010), että muistot ovat yhtä paljon niin nykyistä kuin mennyttäkin. Vaikka muistot eivät ole aina välttämättä täysin luotettavia, ne ovat kuitenkin muistelijan totuutta. Muistot koskettavat yhteisöjä ja yhteiskuntia, eivät vain yksilöitä.

¹⁵ Fingerroos & Peltonen 2006, 14, 26; Hytönen 2014, 17–18.

¹⁶ Portelli 2006, 55.

¹⁷ Kalela 2006, 76, 83–84; Pöysä 2015, 24.

¹⁸ Hytönen 2014, 28–29.

Muistitietoa käyttävien tutkijoiden ei tarvitse ymmärtää muistin toimintaa täydellisesti biologisesta tai neurotieteellisestä näkökulmasta, mutta Abrams pitää tärkeänä tietää muistin viisi erilaista osaa. Ensimmäinen on semaattinen muisti, joka tallentaa tosiasiallista ja käsitteellistä tietoa, kuten faktoja, paikkoja ja nimiä. Toista osaa kutsutaan proseduraaliseksi muistiksi, joka tallentaa taidot ja tavat. Kolmas muoto puolestaan on työmuisti, joka on hyvin lyhytaikainen ja auttaa arkipäivän asioissa. Episodiseen muistiin taas tallentuu tietyt tapahtumat henkilön omasta elämästä. Viimeinen osa on välähdyskuva muisti, johon sisältyy visuaalinen ominaisuus. Se tallentaa yksityiskohtia henkilökohtaisesti tärkeistä tapahtumista ja tunteista.¹⁹

Lasten muisti ja muistaminen eroaa aikuisiältä muistiin kerätyistä. Siihen, mitä ja miten lapsuudesta muistetaan, vaikuttavat monet seikat. Lapsen omaelämäkerrallinen muisti kehittyy vasta noin neljän vuoden iässä. Ikävuodet kolmesta viiteen ovat merkittävimmissä asemassa muistin kehityksessä, kun muistot alkavat muodostua omaelämäkerralliseksi muistiksi. Lapsi voi kuitenkin muistaa yksittäisiä asioita myös tätä varhaisemmilta vuosiltaan, mutta pikkulapsi ei kykene palauttamaan asioita mieleensä omaelämäkerrallisesti ja muistelemaan niitä. Lapsuusmuistoihin ja niiden muodostumiseen vaikuttavat erityisesti lapsen lähiyhteisö, kuten vanhemmat ja sisarukset. Lapsille myös usein jää parhaiten mieleen oman kasvuympäristön tärkeimmät paikat. Lapset kykenevät yllättävän nuorenaikin kuvailemaan omaa elinympäristöään hyvin tarkasti ja nämä asiat muistetaan selkeästi myös vanhempana.²⁰

Muistoihin liittyy myös aina tunteita, jotka säilyvät merkittävässä muistoissa hyvinkin voimakkaina. Vahvat muistot säilyvät usein juuri vahvojen tunteiden vuoksi. Lapsilla tunteet ovat erityisen herkässä. ”Koska lapsen tietovarasto on vähäinen, tapahtuu yhteydenpito muun maailman kanssa ensisijaisesti tunnetasolla. Lapsen tunne-elämä määrää millaisena hän näkee maailman, vanhempansa, kotinsa, itsensä”²¹, Kujala kuvaa. Hän myös toteaa tunnekokemuksilla olevan suuri merkitys sota-ajan lasten muistoihin. Myös Malinen ja Tamminen kuvaavat oman aineistonsa sisältävän monipuolisesti erilaisia tunnemuistoja. Lapsuusajan muistoja tutkittaessa on tärkeää pitää mielessä se, kuinka paljon muistosta on oikeasti lasten omia muistoja ja kuinka paljon myöhemmin tullutta tietoa. Kokemukset ja muistot yleensä yhtenevät muilta kuultujen asioiden kanssa tai ainakin saavat vaikutteita niistä. Muilta kuultu muistitieto voidaan nähdä merkityksettömämpänä kuin omat

¹⁹ Abrams 2010, 78–79, 83.

²⁰ Kujala 2003, 54–57.

²¹ Kujala 2003, 59.

muistot, mutta niilläkin oma roolinsa sosiaalisena välittäjänä.²² Osa muistelijoista toteaaakin, että ei ole itse varma, ovatko hänen muistonsa omia vai jonkun toisen kertomia.

1.4 Sotilaiden mielenterveysongelmat ja sotatraumat

Sota vaikutti rintamalla taistelleisiin sotilaisiin niin fyysisesti kuin henkisesti. Psykiatriseen hoitoon suomalaissotilaista päätyi sota-aikana noin 2–2,5 prosenttia eli noin 18 000 miestä. Viralliset tilastot ovat kirjanneet 13 694 sotilaan saaneen psykiatrista hoitoa vuosien 1941–1943 aikana ja jatkosodassa hoidettujen määrän olleen noin 4000–5000 sotilasta. Tämä on todennäköisesti todellisuudessa ollut kuitenkin vain murto-osa oikeasti hoitoa tarvinneista, sodassa psyykkisen vaurion saaneista. Hoitoon päätyivät vai sellaiset, jotka kärsivät erittäin vakavista psyykkisistä häiriöistä. Lisäksi tuon ajan käsitys mielenterveysongelmista oli hyvin erilainen tähän päivään verrattuna, joten kaikkia oireita ei osattu luokitella psyykkisten ongelmien piiriin. Näin jälkikäteen on myöskin mahdotonta arvioida, kenen oireet johtuivat fyysisestä ja kenen psyykkisestä vaivasta. Siksi ei kyetä esittämään kunnollisia arvioita psyykkisesti vammautuneiden määrästä.²³

Iso-Britanniassa oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen kehittynyt termi *shell shock*, joka kuvasi osuvasti jatkuvaan rumputuleen joutuneiden sotilaiden psyykkistä vammautumista. Suomen talvisodassa tälle termille kehittyi vastine: *tärähtänyt*. Tärähtäneillä tarkoitettiin sotilasta, joka oli jollain tavoin ”mennyt raiteiltaan”. Tämä ei ollut fyysisesti vammautunut vaan ongelma löytyi psyykestä. Tärähtänyt termiin liittyi enemmän vähättelyä ja halveksuntaa kuin shell shock -käsitteeseen, sillä tärähtänyt ei ollut käsitteenä kovin kaukana hullusta. Ajan henkeen myös kuului, että psyykkisistä häiriöistä kärsiviä saatettiin halveksia ja pitää heikkoina.²⁴

Kivimäki on jakanut sotilaiden erilaiset psyykkiset oireet karkeasti kolmeen: vakavimmat oireet, keskivakavat oireet ja lievimmät oireet. Lievimpiin oireisiin kuuluvat muun muassa yleinen hermostuneisuus, uniongelmat, tilapäiset muistiongelmat sekä fyysisiä oireita, kuten hengitysvaikeudet, sydämen tykytys ja vatsavaivat. Keskivakavia oireita ovat esimerkiksi kontrolloimaton pelko, hallusinaatiot, vakava apatia sekä raajojen toimintahäiriöt. Vakavimpiin oireisiin taas lukeutuvat itsetuhoisuus, ilman fyysistä vammaa tullut sokeus tai kuurous, kouristukset

²² Kujala 2003, 59; Pöysä 2015, 24–25; Malinen & Tamminen 2017, 32.

²³ Kivimäki 2013, 8–9, 120–121, 128.

²⁴ Kivimäki 2013, 33–36.

ja halvaukset kehossa, harhat sekä väkivaltainen käytös. Nämä antavat hieman näkökulmaa psyykkisen oireilun ilmenemisestä, vaikka niiden perusteella ei voidakaan tarkastella asiaa lääketieteellisellä tarkkuudella. Lisäksi yleisimpiä oireita Kivimäki jaottelee myös seuraavasti: ahdistus- ja masennusoireet, psykofyysiset oireet, dissosiaatio-oireet ja sosiaaliset oireet. Sota-aikana sotilaalla tuli tyypillisesti olla jopa viisikin psyykkisiin ongelmiin viittaavaa oireita ennen hoitoon pääsyä. Nykytietämyksen valossa jo yksikin oire voisi olla riittävä syy lääkärin puoleen kääntymiseen.²⁵

Sota-ajan diagnostiikka eroaa melkoisesti nykyajan psykiatrisesta hoidosta ja diagnosoinnista. Kivimäki luettelee yleisimmiksi diagnooseiksi vuonna 1941 seuraavat: sielusyntyinen reaktio, sairasmaisuus, heikkohermoisuus, eriasteinen vähä-älyisyys, sairasmaisuus, neuroosi, psykoosi, skitsofrenia sekä jokin muu diagnoosi. Diagnoosien saamiseen vaikutti suuresti se, kuka diagnoosin teki ja missä päin Suomea se tehtiin. Vuoden 1943 määrittelyssä puolestaan ”henkinen vajavaisuus” jaettiin kolmeen: heikkomieliisyys, sairasmaisuus sekä neuroottiset tilat.²⁶ Nykypäivän lääketieteen valossa suurelle osalle psyykkisistä oireista kärsineistä sotilaista voisi antaa diagnoosiksi posttraumaattisen stressireaktion:

Posttraumaattinen stressi määritellään perinteisesti mielen häiriötilaksi, joka on luonteeltaan psykologinen, psykososiaalinen ja lääketieteellinen. Sillä tarkoitetaan äkillisiä, itsestä riippumattoman ja voimakkaita tunteita synnyttävän tapahtuman jälkeistä reaktiota. - - Trauman fyysisiin oireisiin kuuluvat erilaiset tuntemukset, kuten hikoilu, vapina, nopea syke, univaikeudet, ahdistus ja masennus. Psyykkisiä oireita ovat yhtäältä väkisin mieleen tulevat voimakkaat tunteet ja muistikuvat, toisaalta tapahtuman kieltäminen.²⁷

Toisen maailmansodan syttyessä Suomessa ei ollut ohjeistusta diagnosoida sotilaiden psyykkisiä oireita. Posttraumaattisia häiriöitä ryhdyttiin tarkemmin tutkimaan vasta sodan päätyttyä. Posttraumaattinen stressi on ollut käsitteenä olemassa jo 1980-luvulta ja se on tyypillisesti liitetty sotakokemuksiin. Sotilaiden sodasta johtuvat psyykkiset oireilut sopivat hyvin traumaan liittyvään oireistoon. Posttraumaattinen stressihäiriö ei ole psyykinen sairaus vaan se on pitkälti luonnollista. Vaikeat ja traumaattiset tilanteet aiheuttavat tietynlaista oirehdintaa ja ihminenkin noudattaa

²⁵ Kivimäki 2013, 121, 245–246.

²⁶ Kivimäki 2013, 276, 279.

²⁷ Hännikäinen 2015, 33.

tällaisissa tilanteissa pohjimmiltaan mekanismeja, joilla pyrkii säilymään hengissä ja hyvinvoivana. Trauman aiheuttajaa ei voi kuitenkaan vain unohtaa vaan trauma tulee käsitellä, jotta siitä on mahdollista päästä lopullisesti eroon. Sodan jälkeen fyysisesti loukkaantuneet sotainvalidit saivat pääsääntöisesti tukea ja apua elämäänsä. Psykkisistä vammoista kärsineitä puolestaan syrjittiin.²⁸

Sodan henkiset vammat näkyivät erityisesti rintamalta palatessa. ”Juoksuhautoihin jääneiksi kutsuttiin miehiä, jotka eivät löytäneet paikkaansa yhteiskunnassa vaan alkoholisoituivat ja elivät asuttomina”²⁹, kuvaa Jenni Kirves artikkelissaan *Elämä omiin käsiin. Traumoista selviytymiseen* (2015). Pääsääntöisesti harvalle kävi näin, mutta osan kohdalla sotatraumat muodostuivat niin pahaksi, ettei tavallinen elämä enää onnistunut. Eniten traumatisoitumista esiintyi sellaisilla miehillä, jotka olivat sodan aikana olleet mukana kymmenessä tai useammassa taistelussa. Usein noin 20-vuotiaat, nuorimmat sotilaat, jotka yleensä olivat myös perheettömiä, joutuivat kaikista kovimpiin paikkoihin rintamalla. Miesten oli rintamalta palattuaan opeteltava itsenäiseen toimintaa käskyjen vastaanottamisen sijaan. Monet olivat myös katkeria sodasta sekä kokivat menetyksensä turhina, kerta sota hävittiin. Yleisin tapa hoitaa sotatraumoja oli hukuttaa ne päihteisiin ja juopottelu lisääntyikin sodan jälkeen. Toiset puolestaan hoitivat traumojaan maanisella työnteolla.³⁰

Sodan aiheuttamat terveysongelmat eivät olleet vain miesten asia, vaan myös naiset kärsivät niin henkisesti kuin fyysisestikin. Esimerkiksi keskenmenojen määrä lisääntyi sota-aikana ja yhtä lailla naiset murtuivat sodan tuoman paineen alla. Suurin osa suomalaisista kuitenkin selvisi sodan koettelemuksista ja pystyi jatkamaan elämäänsä. Selviytymisen keinoina olivat muun muassa itsekurin ylläpitäminen ja merkityksen löytäminen sodalle sekä sen aiheuttamille menetyksille. Yksi tärkeä tuki ja apu oli myös perhe, etenkin puoliso.³¹

1.5 Yhteiskunta sodan jälkeen

Suomi pääsi irtaantumaan pikkuhiljaa toisesta maailmansodasta syksyn 1944 ja kevään 1945 aikana. Moskovassa Suomi hyväksyi Moskovan välirauhan ehdot 19.9.1944. Ehtoihin kuului katkaista kaikki suhteet Saksaan ja karkottaa kaikki saksalaiset sotilaat Suomesta välittömästi. Tästä syttyi Lapin sota,

²⁸ Hännikäinen 2015, 33, 37, 45; Hunt 2010, 50.

²⁹ Kirves 2015, 257.

³⁰ Malinen & Tamminen 2017, 143; Kirves 2015, 257–258.

³¹ Nevala & Hytönen 2015, 170; Kirves 2015, 267, 272.

jonka aktiivisimmat taistelut kestivät noin kuukauden. Kuitenkin vasta huhtikuussa 1945 viimeisetkin saksalaiset poistuivat maasta. ”Suomi pelastui katastrofilta toisen maailman sodan jälkeen, ainakin mitä tulee ihmishenkien menetykseen”³², Ville Kivimäki kuvaa. Suomalaissiviilit ehdittiin pääsääntöisesti evakuoida pois Karjalassa ja Pohjois-Suomessa ennen sotateimien alkamista, jolloin vain harvat jäivät toisen osapuolen käsiin. Myöskään sotilaita ei juuri joutunut sotavangeiksi. Siviilikuolemia oli huomattavasti vähemmän, mitä muualla Euroopassa. Kivimäki korostaa, ettei Suomen kokemuksia voi vähätellä, mutta eroja muuhun Eurooppaan löytyy.³³

Kivimäki on taulukoinut Itä- ja Keski-Euroopan sekä Suomen tilanteen välisiä eroja vuosina 1944–1945. Itä- ja Keski-Eurooppa joutuivat vieraan vallan miehittäviksi ja menettivät autonomiansa. Suomeen puolestaan annettiin välirauhan ehdot ja maahan asetettiin liittoutuneiden valvontakomissio, mistä huolimatta maa säilytti itsenäisyytensä. Suomi taisteli toisessa maailmansodassa Saksan rinnalla, minkä vuoksi se joutui sotasyllisyysoikeudenkäyntiin. Pohjois-Suomi oli ainoa alue, joka hävitettiin maan tasalle, kun taas Itä- ja Keski-Euroopassa pääsääntöisesti koko infrastruktuuri tuhouttiin. Suomalaisten tuli asuttaa evakot ja muu siirtoväki sekä luovuttaa Neuvostoliiton kansalaiset. Itä- ja Keski-Euroopassa taas suoritettiin etnisiä ja poliittisia väestönsiirtoja. Molemmat alueet kärsivät sodan jälkeen puutteesta. Suomessa ruokaa säännöstelltiin tarkkaan ja erilaisten epidemioiden leviämistä pelättiin. Itä- ja Keski-Euroopassa taas epidemiat sekä nälänhätä olivat täyttä todellisuutta. Molemmilla alueilla kommunismi vahvisti asemiaan, Suomessa se ei kuitenkaan päässyt valtaan asti. Myös kommunismia pyrittiin vastustamaan erilaisin keinoin: Suomessa esimerkiksi asekatkennöillä ja Itä- ja Keski-Euroopassa sissisodalla. Suomessa noin 3500 henkeä joutui sotavangiksi Neuvostoliittoon, juutalaisväestöön ei puolestaan kohdistunut suuria vainoja.³⁴

Moskovan välirauhansopimuksen ehtojen toteuttaminen oli Suomen hallituksen tärkein tehtävä vuonna 1947 sinetöityyn Pariisin rauhaan asti. Suhteet Neuvostoliittoon olivat keskeisessä asemassa ja rauhanehdot olikin saatu sotakorvauksia ja sotasyllisten tuomitsemista lukuun ottamatta kokonaan hoidettua keväällä 1945. Sotakorvauksen tulivat kuitenkin tulevaisuudessa vaatimaan valtavia ponnisteluita. Vuoden 1947 aikana Suomi vahvisti asemaansa kansainvälisesti ja pyrki myös tiivistämään suhteitaan muihin valtioihin. Valvonta ja kontrolli Suomessa ei kuitenkaan ollut ohi vaan jatkui sekä kiristyi sodan jälkeen.³⁵

³² Kivimäki & Hytönen & Karonen 2015, 18.

³³ Kivimäki & Hytönen & Karonen 2015, 18–20, 24–25.

³⁴ Kivimäki & Hytönen & Karonen 2015, 21.

³⁵ Karonen 2015, 176–178.

Sodan jälkeen erityisesti kaupungeissa oli kova asuntopula. Ihmiset elivät hyvin ahtaasti ja saman katon alle saattoi joutua asettumaan useampikin perhe. Lisätilaa asunnoiksi annettiin myös esimerkiksi purettavaksi katsottuja rakennuksia, erilaisia varastotiloja, vanhoja koulurakennuksia ja pommisuoja- ja työhuoneita ja parakkeja. Ihmisiä asui sodan vuoksi erillään perheestään ja sodan jälkeen moni haaveili perheen yhdistymisestä. Tämä ei kuitenkaan ollut kaikkien kohdalla mahdollista, kun pysyvää asuntoa ei vain löytynyt. Oman ongelmansa aiheuttivat myös noin 100 000 siirtolaista, jotka olivat vailla kotia. Ratkaisua tilanteeseen haettiin esimerkiksi itse rakentamalla. Erityisen hankala tilanne oli yksin eläville, jotka jäivät perheellisten taakse asuntojen saannissa. Maaseudulla yhteiskunnan kehitys ei näkynyt samalla tavalla kuin kaupungeissa. Suomeen syntyi sodan jälkeen poikkeuksellisen paljon uusia maatiloja ja suurin osa väestöstä asui maaseudulla. Kaupungeissa elämä alkoi pikkuhiljaa vaurastua, mutta maaseutu oli vielä jäljessä tässä.³⁶

2 Lapsuus sodassa ja rauhassa

2.1 Lapsuus ja muistot

Malinen ja Tamminen kuvaavat lapsuutta jokaiselle ihmiselle tutuksi asiaksi ja sen kokemukset jokaisen elämää määrittäväksi. Meillä kaikilla siis on ollut lapsuus ja meillä kaikilla lapsuus kulkee mukana läpi elämän ainakin jollain tasolla. Sodan päättymisen jälkeisinä vuosina Suomessa noin neljäsosa väestöstä oli alle 15-vuotiaita lapsia. Heidän elämänsä lapsuus koettiin siis tuolloin, sodan kokeneessa yhteiskunnassa. Sodan vaikutukset näkyivät niin sodan itse kokeneiden lasten kuin sodan jälkeisinä vuosina syntyneidenkin lasten elämässä.³⁷

Sota-aikana oli ollut hankalaa perustaa perhettä tai ylipäätään solmia tai ylläpitää parisuhdetta, joten sodan jälkeen haluttiin toimia mahdollisimman nopeasti. Syntyvyys oli korkeimmillaan syksyllä 1945, jolloin lapsia syntyi parhaimmillaan jopa yli 400 päivässä. Vaikka syntyvyyden kasvu oli yleinen ilmiö eri puolilla maailmaa sodan jälkeen, oli Suomessa syntyvyys kuitenkin suurimpia maailmassa väkilukuun suhteutettuna. Elinolot olivat vielä monessa suhteessa karut heti rauhan tulon

³⁶ Malinen 2015, 127–129, 131–132; Nevala & Hytönen 2015, 152.

³⁷ Malinen & Tamminen 2017, 9–10.

jälkeen, mutta ihmiset olivat silti tulevaisuudentoivoisia ja elämänuskoisia.³⁸ Moni keruun muistelijosta kuuluu suuriin ikäluokkiin, eli heti sodan jälkeen syntyneisiin. Mukana on kuitenkin myös jo ennen sotaa tai sen aikana syntyneitä sekä vasta myöhemmin sodan jälkeen syntyneitä.

Monesta keruuseen lähetetystä vastauksesta nousee esiin hyvin tarkkoja kuvailuja erilaisista tapahtumista, vaikka kirjoittajat ovat usein olleet vielä lapsia tapahtuma-aikana. Esimerkiksi Paula muistelee, kuinka oli pikkutyttöä äitinsä mukana yövuorossa sairaalassa. Sieltä hänen mieleensä ovat jääneet erityisesti vanhojen ihmisten luiset kädet ja harmaat hiukset sekä äidin sylissä ollut pieni vauva, joka yön aikana menehtyi ”vesipäähän”. Lisäksi Paula muistelee kirjoituksissaan erästä marjastusreissua, jolloin piti olla varovainen liikuttaessa aivan Suomen ja Neuvostoliiton rajan tuntumassa.³⁹

Toinen hyvä esimerkki pikkutarkasta kuvailusta on lapsena Nekalassa asuneelta Reijolta. Hän muistaa hyvin tarkkaan millaisessa talossa on perheineen asunut ja millaisia perheitä heidän talonsa yläkerrassa oli vuokralla. Esimerkiksi Viljam Pylkkään⁴⁰ veli oli asunut siellä jonkin aikaa perheineen. Yksityiskohtaisia muisteluja esiintyi muidenkin vastauksissa. Atson ensimmäinen muisto on matka äidin kanssa mummolaan suviseuroihin. Autotieltä oli melko pitkä matka vielä määränpäähän, mutta täti tuli vastaan hevuskärryillä.⁴¹ Ani taas muistaa elävästi tilanteen, jossa olisi voinut käydä hyvin huonosti. Lapset olivat olleet keskenään kotona yksinhuoltajaäidin ollessa töissä. Alkuun oli riehuttu normaalisti, mutta jostain veli oli saanut käsiinsä aseet:

Hintelä kuusivuotias nosti vaivalloisesti painavan aseensa kasvojensa eteen, tähtäsi piipulla ja parkui itkunsekaisella äänellä tappavansa minut. Juoksin eteisen läpi pimeään rappukäytävään ja huusin siellä niin kovaa kuin jaksoin: ”Apua se tappaa!”.
- - Pimeän käytävän lattiaan levisi hitaasti valoviirut, kun ovia aukaistiin.⁴²

Anin veli oli ottanut tapauksen vanhempana puheeksi ja todennut Anin pelänneen tätä silloin. Tapauksen myötä perheen kodista katosivat kaikki aseet.

³⁸ Nevala & Hytönen 2015, 166–167.

³⁹ Perheissä jatkunut sota: Paula1, 27–29.

⁴⁰ Viljam Pylkäs innoitti Antti Rokan hahmon Väinö Linnan teoksessa Tuntematon sotilas.

⁴¹ Perheissä jatkunut sota: Reijo, 43–47, Atso, 417.

⁴² Perheissä jatkunut sota: Ani, 64.

Monen vastaajan tekstit eivät välttämättä noudata mitään kronologista tai järkevää etenemistä, vaan kerronta ja ajatus hyppii asiasta toiseen. Paperille on siis tavallaan vuodatettu omia ajatuksia ja osa mainitseekin kirjoittamisen toimineen terapiana asioiden purkamiseen ja käsittelyyn. Osa vastaajista on vastannut keruun esitteessä annettuihin kysymyksiin, osa muistelee muitakin asioita. Vastaukset vaihtelevat aina pitkästä kronologisista kertomuksista ja yksittäisten tapahtumien kertomisesta runoihin, valokuviin ja piirustuksiin.

Lapsen muisti tallentaa mitä yksityiskohtaisempia ja omituisempia asioita menneisyydestä. Aikuisen silmiin muistojen kohteet ovat voineet olla hyvinkin mitättömiä ja toisinaan aineistoa läpi käydessä tuleekin olo, miksi ihmeessä tästä on kerrottu. Jokin tarkoitus kerrotuilla asioilla kuitenkin aina on. Osan kohdalla tulee helposti selväksi, miksi jokin tapahtuma tai asia on jäänyt niin vahvasti mieleen ja miksi siitä haluaa kertoa. Osan kohdalla taas merkitys ei kunnolla välity, mutta se ei tarkoita, että asia olisi mitätön. Kaikella on merkityksensä niiden kertojille.

2.2 Sota lasten elämässä

Sota kosketti läheisesti noin miljoonaa lasta toisen maailmansodan aikana vuosina 1939–1944. Sodan kesto oli lapsen elämässä niin pitkä aika, että moni ei muistanut muunlaista todellisuutta, kun sodan luoman elämän. Vaikka monen lapsen elämä ei ollut helppoa ennenkään sotaa, toi sota siihen entistä enemmän turvattomuutta ja haasteita. Useilla lapsilla sodan alkaminen merkitsi heille lapsuuden loppumista ja huolettomuuden katoamista. Yleisestikään sotaa edeltäneessä suomalaisessa yhteiskunnassa lapsia ei haluttu helliä liiaksi, jotta nämä aikuistuisivat varhain. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että lapset opetettiin pärjäämään ilman aikuista. Lasten tuli ottaa vastuuta ja oppia työntekoon jo hyvinkin nuorena. Kaikki tämä korostui entisestään sodan sytyttyä.⁴³

Ani muistaa elävästi, miten sota näyttäytyi lapsen silmiin ja kuvaa, kuinka lapsena koettu sota voi vaikuttaa vielä aikuisenakin mieleen:

Neljännän kerroksen ikkunasta, pimennysverhon raosta olin nähnyt sodan; pommitetun Helsingin tulipaloja, kuullut sodan ääniä, mutta en muista pelänneeni sotaa. Joku satu

⁴³ Näre & Kirves 2007, 9, 12, 17; Malinen ja Tamminen 2017, 52.

*oli pelottavampi. Vasta paljon myöhemmin pommituspainajaiset tuli uniin, eikä niiden aika ole vieläkään täysin päättynyt.*⁴⁴

Osa vastanneista olivat sodan aikaan sen ikäisiä lapsia, että heillä on muistikuvia sota-ajasta. Eila ja Irja muistelevat pommituksia sekä hälytyssireenin ikävää ääntä, jotka ovat jääneet lapsen mieleen. Helena oli viisi vuotiaana talvisodan alkaessa pelottanut yli lentävien pommikoneiden ääni, mikä aiheutti pysyvän pelon lentokoneita kohtaan. Hänen perheessään isän lisäksi rintamalle joutui useampi hänen veljistään. Maila kertoo muistavansa ikuisesti jatkosodan syttymisen hänen ollessaan 10-vuotias. Tuolloin hänen isänsä ilmoitti jättävänsä perheen kasvimaan sekä porsaansa Mailan huollettavaksi siksi aikaa, kun itse oli taas rintamalla. Maila kertoo silloin kasvaneensa ”isoksi ja vastuuntuntoiseksi ihmiseksi”. Lapsuus oli siis Mailan osalta ohi, aikaa leikeille ei enää ollut.⁴⁵

Ilmapommitukset olivat yksi eniten tavalliseen kansaan vaikuttanut sotatoimi. Ne näkyivät erityisesti suurempien kaupunkien asukkaiden arjessa. Myös pienempiin kaupunkeihin ja jonkin verran maaseudulle tehtiin iskuja. Talvisodassa ilmapommituksissa kuoli noin 1000 suomalaista. Jatkosodan pahimmat pommituskaudet olivat kesällä 1941 ja helmikuussa 1944. Talvisodan pommituksissa kuoli enemmän ihmisiä, mitä koko jatkosodan pommituksissa. Ilmapommituksista tuli ilmahälytyksiä, mikä tarkoitti tarvetta hakeutua pommisuojaan. Aina hälytystä ei seurannut pommitus, mutta öitä pommisuojuissa vietettiin monissa kaupungeissa useita.⁴⁶

Jo talvisodan ensimmäinen ilmapommitus Helsinkiin vaati lapsiuhrin, josta muodostui myöhemmin sodan pommitusten kasvo. Hänen kuolemansa toi lapsille tosiasiksi sen, että heilläkin on mahdollisuus kuolla sodassa. Kaupunkien pommitusten lisäksi myös esimerkiksi evakkojuna pommitettiin, mikä vaaransi lapsien henkiä. Toinen merkittävä uhka olivat Neuvostoliiton partisaanijoukot, jotka hyökkäilivät kyliin Suomen puolella. Partisaanijoukkojen alkuperäinen tehtävä oli mahdollisimman paljon häiritä Suomen toimia muun muassa tuhoamalla kulkureittejä ja tappamalla sotilaita. Usein kuitenkin uhreiksi joutuivat siviilit. Hyökkäyksien aikana kylissä tapettiin paljon ihmisiä, rakennuksia poltettiin ja ihmisiä otettiin vangeiksi. Osa lapsista jäi myös sotavangeiksi Neuvostoliiton valloittamilta alueilta. Lisäksi lasten maailmaa järkyttänyt asia oli kuoleman, monesti oman läheisen, todistaminen omin silmin.⁴⁷

⁴⁴ Perheissä jatkunut sota: Ani, 63.

⁴⁵ Perheissä jatkunut sota: Maila, 89, Eila2, 173, Irja, 392, Helena1,736, Helena2, 750. Tellervo, 1071.

⁴⁶ Kivimäki 2016, 88–90.

⁴⁷ Näre 2007, 195–197, 203, 205–207, 212.

Vaikka lapsen isä olisikin selvinnyt rintamalta takaisin perheensä pariin, tapahtui monen lähipiirissä muita kuolemia. Esimerkiksi Airan setä kaatui rintamalla. Tuo uutinen oli tuonut kyyneleet lapsen silmiin, sillä setä oli ollut läheinen ja hänestä oli paljon hyviä muistoja. Aira kokee tuon uutisen olleen hänen silloisen elämänsä pysähdyttävien hetki. Lapsi ymmärsi, että tuota aina sylissään tanssittanutta setää ei näkisi enää koskaan.⁴⁸

Aira oli sota-aikana alkuun kahdestaan äitinsä kanssa, mutta jossain vaiheessa perheeseen syntyi myös poika. Aira kuvailee hänelle ja äidilleen tunteikasta yhteistä tapaa, jonka aikana äiti peitti kyyneleensä Airalta, mutta Aira uskoi tämän saavan voimaa näistä hetkistä:

Meillä oli päivittäin tapana viettää ”hämärän hetkeä”. Äiti keinutteli veljeäni sylissään. Minä istuin keinutuolissani ja me lauloimme. Siinä tulivat tutuiksi lasten laulut, kansanlaulut ja monen monituiset virret.⁴⁹

Tällaiset yhteiset rutiinit ja rauhoittumisen sekä yhdessäolon hetket olivat varmasti monelle hyvin tärkeitä, niin aikuisille kuin lapsillekin, kaiken vaikeuden ja erityisyyden keskellä. Lohtua haettiin tietyllä tapaa läheisistä ja haluttiin viettää aikaa yhdessä.

Pirkko syntyi itse vasta välirauhan aikaan, mutta ymmärsi monesta asiasta sodan olemassaolon ja sen tapahtumapaikan olleen lähellä hänen kotiaan. Heidän pihallaan oli toisinaan sotilaita pysyvät mukanaan, mutta ampumista Pirkko ei ollut nähnyt. Hän muistelee heitä enemmän hyvällä. Erityinen muistikuva sodan lopulta on Kiehimänjoen sillan räjäytys, mikä oli ollut suuri puheenaihe aikuisten keskuudessa. Aira alkoi iän myötä ymmärtää aikuisten puheita sodasta, kuten Kuopion pommituksista. Tämän myötä hän sai myös käsityksen siitä, mitä sota voisi aiheuttaa. Huolenaiheeksi nousi, voisiko hänenkin kodilleen käydä huonosti. Hän myös muistaa lentokoneista pudotetut lentolehtiset ja uskoo näiden asioiden vaikuttaneen hänellä toistuvaan painajaiseen lentokoneisiin liittyen.⁵⁰

Lokakuussa 1939 lasten koulunkäynti katkesi lähes koko Suomessa, sillä koulurakennuksia otettiin sotilastarkoituksiin ylimääräisiin kertausharjoituksiin. Tänä aikana kuitenkin opiskeltiin itsenäisesti sekä kuunneltiin radion opetusohjelmaa. Suurin osa kouluista ehti takaisin toimintaan, kunnes

⁴⁸ Perheissä jatkunut sota: Aira, 111.

⁴⁹ Perheissä jatkunut sota: Aira, 109.

⁵⁰ Perheissä jatkunut sota: Aira, 114, Pirkko3, 1153.

talvisodan syttyminen katkaisi koulutyön jälleen. Koulut olivat muussa käytössä lähes koko sodan ajan ja kouluvuotta päästiin pääsääntöisesti jatkamaan vasta elo-syyskuussa 1940. Jatkosodan aikana puolestaan koulut olivat suurimman osan ajasta toiminnassa. Poikkeuksena oli syksy 1941 sekä talvi 1944, jolloin kouluja jouduttiin sulkemaan pommitusten vuoksi. Lukuvuodet sen sijaan olivat usein normaalia lyhyempiä, jotta lapset pystyivät auttamaan kotona. Koulurakennuksia pysyi sotilaskäytössä koko sodan ajan, joten niitä käyneiden oppilaiden oli siirryttävä toisiin lähialueen kouluihin. Tämä suurensi luokkakokoja ja joissain kouluissa koulua käytiin jopa kahdessa osassa, aamu- ja iltavuorossa. Oppikoulujen lukio-oppilaita taas palveli rintamalla, jolloin he suorittivat opintojaan mahdollisuuksien mukaan rintamalta käsin. Lisäksi esimerkiksi vuosina 1940 ja 1942 kaikki abiturientit pääsivät ylioppilaiksi edellisvuoden todistuksen perusteella.⁵¹

Koulu antoi lapsille rutiineja ja järjestystä elämään. Lisäksi turvallinen ja tuttu opettaja vahvisti niiden tunnetta. Osalle lapsista koulu oli myös ainoa mahdollisuus leikkiin. Koulu toimi arjen kokemuksena muuten poikkeuksellisissa olosuhteissa. Ne, joiden elinympäristössä sota ei muuten näkynyt niin vahvasti, saivat kosketuksen sotaan muualta tulleiden kautta. Evakkolapsia tuli eri puolille Suomea, ja he toivat mukanaan omia kokemuksiaan ja tapojaan. Pääsääntöisesti uudet tulokkaat otettiin vastaan myönteisesti, mutta myös syrjintää ilmeni. Osa näki Karjalasta tulevat osaksi Neuvostoliittoa, jolloin heitä muun muassa kutsuttiin ryssiksi ja kiusattiin muutenkin. Evakkojen lisäksi uusia oppilaita tuli suurimmista kaupungeista, joista lapsia lähetettiin kouluun maaseudulle. Suurin syy oli saada lapsia turvaan pommituksilta.⁵²

Sota pakotti monesti hylkäämään lapsen roolin ja siirtymään aikuisten töihin. Töitä ei itsessään muistella pahalla, sillä niiden merkitys ymmärrettiin, vaikka ne eivät aina mieluisia olleetkaan. Työskentely opetti vastuunkantamista, mikä taas on koettu olevan hyödyksi myöhemmässä elämässä ja muovannut myös vastuuntuntoisia aikuisia. Lisäksi työn kautta vietettiin aikaa vanhempien ja muiden aikuisten kanssa. Työtehtävät vaihtelivat kodin pienistä isompiin askareisiin. Joidenkin kohdalla töitä tehtiin myös kodin ulkopuolella. Esimerkiksi jätepaperin kerääminen tarjosi tienaamismahdollisuuden lapsille.⁵³

Työ ja koulu veivät paljon lasten aikaa ja sen vuoksi leikkiminen jäi vähemmälle, tai joidenkin kohdalla loppui kokonaan, kun sota syttyi. Tästä huolimatta leikkiminen oli merkittävässä roolissa

⁵¹ Tepora 2007, 53–58.

⁵² Tepora 2007, 58–61.

⁵³ Malinen & Tamminen 2017, 176, 250–254; Tepora 2007, 50–53.

lasten elämässä. Maaseudun ja kaupungin lasten leikit eivät juurikaan eronneet toisistaan. Tuomas Tepora kuvailee lasten leikkejä artikkelissaan:

Talvella lasten leikeille ja peleille jäänyt energia suuntautui niin maaseudulla kuin kaupungissakin vaikkapa mäenlaskuun, hiihtämiseen sekä lumilinna- ja lumisotaleikkeihin. Lumilunnoissa leikittiin lumisodan lisäksi kotia. Kesällä esimerkiksi uitiin, oltiin piilosilla, tytöt hyppivät narua ja ruutua ja pojat rakensivat majoja. Leikkejä varten rakennettiin jousipyssyjä ja linkoja. Sota-aikana sodan antamat vaiheet tulivat usein seikkailuperinteen antamien virikkeiden paikalle.⁵⁴

Lisäksi maaseudulla valmistettiin itse omia leluja, kuten käpylehmiä, joille rakennettiin myös erilaisia maatilana rakennuksia. Tyttöjen suosikkeja olivat lisäksi paperinuket. Leluista myös huolehdittiin tarkoin.⁵⁵

Sota toi oman ulottuvuutensa lasten leikkeihin. Leikeissä korostui sodan jännittävyys ja seikkailullisuus. Niiden avulla myös käsiteltiin hankalia asioita, esimerkiksi hautajaisleikkejä leikittiin paljon. Sotateema jatkui leikeissä vielä pitkään sodan päätyttyä. Leikit muuttuivat vaarallisiksi, kun niihin päätyi mukaan oikeita sotatarvikkeita. Maastosta löytyi paljon erilaisia aseita aina patruunoista ja käsikranaateista käsiaseisiin. Lapset, etenkin pojat, olivat uteliaita kokeilemaan kaikkea. ”Kranaatteja oli hauska heittää järviin ja jyrkänteiltä alas ja seurata sen jälkeen, mitä tapahtui.”⁵⁶ Lisäksi rakennettiin itse erilaisia aseita leikkeihin. Vahingoilta ei vältytty ja toisinaan leikeissä saattoi käydä pahastikin.⁵⁷

Lasten kokemuksiin sodasta vaikuttivat vahvasti vanhempien näyttämät tunteet ja asenteet sotaan kohtaan. Vanhempia ja heidän käytöstään tarkkailtiin lähes kaikissa tilanteissa ja sen mukaan haluttiin usein itsekkin toimia. Lapset saivat usein havainnoida vakavana sotaan lähtevän isän ja huolestuneen äidin.⁵⁸ Sodan todellisuuden ja vaarallisuuden tajuaminen ei ollut kaikille itsestäänselvyys. Ne lapset, jotka kokivat esimerkiksi pommituksia tai muita sotatoimia henkilökohtaisesti, kokivat sodan pelon paljon voimakkaammin. Muiden kohdalla ymmärrys syntyi yleensä lapsen vanhetessa, kun aikuisten puhumat asiat alkoivat kiinnostaa ja niitä ymmärrettiin. Koska ajalle tyypillisesti monista vaikeista

⁵⁴ Tepora 2007, 31.

⁵⁵ Tepora 2007, 31–32.

⁵⁶ Tepora 2007, 47.

⁵⁷ Tepora 2007, 37–38; 45–47.

⁵⁸ Kivimäki 2007, 215–216.

asioista vaiettiin, ei lasten kanssa välttämättä juuri puhuttu vallitsevasta sotatilasta. Lapset siis muodostivat paljon näkemyksiään kuulemiensa asioiden pohjalta, jolloin syntyi paljon pelkoja. Sodan pelko ei ollut asiaton, mutta turhaa hätäännystä olisi voinut mahdollisesti välttää, jos vanhemmat olisivat keskustelleet asioista lapsiensa kanssa enemmän.

2.3 Rauha ja lasten kokemukset

Sodan päättyminen ja rauhan solmiminen ei ollut sanana lapsille niin merkittävä asia kuin aikuisille. Monet aikuiset purskahtivat itkuun kuunnellessaan rauhanjulistusta radiosta, mutta etenkin pienet lapset eivät edes ymmärtäneet, mistä oli kysymys.⁵⁹ Osa lapsista kuitenkin ymmärsi rauhan tulon merkityksen:

Sota ja minä oltiin vielä samanikäisiä kun oivalsin, että sana rauha tarkoittaa muutakin kuin lempeäsilmäistä Rauha-tätiä. Sota oli ollut aina, mutta nyt elämä muuttui. Asuimme kerrostalossa Lauttasaarella ja kellarissa oleva pommisuoja purettiin taas autotalliksi. Yöt saatiin nukkua kotona omassa sängyssä, eikä hälytyssireenin ulina päivällä enää keskeyttänyt pihaleikkejämme. Pimennysverhot jäi yöksi katonrajaan, maailma avartui. Pihlajasaaren suunnalta lentäneet ryssän pommikoneet pysyivät poissa ja Viron taivaanranta laahustavat valokiilat oli sammuneet. Salmen toisella puolella Alkon tehtaan katolla, vajaan kilometrin päässä meidän ikkunasta, ilmatorjunta-aseet törrötti vaiti.⁶⁰

Ani tiivistää hyvin sen, miten kaikilla eri tavoilla rauhan tuleminen Suomeen vaikutti lasten elämään. Pirkko oppi aikuisilta, että rauhalla tarkoitettiin sitä, että miehet pääsivät pois rintamalta. Pirkon kohdalla tämä tarkoitti isän ja setien paluuta kotiin. Hän myös halusi tietää sodasta enemmän ja vetosikin äitiään kertomaan esimerkiksi pommikoneista, olihan hän jo viisivuotias. Helena muistaa rauhanjulistuksen tullessa olleen hänen tätinsä 50-vuotisjuhlat. Samana päivänä myös hänen mummonsa oli kuollut. ”Rauhan tultua mummo todellakin pääsi kotiin”⁶¹, hän kuvaa.⁶²

⁵⁹ Malinen & Tamminen 2017, 52.

⁶⁰ Perheissä jatkunut sota: Ani, 63.

⁶¹ Perheissä jatkunut sota: Helena2, 750.

⁶² Perheissä jatkunut sota: Helena2, 750, Pirkko3, 1152.

Yhtenä vaikutuksena sodan päättymisestä nousee useammassa vastauksessa pula-aika. Puutetta oli niin ruuasta, vaatteista kuin monista muistakin käyttöesineistä. Puutetta vaatteista ja elintarvikkeista oli myös Eilan kodissa samalla tavalla kuin sodan aikanaikin. Pirkko listaa heiltä puuttuneen käyttötavaroita, vaatteita sekä kirjoja. Monia ruokatarvikkeita säännösteltiin, jolloin niitä ei ollut vapaasti tarjolla. Vaikka puutteilla oli oma vaikutuksen ihmisten pärjäämiseen ja myös henkiseen hyvinvointiin, niukkuus kuitenkin poistui asteittain talouden elpymisen myötä.⁶³

Vaurautta oli hyvin epätasaisesti 1950-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa. Osalla maataloista, etenkin aiemmin viljelemättömälle ja huonolle maaperälle perustetuista, oli monenlaisia ongelmia. Esimerkiksi maa saattoi olla viljelyyn kelpaamatonta ja kunnollista ruokaa ei ollut. Pääsääntöisesti käytettiin heikompaa satoa itse, kun parempi meni myyntiin. Pakkaset palelluttivat perunoita ja ohraa, kun taas kesällä ongelmana oli lihan säilyttäminen lämpimässä ilmassa. Samoin vaatteitakaan ei ollut viimeisen päälle. Vanhoja paikattiin aina uudelleen ja kenkiä käytettiin niin pitkään kuin vaan ikinä oli mahdollista.⁶⁴

Kouluista oli pulaa pitkään vielä sodan jälkeen. Koulurakennusten ollessa muussa käytössä, tarkoitti se monille lapsille hyvin pitkiä koulumatkoja. Lisäksi luokkakoot kasvoivat ja opetusta jouduttiin jaksottamaan aamu- ja iltavuoroihin, kun kaikki eivät mahtuneet paikalle yhtä aikaa. Yläkoululuokassa sai lain mukaan olla jopa 50 lasta ja alakoululuokassa 40. Kokosallimuksia laskettiin vuonna 1947. Koulua käytiin milloin missäkin sopivassa rakennuksessa, sillä koulurakennuksia ei pystytty uudelleenrakentamaan riittävän nopeasti. Vielä 1950-luvun alussa oli moni koulupiiri ilman omaa koulurakennusta. Lisäksi koulunkäyntiin vaikutti myös yhteiskunnallinen tilanne sodan jälkeen. Esimerkiksi koulukirjoista tuli sensuroida kaikki Neuvostoliiton mielestä epäsovelias materiaali. Sensurointi tapahtui esimerkiksi peitelapuvin, sivujen yhteen liimaamisella sekä sivujen kokonaan irrottamisella, kun ei ollut vielä saatavilla uusia kirjoja. Erityisesti sensuuria kokivat historian, maantiedon sekä musiikin oppikirjat.⁶⁵

Vapaa-aajan vietto määrittyi usein iän ja asuinympäristön mukaan. Kavereiden kanssa vietettiin aikaa paljon ulkona ja leikkejä järjestettiin isommallakin porukalla. Myös urheilu oli suosittua. Harrastusmahdollisuuksiin vaikutti suuresti se, missä päin Suomea asui. Harvempaan asutuilla seuduilla harrastuspaikkoja oli vähemmän ja tämän vuoksi välimatkat suurempia, kun taas tiheämmän

⁶³ Holmila & Mikkonen 2015, 109; Perheissä jatkunut sota: mm. Marja-Leena, 178–185, Irja 393.

⁶⁴ Malinen & Tamminen 2017, 246–247.

⁶⁵ Malinen & Tamminen 2017, 95, 311–314.

asutuksen alueilla tilanne oli päinvastainen. Sota-aikana leikittiin erilaisia sotaan liittyviä leikkejä, eivätkä ne kadonneet rauhan tultuaan. Esimerkiksi pyssyleikit olivat poikien keskuudessa suosittuja, mutta kaikki vanhemmat eivät tällaista leikkiä hyväksyneet. Lisäksi leikkeihin liittyi paljon sukupuoliroolien mukaisia odotuksia. Tyttöjen leikkeihin kuuluivat esimerkiksi nuket ja pojilla taas leikit olivat fyysisempiä ja rohkeutta vaativampia. Liian poikamaiset leikit voitiin kieltää tytöiltä kokonaan. Leluihin liittyvät leikit olivat suosittuja, mutta lelujen saanti ei ollut itsestäänselvyys. Lapset valmistivatkin lelujaan paljon itse. Osan leluista oli voinut valmistaa myös vanhempi, kuten isä rintamalla tekemistä kaivatessaan.⁶⁶ Ani muistelee leikkejään sisarustensa kanssa heidän ollessa keskenään kotona:

Meillä oli myös huimia leikkejä keventämässä elämää, tiesin että useimmat niistä oli kiellettyjä. Hypittiin sängyillä kilpaa, vanhimpana voitin aina. Järjesteltiin huonekalut niin, että huoneesta toiseen sai liikkua vain astumatta lattialle, tietysti olin siinäkin haka. Juostiin kymmenen kertaa ruokapöydän ympäri huutaen täysillä, ettei postiluukusta ojentuva ryssänkäsi pystyisi sieppaamaan meitä. Revittiin valokuvialbumeista loputkin valokuvat, koska äiti oli poistanut niistä isän kuvat. Murtauduttiin lukittuun laatikkoon tutkimaan aikuisten papereita ja tavaroita. Harvemmin luin pojille, he eivät jaksaneet kuunnella tarinoita, jotka kiinnosti minua.⁶⁷

Varmasti monen lapsen päällimmäinen ajatus rauhan merkityksestä oli isän ja muiden läheisten miesten paluu rintamalta. Se oli monen kohdalla konkreettisin tapahtuma rauhasta, sillä esimerkiksi puute kaikesta ja muutenkin hankalat sekä ahtaat elinolot jatkuivat monilla sodan päättymisestä huolimatta. Aikuisen näkökulmasta tämä lienee ymmärrettävämpää, kun tiedostetaan, että paluu tavalliseen arkeen ei voi tapahtua sormia napsauttamalla. Lapselle sen sijaan saattoi olla vaikeampaa käsittää, miksi sodan myötä kaikki ei muuttunut heti paremmaksi. Pääsääntöisesti lapset kuitenkin sopeutuivat hyvin siihen mitä heillä oli ja olivat myös kiitollisia siitä.

⁶⁶ Malinen & Tamminen 2017, 258, 263, 268–270.

⁶⁷ Perheissä jatkunut sota: Ani, 64.

3 Isä sodassa

3.1 Isä rintamalla

Suomessa toinen maailmansota koski rintamatehtävien osalta noin 700 000 miestä. Lisäksi monet sotarintaman ulkopuolelle jääneet taas komennettiin kotirintaman tarpeisiin. Jatkosodan viimeisenä vuonna 1944 rintamalla oli kaikista 20–40 -vuotiaista miehistä noin 75 prosenttia. Tämän vuoksi suurta osaa tuon ajan lapsista yhdisti isän poissaolo, vaikka muuten sotakokemukset saattoivat erota hyvinkin paljon lasten välillä.⁶⁸ Kaikkien isät eivät siis olleet rintamalla, mutta niin merkittävä osa oli, että voidaan puhua lasten yhteisistä kokemuksista.

Perheen miehiä koskeva kutsu rintamalle saattoi tapahtua koska vaan. Asepalvelukseen lähdöt toteutuivatkin eri puolella maata ja eri ikäluokissa hyvin eri vaiheissa sotaa. Lähdön odottaminen toi tietynlaisen epävarmuuden ja pelon perheiden elämään. Hilkan isä oli vapautettu armeijasta fyysisten syiden vuoksi, eikä tämän takia heti sodan alettua joutunut rintamalle lähtemään. Kuitenkin talvisodassa menetettyjen sotilaiden takia hänet määrättiin alokkaaksi sotilaskoulutukseen alkuvuodesta 1940. Isä oli tuolloin 35-vuotias ja päätyi hevoskomppaniaan. Paulan isä taas oli vielä talvisodan aikana opiskelemassa ja oli mukana jatkosodassa armeijan sähkömiehenä. Helenan isä osallistui ikänsä vuoksi vasta jatkosotaan, vanhempia miehiä ei lähetetty ensimmäisten joukossa rintamalle. Hän muistaa olleensa kovin surullinen isän lähtiessä ja ”roikkuneen tämän kaulassa” lähdön hetkellä.⁶⁹

Miesten rintamalle lähdön myötä ihmiset jakaantuivat taistelevaan sotarintamaan sekä kotirintamaan. Rintamalla miehet olivat suoraan vaaran ytimessä taistelemassa henkensä puolesta, mutta myös kotirintama taisteli omalla tavallaan. Sota oli Suomelle koko kansakuntaa yhdistävä tekijä ja siksi tarvittiin jokaisen panosta. Kotirintaman, ja näin ollen pitkälti koko yhteiskunnan pettäessä, olisi sota voitu hävitä sitenkin. Suomalaisista sodankäynnissä oli suurimmillaan mukana 16 prosenttia, mutta heistä suurin osa toimi siviilissä. Etulinjassa oli enimmillään noin 4 prosenttia väestöstä. Kotirintamille näyttäytyi eniten se, että merkittävä osa täysi-ikäisistä ja työikäisistä miehistä, oli

⁶⁸ Malinen & Tamminen 2017, 54.

⁶⁹ Perheissä jatkunut sota: mm. Helena1, 739, Hilikka2, 1020, Paula2, 999.

rintamalla. Tuon ajan väestörakenteessa oli yli 50-vuotiaita huomattavasti nykyistä vähemmän ja lapsia taas enemmän.⁷⁰

Airan mieleen on jäänyt hyvin tarkkaan miesten lähtöön liittynyt tilaisuus. Alkuun oli kokoonnuttu läheiselle urheilukentälle kenttähartauteen. Tästä miehet lähtivät kohti satamaa ja saattajat seurasivat heidän perässään. Hänen mieleensä on erityisesti piirtynyt:

Laiva on kallistunut meihin päin ja miehet heiluttavat valkoisia nenäliinoja laivan ylä- ja alakannella vierä vieressä.

Rannalle jääneet vilkuttivat samalla tavalla ja kuulin itkua ympäriltäni. Kuuma hiekka poltti jalkojani ja nostelin niitä. Samalla havainnoin hiekassa kasvavat heinätupsut ympärilläni.⁷¹

Harvemmin rintamalla oltiin koko sotaa yhteen mittaan. Useimmat pääsivät lomille kotiin tai saivat muista syistä olla pidempiä aikoja perheensä luona sota-aikana. Vaikeimmat taistelut pidensivät rintamalla vietettyä aikaa ja vähensivät kotilomia. Vastaavasti taas esimerkiksi asemasotavaiheen aikana oli mahdollisuus pidempiinkin jaksoihin kotona. Sotilailla, joilla oli oma perhe, oli myös paremmat mahdollisuudet lomien pitämiseksi, kuin perheettömillä. Yleensä rintamalla palveltiin kolme kuukautta, jonka jälkeen lomaa kotona sai kymmenen päivää. Lomia pyrittiin ajoittamaan kotitöiden, kuten kylvön, aikoihin. Monen miehen rintamalta lomalla oleminen tarkoitti kuitenkin suurta työmäärää kotona. Hilkan isä sai olla useamman kuukauden kotona rauhan aikana, vuoden 1940 lopusta seuraavaan kevääseen asti. Lomilla käynnit ja välirauhan aika olivat myös miehille aikaa osallistua niin perheen elämään kuin esimerkiksi talon rakentamiseen. Aira oli lapsena sitä mieltä, että isä kävi liian harvoin lomilla ja aina tämän lähdettyä tuli ikävä. Kaikilla lapsilla ei ole muistoja isän lomilla käynneistä, vaikka muistavatkin sota-ajalta muuta.⁷²

On mielenkiintoista, ettei isää lomilla muistettu, vaikka muistoja ajalta muuten olisi. Voisi olettaa huolen isästä välittyneen lapsiinkin, jolloin muistoja olisi kertynyt. Mahdollisesti asia on ollut liian vaikea lapsen käsiteltäväksi tai sitten aikuisten huoli ei ulottunut lapsiin asti. Osalla taas isä on saattanut olla jo rintamalla heidän tullessaan muistamisen ikään, jolloin häntä ei ehkä mielletty niin tutuksi, että muistoja syntyisi. Kotona kiireellisenä pitäneet, rästiin jääneet kotityöt voivat myös olla

⁷⁰ Kivimäki 2016, 70–72.

⁷¹ Malinen & Tamminen 2017, 55; Perheissä jatkunut sota: Aira, 108.

⁷² Perheissä jatkunut sota: Aira, 109, Irja, 392, Atso, 416, Hilikka2, 1021, Helena2, 751.

osassaan siinä, että loma-aikanakaan isä ei varsinaisesti ollut läsnä lapsille. Syitä muistamattomuudelle voi olla monia, eikä kaikkien takana ole välttämättä mitään suurempaa ja ihmeellisempään. Lapselle ei vain ole asia jäänyt mieleen.

Rintamalla ollessa puolestaan kotiin pidettiin yhteyttä kirjeillä. Sota laittoi miehet ja naiset hyvin uudenlaiseen tilanteeseen: pariskunnat erotettiin toisistaan ja oli selvittävä muuttuneesta elämästä ilman toisen läsnäoloa. Oli tärkeää löytää jokin keino säilyttää yhteys puolisoon. Useampi muistelija kertoo löytäneensä vanhempiensa kirjeenvaihtoa sota-ajoilta tai muistavansa itse kirjeiden avulla pidetyn yhteyden. Kaikkien kirjeenvaihto ei ole säilynyt nykypäiviin asti, se on tuhoutunut tai tuhottu.⁷³ Yhteydenpito oli varmasti molempia osapuolia hyvin kannatteleva voima. Tieto toisen osapuolen pärjäämisestä saattoi auttaa myös itse jaksamaan omalla puolellaan.

Lapsille oli tärkeää ja hienoa saada omia kirjeitä isiltään. Isät lähettelivät esimerkiksi syntymäpäiväkortteja. Airan isä lähetti aina äidille tarkoitetun kirjeen mukana Airalle oman lapun, johon Aira halusi myös aina vastata. Hän saneli vastauksensa äidille, joka sitten kirjoitti sen tikkukirjaimin niin, että Aira pystyi tästä itse jäljentämään tekstin omalle paperilleen. Tekstin ympärille hän piirteli paljon ympyröitä, jotka olivat suukkoja isälle. Kirjeiden sisällöt vaihtelivat, esimerkiksi oltiin huolissaan puolin ja toisin. Auloksen isän kirjeissä isä pääsääntöisesti kyseli, miten perhe selvisi kotona. Kirjeet löytyivät vasta 2000-luvun alussa, jolloin Aulis ensimmäistä kertaa sai tietää isänsä sotavaiheista. Veikon vanhempien kirjeistä ilmeni selvästi parin rakkaus toisiaan kohtaan sekä myös huoli tilanteesta. Hädestä huolimatta on pyritty lohduttamaan toista ja päättämään kirjeet vakuutteluun, että ei ollut mitään hätää ja ihan hyvää kuului. Hilikka taas oli kiinnittänyt huomiota siihen, että isä ei kirjeissään kertaakaan kysellyt hänestä, vaikka hän oli tuohon aikaan perheen vastasyntynyt vauva.⁷⁴

Oman kirjeen tai muun viestin saaminen rintamalta olleelta isältä oli lapselle yksi osoitus isän välittämisestä. Isä halusi huomioida myös lapsensa henkilökohtaisesta, eikä vain esimerkiksi äidille lähetetyssä kirjeessä, jolloin lapsi koki itsensä tärkeäksi. Viestittely lapsen kanssa myös toi isää varmasti tietyllä tapaa konkreettisemmaksi henkilöksi lapsen elämään. Jos isä oli etäinen lomilla käydessään, eikä huomionut lapsiaan kirjeenvaihdossa rintamalta, ei ollut ihme, jos tämä ei tuntunut

⁷³ Hagelstam 2006, 213–214; Perheissä jatkunut sota: mm. Eila2, 173, Tauno, 236, Helena2, 754, Sinikka2., 1234, Nimetön17, 1402.

⁷⁴ Perheissä jatkunut sota: Aulis, 107, Aira, 113, Veikko1, 456, Hilikka2, 1020.

oikealta vanhemmalta. Tämäkin voi olla osasyynä siihen, että lomilla käynyt mies tuntui vieraalta, eikä asia jäänyt muistoihin.

3.2 Sodan fyysiset vammat

Rintamalla oleminen tarkoitti välttämättä fyysisiä loukkaantumisia osalle sotilaista. Taisteluissa vammoja aiheuttivat esimerkiksi luodit ja granaatin sirpaleet. Miinaan astuminen taas saattoi tapahtua täysin taistelutilanteen ulkopuolellakin, aiheuttaen silti paljon pysyviäkin vaurioita.

- - Raatteentien ankarissa taisteluissa isäni haavoittui erittäin vaikeasti 20.12.1939 räjähtävän luodin osuessa vatsaan ja joutui virumaan avonaisella taistelukentällä useita tunteja yli 20 asteen pakkasessa iltahämärään saakka, vailla minkäänlaista ensiapua. Syömällä lunta tyrehtytti kuitenkin suurta verenhukkaa. - - Elokuussa 1940 isäni pääsi sairaalasta pois kotihoitoon ja oli tiiviissä kirjeenvaihdossa äidin kanssa. Hänen invaliditeetti oli vielä silloin 100 %. Vatsassa oli lapsenpään kokoinen avoin reikä. Räjähtävän luodin repimää ampumavammaan päivittäin piti vaihtaa aina puhtaat siteet.⁷⁵

Moni muisteli kertoo isän loukkaantumisesta, joka toisinaan johti kokonaan sodasta kotiutumiseen. Elämä kotona loukkaantumisen jälkeen riippui paljon saadun vamman laadusta. Osa parantui täysin tai vamma ei vaikuttanut esimerkiksi työkykyyn. Osalla taas vammat olivat vakavampia ja pysyvämpiä. Niiden myötä meni terveyden lisäksi myös helposti työkyky ja ammatti. Sotatoimien aiheuttamien vammojen lisäksi myös sodan olosuhteet olivat otolliset aiheuttamaan erilaisia vaivoja. Esimerkiksi kylmässä ja kosteassa varpaiden sekä muiden ruumiinosien kylmettyminen oli mahdollista sekä erilaiset taudit, kuten tuberkuloosi, pääsivät valloilleen. Kaikki vammat eivät olleet havaittavissa ulkonäöstä. Esimerkiksi aivovamma harvemmin näkyi muille, jolloin sellaisen saaneen ei ymmärretty edes loukkaantuneen. Näkymättömätkin vammat saattoivat kuitenkin vaikuttaa elämään suuresti. Aivovamman sodassa saaneista työkykynsä menetti pysyvästi 22 prosenttia.⁷⁶

⁷⁵ Perheissä jatkunut sota: mies s. 1945, 1074.

⁷⁶ Malinen & Tamminen 2017, 154; Perheissä jatkunut sota: mm. Reijo, 44, Pirkko1, 99, Aulis, 106, Erkki, 189, Tauno, 236, Atso, 416, Matti, 775, Irene, 804, Nimetön19, 1405.

Sodassa haavoittuminen ei kaikkien kohdalla tuonut negatiivisia seuraamuksia. Marjatta kertoo, kuinka hänen perheensä kohdalla monia asioita ”katsottiin läpi sormien” sen vuoksi, että hänen isänsä oli sodassa sokeutunut vain 21-vuotiaana. Hän ei koskaan nähnyt edes omia lapsiaan. Isästä tuli sodan jälkeen suosittu mies kotikunnassa, mikä toi paljon helpotuksia myös hänen tyttäriensä elämään. ”Meille kaikille olikin yllätys sitten maailmalle lähdettyämme, ettei isämme ’maine’, joka korostui sokeuden myötä auttanutkaan sitten siellä”⁷⁷, hän kuvailee. Marjatta nostaa esiin, että heidän perheensä koki paljon sääliä muilta ihmisiltä, yleensä selän takana voivotteluna. Tämä vaikutti muun muassa siihen, ettei vastaaja vielä tänäkään päivänä kestä muiden sääliä.⁷⁸

Mies oli perinteisesti nähty perheen elättäjänä ja sai sen vuoksi suurempaa palkkaa. Vammautuminen oli leskeksi jäämisen ja avioeron ohella syynä perheen äidin siirtymiseen elättäjäksi. Naiset olivat sota-aikana pitkälti toimineet miesten tilalla maataloustöissä ja tehtaissa. Niissä perheissä, missä mies palasi kotiin työkyvyttömänä, tämä järjestely jatkui myös sodan jälkeen. Isän työttömyys saattoi äidistä huolimatta vaikuttaa perheen varallisuuteen, jolloin elämää varjostivat köyhyys ja puute. Lisäksi oma loukkaantuminen ja työkyvyn menetys lisäsivät osan sotilaista kohdalla alkoholin käyttöä sekä masentuneisuutta. Kaikilla vakavakaan loukkaantuminen ei aina tarkoittanut pysyvästi työnteosta jättäytymistä. Esimerkiksi Kaijan isä työskenteli vuoden 1971 eläkkeelle jääntiin saakka erilaisissa Puolustusvoimien varasto- ja toimistotehtävissä huolimatta sodassa menetetyistä toisesta jalasta.⁷⁹

Vammautuminen siis yleensä vaikutti koko perheen elämään. Aikuisille se tuotti huolta tulevasta pärjäämisestä, vaikka samalla oltiin varmasti myös huojentuneita siitä, että rintamalta oli tultu hengissä takaisin. Tieto loukkaantumisesta saattoi tulla kauankin ennen kuin saatiin tietää enemmän tilanteesta. Huoli oli tällöin suuri. Lapsille taas isän loukkaantuminen aiheutti helposti kysymyksiä ja hämmennystä. Loukkaantuminen oli esimerkiksi saattanut muuttaa isän ulkonäköä poikkeavaksi tai isä ei enää kyennyt suoriutumaan normaaleista asioista. Lasten kohtaaminen oli yksi asia, mikä tuli huomioida tällaisessa tilanteessa. Esimerkiksi Riitta-Kaisan perheessä asiaa lähestyttiin isän ja lapsen yhteisenä puuhana:

⁷⁷ Perheissä jatkunut sota: Marjatta1, 147.

⁷⁸ Perheissä jatkunut sota: Marjatta1, 146–153.

⁷⁹ Nevala & Hytönen 2015, 168–170; Malinen & Tamminen 2017, 145; Perheissä jatkunut sota: mm. Kaija, 1264, Nimetön1, 1367.

”Isillä on monta napaa!” Lapsena laskettiin syvennyksiä, jotka muodostivat rivin isän oikean navan kanssa. Silti en nyt muista, montako ’napoja’ oli – kuitenkin yli kymmenen. Meille selitettiin, että isä oli haavoittunut sodassa.⁸⁰

Sodassa loukkaantunut ja sen myötä invalidisoitunut isä ei noussutkaan sankarin ja isänmaan vuoksi uhrautujan rooliin vaan ennemmin halveksunnan ja pilkan kohteeksi. ”Toinen opettaja halveerasi perhettämme sanomalla, että kunnolliset ja isänmaataan rakastavat miehet sotivat kaikkiaan viisivuotta, eivätkä jääneet yhteiskunnan elätiksi”⁸¹, Marja-Leena kommentoi kirjoituksessaan. Aiemmin rintamalta loukkaantumisen vuoksi kotiutuneet saatiin myös nähdä joutilaina lorvailijoina muiden miesten taistellessa edelleen sodassa. Hilkan isälle taas oli rintamalla keuhkojen kylmettymisen myötä kehittynyt laajentuma, jonka hoito kesti vuosia sodan päättymisenkin jälkeen eikä koskaan parantunut kunnolla. Tätä ei kuitenkaan luokiteltu sotavammaksi, vaikka Hilkan mukaan se aiheutti isälle kokonaisvaltaisen siviili-invalidiuden tämän ollessa 40 vuoden iässä. Toisaalta taas vammautuminen saattoi myös lähentää isiä ja lapsia, kun lapsi sai olla avuksi isälle ja ottaa vastuuta.⁸²

Halveksinnan ja hyljeksinnän kokemukset aiheuttivat monella katkeruutta ja vaikeuttivat entisestään rauhanajan elämään sopeutumista. Niin isälle kuin koko perheelle saattoi olla hyvin vaikeaa käsitellä sitä, että itsensä uhraaminen yhteiskunnalla ei tuottanutkaan arvostusta ja kunniaa, vaan surua ja häpeää. Säälminenkin oli helposti vaivaannuttavaa ja haluttiin ennemmin todistella omaa pärjäämistä. Yhteiskunnan ”normaalin” ulkopuolella oleminen oli haastavaa ja kuluttavaa. Joidenkin ihmisten ajatuksissa kuolema rintamalla olisi ollut loukkaantumista parempi vaihtoehto, silloin olisi mennyt loppuun asti isänmaan puolesta. Vammautuminen itsessään oli vaikea asia käsitellä, varsinkin jos vamma vaikutti merkittävästi ja pysyvästi elämään. Asiaa ei helpottanut muilta ihmisiltä koettu arvostelu.

3.3 Isän kotiinpaluu

Isät palasivat rintamilta kotiin eri tahtiin ja hyvin vaihtelevassa kunnossa. Osa oli kotiutettu jo varhaisemmassa vaiheessa sotaa, eikä uudelleen rintamalle ollut tarvinnut lähteä, osa taas oli

⁸⁰ Perheissä jatkunut sota: Riitta-Kaisa, 929.

⁸¹ Perheissä jatkunut sota: Marja-Leena, 181.

⁸² Malinen & Tamminen 2017, 152; Perheissä jatkunut sota: Marja-Leena, 178–184, Tauno, 241, Hilikka1, 486.

useamman kerran rintamalla. Myös Lapin sota koski vielä osaa miehistä, vaikka tässä joukossa oli enemmän nuorempia, perheettömiä sotilaita. ”Joku palasi ehjin nahoin mutta murtunein mielin, toinen kättä köyhempänä mutta silti onnellisena”⁸³, Malinen ja Tamminen kuvaavat.⁸⁴ Vaikka isä saattoi kotiutua rintamalta fyysisesti ja henkisesti loukkaantuneena, oli kuitenkin isän paluu kotiin yleensä huojennus ja iloinen asia. Vammojen mahdollisia vaikutuksia tulevaisuuteen ei aina heti murehdittu. Esimerkiksi Eilalle isän paluu talvisodasta oli alkuun hämmentävää, mutta äidin kannustuksesta hänkin innostui:

*Eräänä päivänä ovella seisoj sotilaspukuinen mies ja sanoi: - Eila! Minusta hän näytti yhtä aikaa vieraalta ja tutulta. – Etkös sie tunne? Isä tuli, sanoi mies. Aluksi en ollut ihan varma puhuiko mies totta. Piti saada äiti vakuuttamaan, että isä siinä todella oli ihan ilmi elävänä. Silloin minulta pääsi itku ja pyrin isän syliin. Siihenhän minä pääsin.*⁸⁵

Isän ja aviomiehen kuolemaa oli pelätty. ”Isä on tullut kotiin jäädäkseen. Ei haavoittuneena, ei arkussa, niinkuin monessa perheessä silläkin kylällä”⁸⁶, kuvailee Hilikka. Helena taas oli pelästynyt ja juossut isoisänsä syliin pakoon partaista ja likaista miestä, joka oli yhtäkkiä astunut ovesta isään. Äiti oli lohduttanut häntä kertomalla miehen olevan isä, jota Helena ei tunnistanut. Hän ei muistanut isänsä kasvoja tämän lomilta, joten koki vieraan mieheen tulleen taloon. Tellervo oli isän kotiutuessa kymmenenvuotias ja kokee kotiutumisen sujuneen hyvin. Hieman hän oli isäänsä kuitenkin vierastanut. Sinikan perheessä lapset epäilivät isänsä tunnistamista, mutta kotiin palaava mies otettiin vastaan silti suurella ilolla. Atso ei tunnistanut isäänsä perheen jälleen yhdistyessä. Hän ei muista äitinsä reaktiota tuntematonta miestä kohtaan, mutta muistaa erityisen järkyttävää olleen, että ”illalla tuo ’vieras tursake’ meni minun paikalle, äidin viereen nukkumaan”.⁸⁷ Se, että oma lapsi ei tunnistanut, oli osalle rintamalta palaavista miehistä vaikeaa. Samoin lapsille oli outoa, kun perheessä yhtäkkiä olikin mukana omaan silmään vieras mies.⁸⁸

Kaikissa perheissä kotiinpaluu ei poistanut pelkoa isän kohtalosta. Sodan fyysiset vammat vaivasivat sodan jälkeenkin ja moni kotiutui kuolemanuhan kanssa. Sodan vammoihin menehtyi paljon sotilaita

⁸³ Malinen & Tamminen 2017, 55.

⁸⁴ Malinen & Tamminen 2017, 55.

⁸⁵ Perheissä jatkunut sota: Eila, 174.

⁸⁶ Perheissä jatkunut sota: Hilikka2, 1023.

⁸⁷ Perheissä jatkunut sota: Atso, 418, Helena2, 750, Tellervo, 1071, Sinikka2, 1234.

⁸⁸ Malinen & Tamminen 2017, 55.

vielä vuosia sodan päättymisen jälkeen. Esimerkiksi Arton isä oli hyvin vakavasti vammautunut, invaliditeetiltaan 100 prosenttia, kotiutuessaan sairaalasta vuonna 1940. Taunon isän tuberkuloosidiagnoosi taas varjosti perheen elämää pitkään, sillä kuoleman mahdollisuus oli vahvasti läsnä.⁸⁹ Kun siis osa huokaisi helpotuksesta isän palatessa fyysisesti terveenä tai ainakin kohtalaisessa kunnossa takaisin, osassa perheissä ei voitu näin tehdä. Huoli ja pelko jatkui. Samoin perheeseen palannut, vakavasti vammautunut isä, myös vaati perheeltä erilaista apua ja hoivaa, kun lievemmin vammautuneet tai terveenä palanneet. Isän paluu ei siis ollut aina vain helpotus. Vaikka varmasti oltiin kiitollisia henkiin jäämisestä, oli vamman vaikutukset monesti raskaita ja vaativat koko perheeltä paljon.

Miesten kotiinpaluu oli yksi merkittävin muutos arkeen etenkin maaseudulla. Naiset olivat sota-aikana pääsääntöisesti huolehtineet kaikesta saaden apua lapsilta ja vanhuksilta. Miesten palatessa ottivat he taas hoitaakseen heille aiemmin kuuluneet työt. Muuttuneeseen tilanteeseen oli välillä hankala sopeutua, paluu sota-aikaa edeltävään aikaan ei ollut noin vain mahdollista. Jokaiseen kotiin ei palannut työkykyinen mies, vaan joko henkisesti tai fyysisesti vammautunut. Tällöin naisten tuli edelleen hoitaa miestenkin työt ja samalla he saivat yhden huollettavan lisää. Miehiä vaivasi myös sopeutumisvaikeudet arkeen paluussa. Naisilta tuli riittävä ymmärrystä ja tukea rauhaan sopeutuville miehilleen, vaikka se ei aina ollut helppoa. Naisen rooliin kuului hoivaaminen. Samalla sota-aikaa edeltäneet sukupuoliroolit tulivat kuitenkin myös kyseenalaisiksi, kun naiset olivat itsenäistyneet ja oppineet tulemaan toimeen ilman miehiään. Yleisesti miehet palasivat naisten tilalle työpaikoille, mutta osa naisista jäi työhönsä kodin ulkopuolelle. Monen kohdalla miehen kotiinpaluu tarkoitti kuitenkin vastuunjakamista ja sen tuomaa helpotusta.⁹⁰

Aineiston vastauksissa ei ole kovin montaa, joka muistaa isänsä kotiin paluun, moni on ollut silloin vielä hyvin pieni lapsi tai on syntynyt vasta sodan jälkeen. Osalla kuitenkin on selkeitä muistoja sotilaiden kotiutuksesta. Vierastaminen nousee näissä enemmän esiin. Isien pitkällä poissaoloilla oli siis vaikutuksensa lapsiin. Lasten oli helposti vaikea käsittää tällaista muutosta elämään. Isän paluusta osattiin kuitenkin olla myös onnellisia ja isä tunnistettiin lopulta omaksi. Tapa, jolla isä itse huomioi lapsiaan oli yksi tekijä vaikuttamaan isän mieltämiseen omaksi vanhemmaksi. Lisäksi moni lapsi varmasti myös tarkkaili muiden läheisten aikuisten reaktioita tulijaan. Vaikka alkuun ei olisikaan ymmärretty, mistä on kyse, muiden aikuisten käytöksestä voitiin päätellä kyseessä olevan läheisen ihmisen paluu. Onnellisuuteen oli helppo yhtyä mukaan.

⁸⁹ Malinen & Tamminen 2017, 152; Perheissä jatkunut sota: Tauno, 236–237, Arto, 1075.

⁹⁰ Nevala & Hytönen 2015, 151–152, 169; Kirves 2015, 258; Malinen & Tamminen 2017, 161, 163.

4 Isä perheessä sodan jälkeen

4.1 Sodan henkiset vammat

Monelle lapselle oli lähes arkipäivää elää sodan aiheuttamista mielenterveysongelmista ja sotatraumoista kärsivän isän kanssa. Arvioiden mukaan jopa kymmenet tuhannet sodasta palanneet miehet olivat alttiita sodan psyykkisille seurauksille. Erityisesti tätä esiintyi niillä, jotka olivat sodan aikana olleet mukana yli kymmenessä taistelussa. Traumatisoituminen näyttäytyi arjessa ulospäin esimerkiksi sodasta nähtyinä painajaisina tai unettomuutena, vainoharhaisuutena, lisääntyneenä päihteiden käyttönä ja aggressiivisuutena tai vakavampina mielenterveydellisinä oireiluina, kuten skitsofreniana ja hallusinaatioina. Sota ei ollut ainoa ongelmien aiheuttaja vaan myös sodan jälkeiset vaikeudet, kuten vastoinkäymiset avioliitossa sekä huoli tulevasta toimeentulosta ja pärjäämisestä. Tämän vuoksi Malinen ja Tamminen jatkavat Kivimäen linjaa siinä, että trauma -käsitettä ei tulisi käyttää liiaksi, jotta se säilyttäisi asemansa.⁹¹

Sodan henkiset vaikutukset näkyivät hyvin erilaisina käytöksinä perheissä. Eilan isä pelkäsi erityisesti ukonilmaa ja salamointia. Tämä toi hänelle mieleen sodan ja rintaman. Marjatan isällä taas oli ollut aina muutaman viikon mittaisia masennusjaksoa, joiden syyn hän oli ymmärtänyt vasta aikuisena. Raimo pelkäsi pimeitä iltoja, sillä silloin isä vahtasi ikkunoista kaikkea ulkona liikkuvaa, jopa kuunvaloa varjoineen, uskoen vihollisen hyökkäävän. Johannan isä ei halunnut muistella sotaa. Johannan katsellessa valokuvia sodasta, pyysi isä laittamaan kuvat pois. Johanna nostaa vielä erikseen esiin, että isä ei käskenyt laittamaan kuvia pois vaan nimenomaan pyysi. Sodan aiheuttamat tunnelmat kotona olivat yleensä negatiivisia. Ilmapiiiri oli esimerkiksi pettynyt ja tyytymätön, oli erilaisia jännitteitä ja ahdistusta. Nimetön12:n isälle oli sodassa olon myötä syntynyt ”pakkomieleinen pelko” varkaista ja varkauksista. Yksi sodan traumojen ilmenemismuoto oli myös työhön hukuttautuminen.⁹²

Trauma -käsite kuitenkin nousee esiin useammasta keruuseen vastatusta tekstistä. Osa mainitsee sen suoraan ja osan teksteissä taas on luettavissa rivien välistä, että isä on kärsinyt vakavistakin psyykkisistä oireiluista. Eräs muistelija koki sodan iskevän heidän perheensä elämään vahvasti ja isän

⁹¹ Malinen & Tamminen 2017, 35, 143–145.

⁹² Perheissä jatkunut sota: Eila, 79; Marjatta1, 149, Myös sotalapsi, 1347, Pakolaisen keskimäinen tytär, 1349, Nimetön12, 1386.

käytös sai lapset pelkäämään. Hän muistelee ensimmäistä kertaa, jolloin he olivat paenneet äidin ja veljen kanssa mummolaan:

Muistan pelon ja painostavan tunnelma. Sitten näin isän. Hän istui tuvan karmistuolilla pää käsien väliin puristettuna. Itku oli sydäntä raastavaa ja sitten isä-parka huusi, että tappaa itsensä. Sen tuskaisen huudon kuulen korvissani kuolemaani asti ja muistan mustan, kiharaisen pään epätoivoisen ravistelun, kuin hän olisi ajanut jotain kauheaa pois päänsä sisältä, niin kuin tietysti yrittikin ajaa. Isä halusi meidät pois läheltään.⁹³

Pakomatkat myös jatkuivat tämän jälkeen. Osa rintamalta palaavista miehistä oli täysin uupuneita sotavuosista eikä tilannetta helpottanut se, että nukkuminen oli haasteellista sodan jälkeenkin. Tämä ”sotaväsymys” oli myös kotirintamalla olleiden vaivana. Isien traumattomuus, ainakin lapsin silmin havaittava, tuodaan myös esiin teksteissä.⁹⁴

Myös niistä isistä, joiden sota ei jatkunut enää kotona, kertominen toimii hyvänä muistutuksena siitä, ettei kaikkien kodeissa taisteltu vaikeiden mielenterveysongelmien kanssa. Elämää oli mahdollista jatkaa myös olosuhteisiin nähden normaalisti. Asiaan halutaan ottaa kantaa, eikä vain sivuuttaa kysymystä. Näin on usein, kun asioista pyritään luomaan tietynlaista, yleensä negatiivista kuvaa. Päinvastaisesti asian kokeneet haluavat päästä tuomaan myös oman näkökulmansa esiin. Kenties taustalla on pelkoa leimautua joksikin sellaiseksi, mitä ei todellisuudessa ole. Tosin ilman tällaista pelkoakin voi olla halua oikaista väärinkäsityksiä.

Tutkiessani kandidaatin työhöni⁹⁵ 1900–2000-luvun vaihteessa sotilaiden pojilta kerättyä haastatteluaineistoa, ei sodan traumasta puhuttu suoraan. Käyttämissäni haastatteluissa tästä aiheesta ei myöskään suoraa kysytty. Paljon sai siis lukea niin sanotusti rivien välissä, joista sodan jälkeistä isien psyykkistä oireilua paljastuikin. Tässä keruussa taas traumaista on puhuttu huomattavasti suurempaan, tosin niistä myös kysytään suoraan. On kuitenkin myös todennäköistä, että toistakymmentä vuotta pitkä aikaväli näiden aineistojen keruussa, on vaikuttanut siihen, millaisista asioista kummassakin puhutaan. Aikana on ehtinyt tapahtua entistä enemmän vapautumista vaikeista

⁹³ Perheissä jatkunut sota: nainen, 1114.

⁹⁴ Perheissä jatkunut sota: Pirkko3, 1155, Sinikka2, 1235, Nimetön14, 1391.

⁹⁵ Isaksson, Nina (2016) Isien sotatraumojen ja muiden psyykkisten oireiden näkyminen toisen maailmansodan poikien muisteluissa. Kandidaatin tutkielma. Tampereen yliopisto, historian tutkinto-ohjelma.

asioista puhumisen suhteen. Asioita on ehditty noin 15 vuodessa käsitellä eri tavoin, kun ikääkin on kertynyt lisää.

Lisäksi Perheissä jatkunut sota -keruussa osa puhuu myös omista traumoistaan nimenomaan trauman -käsitteellä, oli se sitten sotaan liittyvää tai ei. Tämä ei tietenkään ole väärin, sillä trauma pitää sisällään paljon enemmänkin kuin sodan aiheuttamat mielenterveyden oireilut. Esimerkiksi Pirkko toteaa:

*Päivärinteen kodista jäi trauma – tulla kolistelin aina vintinrapuista alas. - - Siitä jäi jonkinasteinen korkean paikan kammo. Trauma mikä trauma!*⁹⁶

Jatkuvat sotaan liittyvät painajaiset piinasivat osaa sotilaista vielä vuosikymmentenkin jälkeen. Sotapainajaiset tulivat tutuiksi suurimmalle osalle sotilaista sodan jälkeen. On tutkittu, että rintamalla olleet miehet näkivät painajaisunia kolme kertaa enemmän muihin miehiin verrattuna. Eniten painajaisia esiintyi sodassa invalidisoituneilla sotilailla. Miesten, mutta samalla myös lasten ja muiden perheenjäsenten, öisten kauhukuvien myötä sota oli osa perheen elämää vielä rauhan tultuakin.⁹⁷

Moni sota-ajan lapsi muistaa isän huudot ja painajaisten aiheuttaman unettomuuden sodan jälkeen. Huuto herätti lapset Marja-Leenankin perheessä. Hän kertoo isänsä painajaisten olleen niin voimakkaita, ettei heidän äitinsä ollut saanut kovista yrityksistä huolimatta isää aina millään hereille. Isä pakeni painajaisia usein lukemalla ja tupakkaa polttamalla yöaikaan. Sotaunissa toistuu keskeisenä teemana pelko ja kauhu sekä voimattomuus ja ahdistus. Monesti esimerkiksi unessa ase ei lauennut kriittisellä hetkellä tai oli muuten käyttämättömissä.⁹⁸ Lasten silmiin isän levottomat yöt olivat osalla hyvin pelottavia ja oli vaikea ymmärtää, miksi isä käyttäytyi niin. Etenkin, jos lapsen ei ollut itse tarvinnut pelätä sodan aikana, ei isän kokemuksia osattu hahmottaa. Tämä vaati yleensä asian selittämistä lapsille:

*Isä näki usein painajaisia unissaan ja huusi, mutta sanoista ei saanut selvää. Äiti rauhoitti minua ja kertoi, että isä näkee sotaunia. Kesäaikaan isä avasi ikkunan ja kuunteli lintujen ääniä ennen vuoteeseen menoa uudelleen.*⁹⁹

⁹⁶ Perheissä jatkunut sota: Pirkko2, 980.

⁹⁷ Malinen & Tamminen 2017, 84.

⁹⁸ Hännikäinen 2015, 238; Perheissä jatkunut sota: Aira, 117, Marja-Leena, 179, Anita, 461, Raimo, 734.

⁹⁹ Perheissä jatkunut sota: nainen, 117.

Sota oli niin poikkeuksellinen ja vaikea tilanne, että se saattoi vaikuttaa ihmiseen pysyvästi muuttaen tämän käyttäytymistä sekä olemusta entisestä. ”Tuttukin aviomies oli saattanut muuttua aivan toiseksi ihmiseksi”¹⁰⁰, toteaa Kivimäki. Miesten rintamakokemusten aiheuttavat muutokset näkyivät omalle perheelle. Lapsille muutokset eivät välttämättä olleet niin selkeitä, jos he eivät olleet vielä syntyneet tai olivat hyvin pieniä isän lähtiessä sotaan. Hilikka on syntynyt vuonna 1940 ja kertoo isän palanneen sodasta erilaisena kuin sinne lähtiessään, vaikka ei itse isänsä aiempaa olemusta muistakaan. Marja taas kuvaa isänsä olleen pohjimmiltaan huumorintajuinen ja hyväntahtoinen, mutta sodan muuttaneen häntä hermostuneeksi, äkkipikaiseksi ja väkivaltaiseksi. Samoin nimimerkki MiPe:n isä oli muuttunut raivoisaksi. Nimetön17:n äidin äiti oli puolestaan todennut sodan pilanneen vävynsä, eli vastaajan isän. Osalla lapsista on myös omia muistoja isänsä muuttumisesta. Esimerkiksi Elvi muistaa isänsä olleen palatessaan vieraanoloinen ja etäinen. Mailan isä taas oli muuttunut hiljaiseksi ja oli yksikseen paljon.¹⁰¹ Lapset tiesivät muutoksesta joko tunnistamalla sen itse tai muiden kertomien mukaan. Harvalla tuskin isän mahdollinen muuttuminen jäi täysin pimentoon, vaikka itse ei muistaisikaan isää ajalta ennen sotaa.

Aina sota ei ollut ainoa muutoksen aiheuttaja. Käytökseen saattoi vaikuttaa myös myöhemmin elämässä ilmenneet arkisemmat ongelmat. Kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen syntynyt Sisko muistaa varhaisesta elämästään isänsä viettäneen paljon aikaa lastensa kanssa, esimerkiksi saunan ja iltalaulujen merkeissä. Hän kuvailee isänsä olleen leppoisa. Kuitenkin jossain vaiheessa vähitellen lapsuuden aikana isän käytös oli alkanut muuttumaan hermostuneemmaksi ja kiukkuisemmaksi. Hän oli alkanut nukkumaan kirves tyynyn alla, eikä Sisko koskaan ymmärtänyt kenen vuoksi kirves oli.¹⁰² Sisko uskoo muutoksen johtuneen siitä, että ”elämä ei mennyt ihan isän toiveiden mukaan ja hän varmaankin pelkäsi, että maailma ryöstää lasten sydämet”¹⁰³. Nykyisellekin elämälle tutut vastoinkäymiset ja epäonnistumiset voivat siis muuttaa ihmisen persoonallisuutta ja olemusta. Tästä näkökulmasta ei siis ole ihme, että sodalla oli näin suuria vaikutuksia sen kokeneisiin ihmisiin.

¹⁰⁰ Kivimäki 2007, 225.

¹⁰¹ Perheissä jatkunut sota: Maila, 91, Elvi, 451, Hilikka, 1025, Marja, 1228, MiPe, 1344, Nimetön17, 1402.

¹⁰² Perheissä jatkunut sota: Sisko, 425–426.

¹⁰³ Perheissä jatkunut sota: Sisko, 425.

4.2 Sodasta ei puhuttu

Vaikeista asioista perinteisesti vaiettiin. Sodasta puhuttiin hyvin vähän, jos ollenkaan, lasten kuullen eikä aiheesta välttämättä puhuttu edes aikuisten kesken. Tähän vaikutti paljon ajan yleinen henki. Virallisissa lausunnoissakin kehoitettiin olemaan puhumatta aroista aiheista. Esimerkiksi syyskuussa 1944 sisäministeri Kaarlo Hillilä ohjeisti, että kansalaisten tulisi ”uskoa itseensä ja vaieta sodanjälkeisistä, trauman värittämissä tunnetiloistaan.”¹⁰⁴ Aiheesta puhumisen välttäminen havaittiin myös lasten puolesta:

*Sotajuttuja ei kertonut, kysymälläkään. Ennen kuolemaansa vasta.*¹⁰⁵

*Sodan jälkeenhän kiellettiin puhumasta - -. Vanhempani eivät koskaan puhuneet sota-ajasta vaikka minä olisin halunnut tietää. Joten he pitivät kaiken sisällään ja elämää piti vain jatkaa. Niin puhumattomuus on kaikkein pahinta.*¹⁰⁶

*Isäni ei koskaan pystynyt kertomaan sodasta. Jos joskus aloitti, itku valtasi ja sanat tukahtuivat.*¹⁰⁷

Vaikka puhuminen ei olisi välittynyt lapsilla, saattoivat aikuiset silti keskustella keskenään sodasta. Etenkin miehille saattoi olla jopa terapeutista puhua sodasta ikä- ja kohtalontovereidensa kanssa. Esimerkiksi vuonna 1968 teetetyssä kyselyssä vastanneista entisistä sotilaista noin kolmasosa kertoi puhuneensa sodasta viimeisen kuukauden aikana. Osan kohdalla puhuminen on alkanut vasta vanhuusiällä, lähellä omaa kuolemaa. Osan isät taas kertoilivat sodasta vähän tai kehottivat mieluummin hakemaan tiedon muualta. Puhumattomuus tai aiheen välttely ei kuitenkaan ollut kaikille ominaista. Raimon isä kertoi sodasta aina, kun joku siitä suostui kuuntelemaan. Hän myös helposti suuttui, mikäli juttua ei aina jäänyt kuuntelemaan. Isä helposti syyllisti lapsiaan siitä, että nämä eivät olleet sotaa kokeneet. Suuttuminen kuitenkin kadutti myöhemmin.¹⁰⁸ Muillakin muistelijoilla on samanlaisia kokemuksia isästään:

¹⁰⁴ Kirves 2015, 260.

¹⁰⁵ Perheissä jatkunut sota: nainen, 84.

¹⁰⁶ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1953, 101.

¹⁰⁷ Perheissä jatkunut sota: Ahdistunut, 1339.

¹⁰⁸ Malinen & Tamminen 2017, 147; Perheissä jatkunut sota: mm. Aira, 117, Aili, 399, Atso, 416, Anita, 460, Raimo, 734, Johanna, 968, Pirkko2, 978.

Isä puhui sodasta koko elämänsä. Hän kertoi omista kokemuksistaan mutta myös kuulemistaan ja lukemistaan. Hän luki paljon sotakirjallisuutta ja artikkeleita. Mielessäni on selkä muistikuva, miten istun ja kuuntelen kun isä lukee äidille ja minulle Kansa taisteli-lehteä. Äiti huokailee sodan kauhuille mutta isä saattaa naureskella samoille asioille. Muistan, että kuuntelen mielenkiinnolla ja ihmettelen mikä isää naurattaa. Muistikuvissani on myös tapahtumia kun meille tulee vieraita. Äiti pyysi, ettei isä puhuisi niin paljon sodasta kun ei kukaan oikein taida jaksaa kuunnella, Harvoin toive toteutui... - -¹⁰⁹

Aukusti-isäni osasi kuvata sodan tapahtumia niin elävästi, että joskus luulin olevani isän mukana rintamalla. - - Alle kouluikäisenä kuulemani sotajutut olivat pelottavan jännittäviä, vaikka isäni ei kertonutkaan lapsille kaikista pahinta sodasta.¹¹⁰

Sodasta puhumattomuus tai siitä puhuminen sekä erilaiset suhtautumistavat aiheeseen, olivat keino käsitellä vaikeaa tapahtumaan, joka vaikutti eriävin osin elämään vielä vuosia tapahtuneen jälkeen. Asioiden pois sulkeminen oli osalla ehkä ainoa tapa pystyä rakentamaan elämää eteenpäin. Lasten silmiin tilanne saattoi näyttää erilaiselta, mitä se oikeasti oli. Vaikka lapsille ei puhuttu sodasta, on silti mahdollista, että aikuiset keskenään siitä keskustelivat. Lisäksi lapsen saattoi olla myös vaikeaa ymmärtää miksi jostakin asiasta ei saanut puhua tai kysyä. Etenkin tällainen reaktio oli ymmärrettävä sellaisilla lapsilla, jotka eivät olleet sotaa itse eläneet. On vaikeaa ymmärtää jonkin asian vakavuutta ilman kokemusta siitä.

4.3 Alkoholi ja aggressiivisuus osana arkea

Alkoholi ja muut päihteet muodostuivat osaltaan ongelmaksi sodan jälkeen. Niiden avulla haettiin helpotusta sodan jättämään pahaan oloon ja osalla tapa myös jäi rintamalta. Sodan aikana oli kipulääkkeenä käytetty paljon esimerkiksi heroïinia ja amfetamiinia. Niitä käytettiin myös sotilaiden suorituskyvyn parantamiseen. Näistä seurasikin riippuvuuksia ja ensimmäinen niin sanottu huumeidenkäyttöaalto ilmaantui Suomeen sodan päätyttyä. Kyseisten aineiden haittavaikutuksia ei

¹⁰⁹ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1950-luvulla, 423.

¹¹⁰ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1941, 1155.

vielä tunnetta ja aineita joutui myös väriin käsiin, mikä mahdollisti huumeiden käytön.¹¹¹ Tupakointi puolestaan oli hyvin yleinen tapa sodasta palanneiden miesten keskuudessa:

Kaikki sanovat, että tupakan polttaminen on sotatuliainen. Tupakkaa poltellaan aina muiden rajamiesten seurassa. Ensin otetaan Klubiaski taskusta ja aukaistaan kansi. Sen jälkeen otetaan tupakka käteen ja kopautetaan sillä kaksi kertaa askin kanteen. Sen jälkeen tupakka sytytetään ja imetään savua.¹¹²

Suomessa käytettiin muita päihteitä enemmän alkoholia. Humalaa ei sota-aikana niinkään hävetty, vaan se toimi pakokeinona sodan kauhuista. Sotarintamalla harvoin myöskään rankaistiin alkoholin käytöstä tai siitä aiheutuneista rikkomuksista, vaan yleensä asiaa katsottiin läpi sormien. Humalanhakuinen juominen lisääntyi oluen myynnin lopettamisen jälkeen vuonna 1942, jolloin se oli ollut jo vuoden verran kortilla. Tällöin siirryttiin väkevimpiin juomiin. Alkoholismia ei varsinaisesti voinut määritellä juodun määrän mukaan, vaan enemmän sen, mitä oltiin valmiita tekemään alkoholin saamiseksi. Humalaa pääseminen saattoi vaatia esimerkiksi varastamista. Sodan jälkeen teetetyt tutkimuksen mukaan säännöllistä alkoholinkäyttöä oli noin kolmanneksella miehistä. Myös tutkimuksessa esiin nousseet alkoholiannosten määrät kuvastivat juomisen humalahakuisuutta sekä yllättivät tutkimuksen tekijät.¹¹³

”Muistojaan viinaan hukuttava sotaveteraani on toinen lähes kyllästymiseen saakka toistettu stereotypia, jolle kuitenkin löytyy pohjaa myös lasten muisteluista”¹¹⁴, kuvaavat Malinen ja Tamminen. Moni lapsikin koki sodan jälkeen humalaisen vanhemman läsnäolon ja kertovat siitä vastauksissaan:

Monta kertaa me lapset kävimme äidin kanssa hakemassa isän lähiojasta sammuneena, pelättiin ja itkettiin, että kuoleeko isä. Kerran yhtenä sunnuntaipäivällä olimme raahaneet isän kotiin, hän oksenti tuvanmatolle ja äitin huomasi ikkunasta, että vieraita on tulossa tupaan. Joten siivota ei sitä keretty joten isäni kertoi vieraille että koira oli oksentanut.¹¹⁵

¹¹¹ Oksanen 2008, 181, 188.

¹¹² Perheissä jatkunut sota: Paula 1, 22.

¹¹³ Oksanen 2008, 199–201; Malinen & Tamminen 2017, 146, 149.

¹¹⁴ Malinen & Tamminen 2017, 146.

¹¹⁵ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1953, 99.

Joka lauantai pelkäsimme isäni paluuta töistä, koska tiesimme, että Koskenkorva- tai Jaloviina-pullo oli matkassa, kun silloin oli tilipäivä.¹¹⁶

Alkoholista ei isästäni onneksemme tullut, mutta kyllä hän sitä satunnaisesti tykkäsi nautiskella runsaasti ja tuli totta viekoon riidanhaluiseksi, hermostui ja suuttui, karkeudet ja ärräpääät lentelivät. Äidin kanssa koetimme ymmärtää ja keksiä kaikki mahdollinen keskinäinen diplomatia käyttöön, ettei puolirampa mies humalapäissään rikkoisi vielä jäljellä olevia jäseniään.¹¹⁷

Ensimmäisen lainauksen muistelijä kertoo isän alkoholin käytön olleen harvinaisempaa, sillä alkoholia ei ollut kovin helposti saatavilla. Alkuun isä oli myös mukava ja leikkisä lastensa kanssa, mutta samaan aikaan myös hieman pelottava. Perheen onneksi isän alkoholin käyttö kuitenkin loppui, joitakin juhlatilaisuuksien hillittyä juomisia lukuun ottamatta, kun perhe joutui kerran pakenemaan humalaista isää naapuriin. Kyllikin äiti puolestaan jätti tämän isän jo ennen sotaa alkoholin vuoksi. Vanhemmat eivät kuitenkaan virallisesti eronneet, mutta isä ei ollut perheeseensä missään yhteydessä sodan aikana. Sodan jälkeen isä palasi sairaalahoitosta perheen luokse ja alkoholin käyttö jatkui. Lopulta isän tuli valita perheen ja alkoholin väliltä, jolloin hän valitsi perheen ja raitistui. KP:n isä kuoli alkoholin käytöstä tulleisiin mahavaivoihin.¹¹⁸

Osalle sodasta puhuminen ja sen kautta trauman purkamisen onnistui parhaiten humalassa. Alkoholi oli osan miesten kohdalla aina yhteydessä puhumiseen eikä sodasta hiiskahdettukaan selvinpäin. Seijan perheessä sodasta kyllä puhuttiin, mutta pääsääntöisesti se keskittyi alkoholin käytön yhteyteen. Lauantai-illat kuluivat sotajuttujen parissa, ”kippurahäntäpullo”¹¹⁹ lattialla pöydän vieressä. Samanlaisia kokemuksia on myös Taunolla, jonka isän sotakertomukset alkoivat heti vähänkin alkoholia saatuaan miesten kesken. Miesten humalaisista tarinoista lapsetkin pääsivät välillä kuulemaan sodasta.¹²⁰

Kaikissa perheissä alkoholi ei ollut paha asia, vaan sen yleinen ongelma tiedostaen muistellaan omassa kodissa käytön olleen hyvin vähäistä tai sitä ei ollut lainkaan. Helenan isällä juominen alkoi

¹¹⁶ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1945, 79.

¹¹⁷ Perheissä jatkunut sota: Nimetön19, 1405.

¹¹⁸ Perheissä jatkunut sota: Pirkko1, 99, Kyllikki, 745, KP, 1343.

¹¹⁹ Lempinimi nousee esiin muissakin vastauksissa. Se oli Vaakunaviina -nimistä viinaa, joka oli myös tuon ajan halvinta kirkasta viinaa. (Tauno, 243.)

¹²⁰ Perheissä jatkunut sota: Seija, 192, Tauno, 243, Paula2, 1000.

vasta 1950-luvulla, jolloin hän uskoo isällä ”patojen ratkenneen”. Hänen isänsä oli rauhallinen humalassa, joten tätä ei tarvinnut pelätä. Tauno kertoo isänsä alkoholin käytön olleen vähäistä muun muassa sairauden ja vähäisten varojen vuoksi. Perheen rahoja ei haluttu tuhjata alkoholiin. Hilikka uskoo perheensä pelastuksen olleen sen, ettei alkoholi sopinut isälle, eikä tämä sen vuoksi alkoholia käyttänyt. Hän kuitenkin tiedosti ongelman jo lapsena, kun hänen paras ystävänsä piilotteli heidän luonaan humalaista isäänsä. Veikonkaan perhe-elämään ei alkoholi kuulunut, vaikka hän epäilee isän toisinaan salaa juoneen muiden miesten seurassa.¹²¹

Lisäksi osa muistelee isän olleen enemmän leppoisampia humalassa, jolloin alkoholinkäyttö ei aiheuttanut samanlaisia ongelmia kuin niissä perheissä, joissa isä muuttui aggressiiviseksi ja pelottavaksi. Matti kuvaa isänsä olleen hyvin käyttäytyvä ja leppoinen humalassa. Hänen krapulansa olivat vaikeita, mutta se ei alkoholin käyttöön vaikuttanut. Matin äiti selitti isän juomisen syyksi tämän säryt, eikä lapsi tällaista kyseenalaistunut. Olavin isän tapoihin kuului silloin tällöin pelailla korttia muiden miesten kanssa ja nauttia samalla alkoholia. Hänkin muuttui puheliaammaksi ja leppoisemmaksi alkoholin myötä, vaikka sodasta hän ei puhunut siltikään. Nimimerkki Paulin perhe kertoo isänsä käyttäneen alkoholia lääkkeenä nukahtamiseen ja muuttui sen myötä paljon lempeämmäksi, mitä oli selvinpäin. Rauhallisesta käytöksestä huolimatta lapsi saattoi silti kokea vanhemman humaltumisen epämiellyttävänä. Humalaisen käytös poikkeaa usein normaalista, mikä pelottaa lapsia.¹²²

Osa miehistä tiedosti itsekin ongelmansa alkoholiin liittyen. Ruutin isä kärsi fyysisesti ja psyykkisesti alkoholismistaan ja kävikin useamman kerran kuntoutuskeskuksessa asian vuoksi. Pysyvää muutosta ei kuitenkaan tästä huolimatta tullut, vaan ”kotiin palatessaan hän saattoi jo olla humalassa.”¹²³ Kaikki alkoholin käyttö ei myöskään johtunut sodasta traumatisoitumisesta, vaan sitä esiintyi muutenkin. Alkoholia oikeutettiin erilaisilla oman elämän kriiseillä. Esimerkiksi Eilan isä oli loukkaantunut tehdasonnettomuudessa, mistä oli jäänyt pysyvä vamma ja koki näin humaltumisen olevan hyväksyttävää. Lopulta isän alkoholin käyttö päättyi pikkuveljen syntymään. Sainin isä puolestaan raitistui uskoon tulon myötä.¹²⁴

¹²¹ Perheissä jatkunut sota: Paula1, 22, Virva, 83, Tauno, 243, Hilikka1, 487, Helena2., 753, Jouko, 795, Veikko2, 1254, Raija, 1275, Nimetön4, 1374, Nimetön5, 1377.

¹²² Malinen & Tamminen 2017, 148; Perheissä jatkunut sota: Matti, 775, Pauliina, 1085, Olavi, 1272, Paulin perhe, 1358.

¹²³ Perheissä jatkunut sota: Ruut, 1038.

¹²⁴ Perheissä jatkunut sota: Eila2, 174, Saini, 200.

Erilaisia alkoholiin liittyviä muistoja nousee aineistosta esiin hyvin monesta vastauksesta. Asiaa kysytään suoraan keruun esitteessä ja moni on siihen halunnut vastata, vaikka yleisesti kaikkeen ei olisi vastattukaan. Alkoholin käytön yleisyys siis ilmenee selvästi ja se oli tavalla tai toisella erityisen muistiin painunut asia. Siihen on myös haluttu ottaa kantaa, vaikka omassa perheessä ei alkoholia olisikaan käytetty. Reaktio tähän on siis samankaltainen traumaista kertomisen kanssa.

Aggressiivisuus ja väkivalta olivat yksi mahdollinen alkoholin käytön seuraus. Erään naisen isä oli väkivaltainen ja kuritti lapsiaan remmillä etenkin humalassa. Tämä aggressiivisuus sai lapset oppimaan olemaan hiljaa. Toinen muistelija kertoo isänsä käyttäneen ”rähinäviinaa”. Tämä tarkoitti sitä, että muuten pienikokoinen mies uskoi olevansa ”suuri ja mahtava”, mikä johti heti rähinöihin muiden miesten kanssa. Erään naisen isä taas humalassa olleessaan ”äityi ärhäkäksi”. Hän ei muistelijan muistojen mukaan vahingoittanut ketään perheestä eikä rikkonut tavaroita, mutta rähinöitä syntyi muiden miesten kanssa. Lisäksi perhettään tämän muistelijan isä uhkaili paljon. Myös Malinen ja Tamminen nostavat väkivaltaisuuden ja alkoholin yhteyden esiin.¹²⁵

Väkivaltaa ja kurittamista esiintyi kuitenkin myös ilman päihtymystä. Vuonna 1945 syntyneen miehen perheessä oli ankara kasvatus ja isä oli kurittanut fyysisesti eri keinoin kaikkia lapsiaan. ”- - joka kuritta kasvaa se kunniatta kuolee ja joka vitsaa säästää se lapsiansa vihaa”¹²⁶, hän muistelee isänsä sanoneen. Lapsi saattoi joutua myös vanhempien riitojen keskelle, jolloin koki väkivaltaa, jota ei ollut kohdistettu suoraan häneen. Esimerkiksi yksi muistelija kuvaa tällaista tilannetta: ”Kerrankin yritin puolustaa äitiä ja sain itse iskuja.”¹²⁷ Erään miehen mieleen on jäänyt epäoikeudenmukaisuuden tunnetta kokemaansa kurittamista kohtaan ja hän kuvaileekin edelleen voimassa olevia tuntemuksiaan asiasta:

En osaa arvioida mistä kaukaa se johtui, mutta etenkin isälläni oli sellainen kasvatus metodi, että joka vitsaa säästää se vihaa lastaan. Kotonani ei siis vitsaa säästetty kun pojasta tehtiin miestä kaikin mahdollisin preussilaisin keinoin. Olen joskus sitä miettinyt mitä tänään sanottaisiin vanhemmille jotka lyövät lastaan niin pahasti, että siitä jää näkyvät vammat ja kivut loppu iäksi, kirurgisestikin hoidettavia ruhjeita. Niin kävi minulle, vaikka en tehnyt mitään sellaista, jotta olisi ollut aihetta pieksää. Tiedän etten ole ainoa sen ajan lapsi jota lyötiin vielä 40, 50 luvulla, vain siksi kun

¹²⁵ Malinen & Tamminen 2017, 146; Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1945, 79, nainen s. 1950, 1004–1005.

¹²⁶ Perheissä jatkunut sota: mies s. 1945, 1077.

¹²⁷ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1949, 769.

*sodassa raumatisoitunut isä hermostui omista henkisistä ahdistuksistaan ja purki ne silmittömässä vihan puuskassaan puolustuskyvyttömään omaan lapseensa.*¹²⁸

Kuritus oli toisilla paljon pienimuotoisempaa, esimerkiksi Irene muistaa vain yksittäisen tukistaminen, mutta ei saaneensa piiskaa. Nimimerkki Myös sotalapsi ei itse muista tapausta, mutta kertoo kuulleensa isän kerran läimäyttäneen häntä takapuolelle. Isä on kuitenkin myöhemmin kertonut katuneensa tätä ja tunteneensa syyllisyyttä. Toisten isien väkivaltaisuus ei kohdistunut perheeseen vaan muihin ihmisiin, kuten kylän muihin miehiin. Kaikissa perheissä ei myöskään väkivaltaista käytöstä eikä lasten kasvattamista fyysisellä kurilla esiintynyt. Kovaakin huutoa saattoi olla, mutta ei koskaan lyöntejä.¹²⁹

Lapset kokivat osan saamistaan fyysisistä rangaistuksista aiheellisina, kun tiesivät tehneensä väärin. Tällöin kurittamista ei ajatella pahana asiana, kun koetaan ansainneen sellainen kohtelu. Osa kuitenkin kokee fyysisen kurittamisen tapahtuneen myös ilman syytä tai tilanteeseen nähden liioiteltuna. Malisen ja Tammisen mukaan lapsi aistii tällaisen, sillä monella oli herkkä ja kova tietoisuus oikeudellisuudesta. Vielä 1980-luvulla lähemmäs puolet vanhemmista kokivat fyysisen kurittamisen olevan hyväksyttävää, ainakin tietynlaisissa tapauksissa. Aiemmin 1960-luvulla taas hyväksyntää ruumiillista kurittamista kohtaan koki suurin osa vanhemmista. Lopullisesti Suomessa fyysinen rankaiseminen kiellettiin lainsäädännössä vuonna 1984, vaikka sen aiheuttamista haitoista oli keskusteltu jo sotien jälkeen.¹³⁰

Väkivaltaisuus ei aina kohdistunut ihmisiin. Matti kertoo isän olleen eläimiä kohtaan hyvin väkivaltainen. Tämä oli Matin mukaan purkanut pahaa oloaan ja aggressiotaan eläimiin. Myös eläinten teurastaminen oli tapahtunut ”kylmäverisesti ja tarkasti”. Irenekin muistelee isän pienesseen perheen hevosta, mikä oli eläinrakkaasta lapsesta tuntunut kovin pahalta. Ailin perheessä taas tilanne oli päinvastainen: isä koki rintaman huoltojoukoissa yhdessä perheen hevosen kanssa. Hevonen käyttäytyi sodan jälkeen sotaa pelkäävästi esimerkiksi kovia ääniä säikähtämällä, mikä välitti sodan kauhuja myös sen omistajille. Hevonen oli perheessä hyvin rakas ja tärkeä. Ailin isän kuoltua hän kokee myös hevosen surreen isän poismenoa muun muassa jättämällä syömättä lähes kokonaan.¹³¹

¹²⁸ Perheissä jatkunut sota: mies, 734.

¹²⁹ Malinen & Tamminen 2017, 142; Perheissä jatkunut sota: mm. Irja, 393, Atso, 420, Matti, 775, Irene, 805, Paula2, 1004, Pirkko3, 1155, Myös sotalapsi, 1347, Tyttö metsästä, 1361.

¹³⁰ Malinen & Tamminen 2017, 141–142.

¹³¹ Perheissä jatkunut sota: Aili, 399, Matti, 776, Irene, 805.

Eläimillä oli oma vaikutuksensa sodasta palanneille miehille. Joko eläin koettiin tukena ja kumppanina tai sitten se nähtiin aggression purkamisen kohteena.

Kaikki lasten kurittaminen ja isän väkivaltainen käytös ei ollut vain sodan aiheuttamaa, vaan siihen vaikuttivat myös ajalle tyypilliset käsitykset lasten kasvattamisesta. Sanonnat lasten kurittamisen tarkoittavan rakastamista nousevat esiin useammasta muistelusta. Lisäksi isät eivät olleet yksin vastuussa lastensa kurituksesta, myös äidit osallistuivat tähän. Esimerkiksi Pirkon perheessä isä ei fyysisesti kurittanut kaikkia lapsiaan, vaan hän muistaa saaneensa selkään vain äidiltään. Myös Malinen ja Tamminen tuovat esille ajalle tyypillisiä kasvatuskäytäntöjä, joihin kuuluivat fyysinen kurittaminen tai ainakin sillä uhkailu. Hellyyttä taas ei pitänyt osoittaa liikaa, sillä se saattoi haitata lapsen kehitystä. Lasten laiminlyönteihin vaikutti myös usein se, ettei lasten kanssa ajanviettoon ollut aikaa arjen pyörittämisen keskellä. Myös Kivimäki toteaa fyysisen ja kovan kurin olleen osa lasten elämää ennen sotaakin. Nykynäkökulmasta lastenkasvatuksen ohjeistukset ja uskomukset ovat hyvinkin kyseenalaisia, mutta silloin ne ovat olleet aikansa vallalla olleita uskomuksia.¹³²

Sama koskee myös alkoholin käyttöä: kaikki juominen ei johtunut sodan henkisistä vammoista. Moni perhe kärsi paljon alkoholia käyttävästä isästä jo ennen sotaakin. Samoin nykyaikana alkoholisoitunut vanhempi ei ole harvinaisuus, vaan humalahakuinen juominen kuuluu monen lapsiperheen arkeen. Malinen ja Tamminen kuvaavat alkoholin käytön kuitenkin muuttuneen sodan jälkeisistä vuosista. Sodan jälkeen humaltuminen tapahtui nykyistä enemmän vain perheen silmien edessä kotona tai korkeintaan lähellä naapurissa. Nykyään taas alkoholin käyttö kohdistuu useammin kodin ulkopuolisiin paikkoihin.¹³³

Kurittamisen kuuluminen ajan kasvatuskäytäntöihin on tärkeä asia muistaa tarkasteltaessa sodan jälkeistä aikaa. Kovasta kurista ja fyysisistä rangaistuksista ei voi syyttää yksin sota ja sen vaikutuksia, vaan pitää muistaa ajan eroavaisuus meidän näkökulmastamme. Sama koskee alkoholin käyttöä. Vaikka lasten fyysinen kuritus ei ole enää sallittua, esiintyy väkivaltaisuutta nykyajan vanhemmissakin. Samoin alkoholismi ei ole vain sodan aiheuttamien traumojen hoitamisen seuraus, vaan nykypäivänäkin moni lapsi joutuu kärsimään humalaisista vanhemmista. Sodan vaikutuksia ei voi myöskään väheksyä, tilanne aiheutti paljon muutosta elämään niin sodan aikana kuin sen jälkeenkin.

¹³² Malinen & Tamminen 2017, 89, 91; Kivimäki 2007, 215; Perheissä jatkunut sota: Pirkko1, 100–101.

¹³³ Kivimäki 2007, 215; Malinen & Tamminen 2017, 148.

4.4 Isän ja perheen muisto

Useampi muistelija kokee, että rintamalta palanneet miehet olisivat tarvinneet psykiatrista hoitoa, jota oli edelleen vaikeaa saada sodan jälkeenkin. Pääsääntöisesti psykiatrista hoitoa annettiin vain hyvin vakaviin mielenterveyden häiriöihin, kuten skitsofreniaan. Sota vaikutti jokaiseen mieheen tavalla tai toisella. ”Mutta me, rintamamiesten lapset ja vaimot jouduimme toimimaan kouluttamattomina psykiatreina ja miesten psyykkisen pahan olon kaatopaikkoina”¹³⁴, kuvaa Raimo. Osan kohdalla sodan vaikutukset helpottivat vuosien varrella, osalla taas ne seurasivat aina kuolemaan asti.¹³⁵

Sodan jälkeen lapset monesti piilottelivat pelkojaan ja tarpeitaan. Ääneen sanomisen sijaan ne oli parempi pitää omana tietonaan. Vanhemmat eivät myöskään olleet kovin halukkaita kuulemaan lastensa ongelmista, kenties oman tunteiden hallintaongelmiensa vuoksi. Aikuiset eivät tämän vuoksi tienneetkään lastensa elämästä kaikkea, suurin osa jäi kokonaan piiloon. Ajalle tyypilliset kasvatuskäytännöt opettivat itsenäisyyteen ja työntekoon, mikä oli yksi syy vanhempien ja lasten erkaantumiseen. Vastuuta, esimerkiksi sisaruksista, sysättiin nuorienkin lasten harteille, vanhempien lasten tehdessä jo raskaita fyysisiä töitä. Tilanne ei tietenkään ollut kaikissa perheissä tällainen vaan osa vanhemmista huomioi lapsensa pelot ja huolet, kohdaten ne oikealla tavalla. Tämä riippui paljon siitä, miten vanhemmat olivat itse onnistuneet käsittelemään sotaa ja selviämään siitä. Lisäksi lapset opettelivat tunnistamaan vanhempiensa käytöstä ja osasivat esimerkiksi tunnistaa isän hermostuneisuuden tämän eleistä. Tulevaa, kuten väkivaltaa, opittiin ennakoimaan tulkitsemalla vanhempien käyttäytymistä.¹³⁶

Pelko ja turvattomuus nousevat esiin muistoista oman perheen ja kodin ilmapiirissä. Pelkoa ilmeni esimerkiksi Anin kotona, jossa tunnelma oli muutenkin ankea. Pirkko puolestaan kuvaa kotinsa ilmapiiriä: ”- - Pelko, varuilla olo, vakavuus ja ilottomuus, puhumattomuus ja kova kuri oli seuranani lapsuuden.”¹³⁷ Hänen mukaansa kodin tunnelma oli masentunut ja samanlaista oli myös isovanhempien luona. Eila kokee sodan tehneen hänestä juurettoman, sillä evakkolapsena hän joutui muuttamaan paljon. Hänen perheessään myös pysyi hyvin epävarma tunnelma tulevaisuudesta sodan jälkeenkin. Erityisesti Eilan isä ei halunnut tehdä mitään suurempia hankintoja, kun pelkäsi uuden sodan tulevan kuitenkin. Lohtua ja tukea kodin ilmapiiriin lapset hakivat esimerkiksi eläinten ja

¹³⁴ Perheissä jatkunut sota: Raimo, 734.

¹³⁵ Malinen & Tamminen 2017, 145; Perheissä jatkunut sota: Helena1, 739, Pirkko2, 983, Ruut, 1040.

¹³⁶ Malinen & Tamminen 2017, 86–89, 220.

¹³⁷ Perheissä jatkunut sota: Pirkko1, 99.

luonnon parista.¹³⁸ Siinä missä eläimet toivat tietynlaista turvaa sotilaille, olivat ne tärkeitä lapsuuden kumppaneita selvitä kodin vaikeasta ilmapiiristä.

Yksi pelon ylläpitäjistä sodan jälkeen olivat uutiset muualta päin maailmaa. Vaikka sota oli Suomessa päättynyt ja samoin koko toinen maailmansota, sodittiin eri puolilla maapalloa paljon sen jälkeenkin. Lisäksi pelkkä sodan vaara riitti pelottamaan. Maailmalla tapahtui paljon 1950–60 lukujen aikana. Muun muassa Korean sota, Unkarin kansannousu, Kuuban ohjuskriisi sekä Prahan kevät kantautuivat uutisista lastenkin korviin. Lisäksi Suomea itseäänkin kosketti noottikriisi vuonna 1961. Lasten elämään nämä asiat loivat pelkoa uudesta sodasta. Perheiden pelon ilmapiiriin aiheuttajana oli toki muitakin tekijöitä kuin uutiset.¹³⁹

Usein erilaiset elämää järjestyttävät, yleensä negatiiviset, tapahtumat ovat suuremman huomion kohteena puhuttaessa lapsuudesta. Eikä niitä ja niiden merkitystä lapsille pidäkään väheksyä. Positiiviset kokemukset ja tavallinen arkielämä voivat kuitenkin jäädä näiden varjoon, vähemmälle huomiolle. Malinen ja Tamminen korostavat, että on tärkeää huomioida myös ne lapset, joiden lapsuuden elämä oli turvallista ilman suurempia vaikeita käännteitä. He määrittelevät, että varsinkin vasta lähempänä 1950-lukua ja sen aikana syntyneet lapset ovat kokeneet näin. Vanhempien tulevaisuudenuskoisilla asenteilla on ollut tähän suuri vaikutus. Lapset imevät itseensä aikuisten luomaa ilmapiiriä myös tässä.¹⁴⁰

Muun muassa Aira ja useampi muu kuvaavat perheensä elämän olleen turvallista. Seija ja Anita taas kuvailevat lapsuuttaan onnelliseksi. Kaijan perhe oli onnellinen, minkä Kaija itse kokee onneksi elämässään. Ruutin lapsuudessa onnelliset muistot muodostivat muun muassa maalla vietetty elämä sekä koulunkäynnin mielekkyys. Lisäksi myös monet sisarukset olivat iloinen asia. Pirkon kodissa oli ollut lämmin ilmapiiri, jossa puutteen sijasta keskityttiin enemmän ”henkisiin arvoihin”, kuten lukemiseen, piirtämiseen ja kirjoittamiseen.¹⁴¹ Isossa osassa keruun vastauksista muistellaan enemmän perheen ja lapsuuden vaikeita asioita, useammalla on kuitenkin silti myös hyviä muistoja. He tuovat pohjan sille, että myös onnellisen lapsuuden eläneitä lapsia oli sotien jälkeisissä perheissä, siinä missä vaikeita asioita kokeneita.

¹³⁸ Malinen & Tamminen 2017, 98, 300; Perheissä jatkunut sota: Ani, 63, Pirkko1, 100, Eila2, 176.

¹³⁹ Malinen & Tamminen 2017, 98.

¹⁴⁰ Malinen & Tamminen 2017, 19–20, 245.

¹⁴¹ Perheissä jatkunut sota: Aira, 116, Seija, 192, Helena2, 751, Jouko, 795, Irene, 804, Anita, 861, Ruut, 1039, Pirkko3, 1154, Kaija, 1265, Vuosimallia-39, 1365, Nimetön19, 1405.

”Vanhempani ovat kukat haudalleen ansainneet”¹⁴², toteaa Arto. Kaikista sodan huonoista vaikutuksista ja sen aiheuttamista ongelmista huolimatta, moni kokee kunnioitusta vanhempiaan kohtaan ja kokee ymmärtävänsä syitä sille, miksi he olivat sellaisia kuin olivat. Vanhemmat olivat usein menettäneet ”parhaat vuotensa” sodalle. Traumoista ei saanut puhua, eikä tunteita näyttä. Vanhemmille oltiin kiitollisia elämän perusasioiden, kuten ruoan, kodin ja vaatteiden, takaamisesta. Lisäksi osa on antanut vanhemmilleen anteeksi heidän käyttäytymistään ja tapaansa toimia lasten kanssa. Sainin isä oli itse pyytänyt tekojaan lapsiltaan anteeksi ja he olivat anteeksi antaneet. Näin isä sai rauhan. Isän poismenon myötä vanhemmalla iällä osa kertoo myös kunnioituksensa tätä kohtaan kasvaneen.¹⁴³

Kunnioituksen ja kiitollisuuden ilmaus on liitetty pääsääntöisesti aina vastauksien loppuun. Vaikka muistellut asiat olisivat olleet huonoja, kirjoittaja on silti halunnut lopuksi antaa kuitenkin kuvan, että vanhempaa kunnioitetaan kaikesta huolimatta. Kunnioituksen kertominen on ollut tärkeää, vanhempaa ei ole haluttu täysin tyrmätä. Tähän on varmasti vaikuttanut muun muassa nykyaikaa vahvemmat opetukset vanhempien kunnioittamisesta. Omia vanhempia, ja ylipäättään aikuisia, opetettiin kunnioittamaan. Toki tämä on edelleen olemassa oleva piirre, mutta nykyaikana ei välttämättä hyväksyttäisi näiden muistelijoiden kokemia asioita samalla tavalla, kuin moni heistä on teksteissään tehnyt.

5 Suhde isään

5.1 Isä ja minä

Varhaisimpia muistikuviani isästä ovat hetket, jolloin istuin hänen polvellaan keinutuolissa tuvassa, jossa äiti hääräsi hellan luona ja isosiskoni oli omissa puuhissaan. Silitin poikkijuovia, ryppyjä, isän otsalta. Juttelimme jotain hauskaa, välillämme vallitsi leppoisa yhteisymmärrys. Isä sytytti tupakan, se oli ihan luonnollista siihen aikaan, että sisällä tupakoitiin. Keräsin savukiehkuroita kämmeniäni väliin ja

¹⁴² Perheissä jatkunut sota: Arto, 1078.

¹⁴³ Perheissä jatkunut sota: mm. Pirkko1, 101, Marjatta1, 147, Saini, 205, Raimo, 734, Ruut, 1040, Nimetön19, 1406.

puhalsin ne takaisin ilmaan. Isää huvitti minun leikkini. Kerran, kun olin aikeissa mennä isän polvelle, huomasin, että kissa oli ehtinyt ennen minua. Parahdin itkemään, ja kun isä tiedusteli itkuni syytä, vastasin, että kissa on mennyt minun paikkaani. Isä nosti kissan lattialle, ja otti minut syliinsä. Se oli minulle tärkeä ele isän rakkaudesta.¹⁴⁴

Isän ja lasten välinen suhde vaihteli paljon perheiden välillä. Sodan aiheuttamat traumat ja olosuhteet olivat yhtenä tekijänä suhteen muodostumisessa. Isä oli tästä huolimatta monelle hyvin tärkeä, eikä kaikkien perheessä ollut vaikeaa.

Raimo kuvaa suhdettaan isäänsä viha-rakkaussuhteeksi. Elämä oli usein vaikeaa, mutta myös hyviä aikoja ja muistoja oli. Hänelle oli tärkeä pyrkiä noudattamaan neljättä käskyä, kunnioita isääsi ja äitiäsi, vaikka se oli usein haastavaa. Raimo oli perheensä ainoa poika ja tämä näkyi isän huomiointina. Kyllikin isäsuhte oli kipeä ja hän on sitä aikuisiällä purkanut muun muassa kirjoittamalla. Hänen isänsä ei ollut läsnä varhaislapsuudessa, joten tämän palatessa perheen pariin, ei Kyllikki osannut edes mieltää miestä isäksi. Äidin näkökulmasta isän vaikea ja uhkaava käyttäytyminen oli sairautta, mutta lapsi ei osannut hahmottaa sitä näin. Kyllikki kuvaa isän aiheuttaneen vain häpeää ja pelkoa. Isän ongelmallinen alkoholinkäyttö lakkasi Kyllikin ollessa teini-iässä, mutta tästä huolimatta suhdetta isään ei enää syntynyt. Isän kuollessa Kyllikki oli edelleen hyvin nuori ja alkoi sen jälkeen tuntea huonoa omaatuntoa siitä, että suhde jäi olemattomaksi. Erityisesti Raamatun käsky lisäsi tunnontuskia. Aikuisiän kirjoittamisen myötä hänelle syntyi vihdoin hyvä suhde isään. Helenankin isä suhde lämpeni vähitellen lapsuudessa, mutta varsinaista läheisyyttä ei koskaan ollut.¹⁴⁵

Isän mielenterveysongelmat ja sotatraumat näyttäytyivät lasten elämään eri tavoin. Marjatan isällä nämä estivät isän roolin ja vanhemmuuden toteutumisen. Marjalla taas isän luonteen muuttuminen ja sodan aiheuttama äkkipikainen ja hermostunut käytös sai hänet pelkäämään isäänsä. Suhdetta tähän ei siksi myöskään koskaan muodostunut. Perheessä lapset nähtiin myös enemmän taloudellisena taakkana. Nimetön2 ei itse elänyt sota-aikana, mutta isän myötä hän kokee olleensa ”mukana siellä juoksuhaudoissa”.¹⁴⁶ Eila oli ennen sotaa ihaillut isää enemmän kuin mitään ja ollut isänsä tyttö. He myös viettivät paljon aikaa yhdessä laulamalla ja leikkimällä. Sodan jälkeen isä oli kuitenkin muuttunut, eikä lapsi tätä ymmärtänyt. Mukaan elämään oli tullut myös alkoholi, mikä tuntui lapsesta

¹⁴⁴ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1952, 460.

¹⁴⁵ Perheissä jatkunut sota: Raimo, 734, Kyllikki, 744–745, Helena2, 750.

¹⁴⁶ Perheissä jatkunut sota: Marjatta2, 1116, Marja, 1228, 1230, Nimetön2, 1371.

pahalta. Palattuaan kotiin ryyppyreissuiltaan, isä ”puhui kummasti ja haisi pahalle”. Isä oli kyllä käyttänyt alkoholia jo ennen sotaakin, mutta ei niissä määrin kuin sodan jälkeen.¹⁴⁷

Malinen ja Tamminen muistuttavat, että varsinaisen mielenterveysdiagnoosin saaminen ei ollut tärkeää lasten kannalta. He vaistosivat tällaiset asiat ilmankin isän käytöksestä. Lapselle ei ollut merkittävää tietää lääketieteellistä taustaa käytökselle. Oireilut ja isän käytös häiritsi, oli niiden takana mitä tahansa. ”Sodan jälkeen moni isä oli joka tapauksessa elämäntilanteessa, jossa ei kyennyt syystä tai toisesta tarjoamaan lapsilleen näiden kaipaamaa huomiota”¹⁴⁸, Malinen ja Tamminen kuvaavat. Lisäksi heidän mukaansa sodan aiheuttamat henkiset oireilut olivat haastavia käsitellä sekä lapsille että isille itselleenkin.¹⁴⁹ Isän muuttunut tai vaikea käytös tuntui lapsesta pahalta ja vaikutti luonnollisesti silloin myös lapsen ja isän välisen suhteen muodostumiseen.

Monen isä oli paljon poissa kotoa, ensin jopa vuosia rintamalla ja sodan päätyttyä työ vei heidät pois perheidensä luota. Näin kävi esimerkiksi Riitan perheessä. Poissaolosta huolimatta Riitta kertoo rakastaneensa isää hyvin paljon. Tertun isä oli myös sodan jälkeen paljon poissa työn vuoksi. Tämä ei ollut vain sodan seuraus, sillä isät olivat osassa perheistä paljon poissa myös ennen sodan syttymistä. Isän poissa ollessa saatettiin isän mallia hakea muista perheen elämässä olleista miehistä. Esimerkiksi Helenalle vaarista oli tullut hyvin läheinen ja hän uskoo isän olleen tästä kateellinenkin. Hilikka taas oli kiintynyt perheessä olleeseen renkiin, isän aiheuttaessa enemmän pelkoa. Tuo pelon tunne kasvoi mitä enemmän aikaa kului.¹⁵⁰ Eräällä naisella on myös isän vaativuudesta kokemus, jonka loukkaavuus on kasvanut aikuistumisen myötä, vaikka myös hän sanoo ymmärtävänsä isän toimia:

Isä oli työtä vaativa, paljon työn tekemistä vaativa sulkeutunut mies. Hän huusi jo meille alle kouluikäisillekin leikkiessämme - -, että täällä vain laiskotellaan, vaikka ilmaiseksi saa asua!

Muistan, kuinka leikkimme loppui siihen. Minä mykistyin ja jäykistyin ja lapsen mieleen jäi sanat, jotka muistin aikuisena. - - Siitä saakka vaivasi syyllisyys jokaisen leikin yhteydessä jopa vielä 50-luvullakin, kun siskon kanssa paperinukkeja piirsimme.

¹⁴⁷ Perheissä jatkunut sota: Eila2, 174.

¹⁴⁸ Malinen & Tamminen 2017, 146.

¹⁴⁹ Malinen & Tamminen 2017, 145–146, 151.

¹⁵⁰ Kivimäki 2007, 215; Perheissä jatkunut sota: Helena2, 750, Riitta, 801, Terttu, 884, Hikka2, 1024–1025.

*Kenen lapsia me sitten olimme, itsekö me itsemme olimme luoneet, oliko meidän syyimme että siinä pihan laidalla leikimme isän tullessa väsyneenä ja sairaana pelloilta tai metsästä töistä.*¹⁵¹

Työntekoa vaadittiin myös nimimerkin Paulin perhe perheessä. Isä herätti lapsiaan välillä öisinkin työntekoon kutsumalla lapsiaan ”saatanoiksi ja perkeleiksi”. Käsky kävi uudelleen, mikäli ei heti noussut ja lapset joutuivat jättämään unensa aamuyön tunteina kesken. Lapset yrittivät parhaansa vanhempiensa auttamisessa työn teossa, minkä vuoksi työmäärä sekä isän vaatimukset olivat yleensä liian raskaita ja uuvuttavia lapsille. Isä oli isä ainoastaan jouluisin, jolloin hän muuttui kuin eri ihmiseksi.¹⁵² Osa lapsista sai taakakseen hyvin ankaraa työn vaatimusta. Kaikissa perheissä ei ollut näin rajua vaatimusta työntekoon, mutta moni sodan jälkeen lapsuutta eläneistä ovat olleet tavalla tai toisella mukana työnteossa. Työtä kuitenkin muistellaan myös hyvällä, vaikka se olisi ollut hyvin vaativaakin eikä lainkaan mieluista. Lapsille voitiin uskoa hoidettavaksi esimerkiksi puutarhanhoitoa, mutta myös muissa kodin askareissa autettiin. Vaatimus työnteosta koski usein myös velvollisuutta osallistua kodin ulkopuolisiin töihin eikä vain omiin askareisiin.¹⁵³

Sota-aikana ja sen jälkeen etenkin maaseuduilla monet lapset tekivät raskaitakin töitä perheensä avuksi. Työntekoa arvostettiin ja siinä onnistuminen tuntui myös lapsista itsestään palkitsevalta. Työnteon oppimisen uskottiin opettavan lapsia itsenäisyyteen. Työskentely korostui erityisesti maaseudulla lasten elämässä, kun taas kaupunkilaislapsille leikin nähtiin olevan heidän työtään. Osa ajatteli tämän johtavan näiden lasten velttouteen sen myötä huonoon suuntaan elämässä. Tarkoituksena oli kasvattaa lapsia itsenäiseksi työtä tekeviksi aikuisiksi, jotka jatkaisivat vanhempien työn perässä. Katkonainen koulu antoi mahdollisuuden ahkerampaan työskentelyyn. Maalaislasten työskennellessä pääsääntöisesti perheensä tilalla, kaupunkilaislapset puolestaan auttoivat perheen ruuan hankkimisessa, miten kykenivät. Tämä kasvatti lasten luovuutta.¹⁵⁴

Lapset otettiin usein mukaan työhön ja se saattoi olla ainoita hetkiä, kun isä teki lastensa kanssa jotain yhdessä. Malinen ja Tamminen luettelevat vanhempien ja lasten yhteisiksi työnteko paikoiksi rakennustyömaat, savotat, navetat ja pellot. Paula muistelee marjanpoimintaretkeä, jonne lapset on otettu mukaan aikuisten avuksi. Isä vitsailee sotaan liittyen ja ”nauraa ihan kippurassa”. Paula ei itse ihan ymmärrä mille nauretaan, mutta haluaa kuitenkin nauraa mukana isänsä kanssa. Aira perheen

¹⁵¹ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1940, 1026.

¹⁵² Perheissä jatkunut sota: Paulin perhe, 1356–1359.

¹⁵³ Malinen & Tamminen 2017, 250–251, 254.

¹⁵⁴ Näre & Kirves 2007, 17–18.

esikoisena pääsi isän apulaiseksi arjen töihin. Hän muistaa isän olleen ”perusteellinen tekemisissään”. Lisäksi isä ohjeisti Airaa, kun tämä ei tiennyt miten jotakin tehtiin tai häntä askarrutti, miksi jotakin tehtiin sillä tavalla. Siskon isä taas oli tehnyt Siskolle oman mittakepin perunanistutukseen, jotta tämä osasi laittaa perunut sopivan matkan päähän toisistaan. Raimo pääsi isän mukaan esimerkiksi metsään ja kalaan.¹⁵⁵

Kahdenkeskeiset omat hetket isän kanssa olivat hyvin tärkeitä. Esimerkiksi Sisko muistelee päässeensä lapsena isänsä mukaan seuroihin toiselle paikkakunnalle asti. Isä oli tuolloin ollut hyvin ylpeä esikoisestaan esitelleensä tämän muille. Isä oli myös kirjoittanut Siskon muistokirjaan värssyn, mikä merkitsi Siskolle hyvin paljon, sillä ”eivät kaikkien isät siihen aikaan kirjoittaneet tyttäriensä muistokirjoihin.”¹⁵⁶ Vanhemman ylpeys ja hyväksyntä ovat tärkeitä asioita lapselle ja moni myös pyrki sellaisen saamiseen kaikin keinoin lapsuudessaan ja nuoruudessaan. Eräs mies kuvaa omia kokemuksiaan tästä:

Olin ainoa poika vanhemmilleni, ja yritin aina täyttää heidän pienimmätkin toiveensa kuuliaisesti. Mutta en muista saaneeni juuri mitään kehuja tai kannustusta työskentelystäni, kait, kun en ollut tarpeeksi miehekäs isän mielestä.

Niin ainakin itse ajattelin asian olevan ja tunsin valtavaa alemmuuskopleksia, Kuitenkin isä, joka vaati kaikessa täydellisyyttä, kehui minua yhden ainoan kerran hyvästä saunan lämmityksestä, ja se tuntuu vieläkin hyvälle muistella.¹⁵⁷

Aikaa tai halua yhteisöön ei siis kaikilla ollut. Sen takia moni kokee pienetkin huomionosoitukset merkittävinä ja mukavina. Pirkon isä leikitti lapsiaan yleensä nautittuaan hieman alkoholia. Hän muistaa isän kantaneen häntä hartioilla, mikä oli ollut kivaa juurikin saadun huomion vuoksi. Kuitenkin myös pelotti olla niin korkealla, jos sieltä putoaa. Hilikka muistelee isänsä istuneen iltaisin keittiön puusohvalla ja pidelleen päätään, jolloin Hilikka oli kavunnut usein isän syliin. Siihen sai jäädä, vaikka isä ei lapselleen juuri puhunutkaan. Olli-Pekka odotti aina innolla isän töistä paluuta. Hän oli äitinsä apuna leipomassa isälle jotain hyvää ja odotti sitten innolla, miten leipomus isälle maistui. Harvemmin isä kehui tekelettä, mutta ei haukkunutkaan, joten Olli-Pekka oletti sen maistuneen. Isä ei myöskään ollut tai jutellut lastensa kanssa juuri ollenkaan. Olli-Pekka ei ollut

¹⁵⁵ Malinen & Tamminen 2017, 250; Perheissä jatkunut sota: Paula1, 25, Eila1., 79, Aira, 116, Sisko, 426, Raimo, 734.

¹⁵⁶ Perheissä jatkunut sota: Sisko, 425.

¹⁵⁷ Perheissä jatkunut sota: mies, 734.

varma, johtuiko tämä siitä, että isä ei välittänyt vai ei uskaltanut näin tehdä. Isän kanssa ei tehty mitään yhdessä.¹⁵⁸

Sotien jälkeen koulutusta pääsääntöisesti arvostettiin, mutta joissakin perheissä koulua käytiin vain velvollisuudesta. Koulu vei lasten aikaa perheelle tärkeästä työnteosta. Vanhempien asenteisiin koulua kohtaan vaikutti myös heidän oma koulutustaustansa. Sota-ajan lasten vanhempien lapsuudessa koulunkäynti ei ollut itsestäänselvyys ja etenkin pidemmälle kouluttautuminen oli harvinaisempaa. Osa lapsista onnistui kiertämään oppivelvollisuudenkin ja vielä vuonna 1937 yli joka kymmenes oppivelvollinen oli vailla koulua. Oma kouluttumattomuus tarkoitti osan vanhemmista kohdalla sitä, ettei omienkaan lasten koulutusta pidetty tärkeänä. Myös päinvastoin ajattelevia oli ja lapset haluttiin ehdottomasti saada kouluihin. Osalle koulutuksen saaminen oli tärkeää lapsille, vaikka perheellä ei oikeasti olisi ollut siihen varaa. Koulutus antoi mahdollisuuden sosioekonomisen aseman muuttumiseen.¹⁵⁹

Kouluttautumismahdollisuuden epääminen ja ylipäättään lapsen elämän kontrollointi aiheutti katkeruutta. Helena olisi halunnut kovasti opiskella enemmän, mutta isä pakotti lähtemään töihin heti kansakoulun jälkeen eikä hän näin ollen päässyt oppikouluun. Kuitenkin myöhemmin hän on ollut myös kiitollinen isälleen tämän mahdollisuuden estämisestä. Oppikouluun Helena oli halunnut, koska haaveili opettajan työstä, mikä olisi todennäköisesti sitonut hänet paikalleen maalauskylään. Kun näin ei tapahtunut, on hänellä ollut paremmat mahdollisuudet opiskella useampi muu ammattitutkinto ja näin ollen saanut elämäänsäkin laajemman näkökulman asioihin. Lisäksi Helena kokee opiskelumotivaation olleen parempi, kun on itse kustantanut opintonsa.¹⁶⁰ Vanhemmilla oli siis paljon valtaa siihen, millainen elämä heidän lapsilleen muodostui. Moni kuitenkin onnistui tekemään myös omia valintojaan ja muovaamaan näin elämäänsä ennemmin tai myöhemmin.

Vuonna 1950 syntynyt mies kuvailee sodassa olleiden miesten kanssa elämistä raskaaksi: ”Kun sanat menivät vähänkin hakaukseen, isäni sanoi, että sinä et ole mitään kun et ole ollut sodassa eikä sinulla ole oikeutta lausua mielipiteitäsi.”¹⁶¹ Tämän miehen näkemyksissä kasvatus tapahtui tuohon aikaan ”veteraani-ikäluokan lapsille” muokkaamalla lapsi tottelevaiseksi ja asioita kyseenalaistamattomaksi. Tähän keinona käytettiin lapsen nujertamista ja pojat olivat etenkin ”vain tykin ruokaa”. Tämän myötä muun muassa tuomitseminen ja välinpitämättömyys värjivät arkea. Lisäksi mies uskoo sodan

¹⁵⁸ Perheissä jatkunut sota: Pirkko1, 99, Hilikka1, 486, Olli-Pekka, 1013.

¹⁵⁹ Malinen & Tamminen 2017, 309–311.

¹⁶⁰ Perheissä jatkunut sota: Helena1, 740.

¹⁶¹ Perheissä jatkunut sota: mies s.1950, 786.

vaikuttaneen pidemmälle kuin vain heidän ikäluokkansa vanhempiin. Hän näkee nykyajankin vanhemmissa samanlaisia piirteitä, kun omissaan.¹⁶² Syyllistäminen siitä, että ei ollut kokenut sotaa, nousee esiin vastauksista. Tämä on voinut aiheuttaa paljonkin mielipahaa lapsille, sillä onhan sodan toivominen toiselle hyvinkin julmaa.

Isän käytöksellä oli omat vaikutuksensa lapsenkin henkiseen hyvinvointiin. Rauha näki painajaisia isästään aikuisikään asti. Unissa hän yleensä juoksi isää pakoon metsään, jonne isä tuli perässä etsimään häntä ampuakseen hänet. Nimimerkin Myös sotalapsi isän kertomukset sodasta taas aiheuttivat hänelle kovaa pelkoa. Lapsi pelkäsi uutta sotaa, kuolemaa, sairastumista ja vanhempien eroa. Tämä pelko ja sen kautta tullut turvattomuus aiheutti hänelle monia oireiluita, kuten nukahtamisvaikeuksia sekä alemmuudentunteita. Nimimerkki Tyttö metsästä ei pysty edelleenkään puhumaan kaikista isän väkivaltaisuuden ja pelottavuuden aiheuttamista vammoistaan. Irja kuvaa puutteen ja asumisahtauden ohella isän arvaamattoman käytöksen olleen yksi hänen koko elämänsä vaikuttanut asia. Samoin Jouko kokee lapsuuden vaikeiden asioiden kulkeneen mukana aikuisuuteen ja olleen merkittävässä roolissa määrittämässä myös omaa vanhemmuutta.¹⁶³

Sodan vaikutukset eivät olleet yksin sotilaiden ja heidän lastensa elämässä näkynyt piirre. Sotilaat vanhempina välittivät omaa rooliaan myös lapsiinsa ja osan kohdalla se on määritellyt heidänkin vanhemmuuttaan. Se onko asioita haluttu tehdä samoin kuin ovat vanhemmat vai nimenomaan mahdollisimman eri tavalla, on taas ollut tapauskohtaista. Osa on varmasti tiedostamattaankin tai vahingossa muistuttanut omia vanhempiaan enemmän kuin olisi halunnut. Sota muodostui useampia sukupolvia kestäneeksi kokemukseksi.

Sotilaiden loukkaantumiset vaikuttivat monella tavalla myös lasten kokemuksiin isästään. Marjatan isä sokeutui rintamalla ja ei koskaan päässyt näkemään lapsiaan. Lapset tottuivat isän sokeuteen, eikä se heistä tuntunut erilaisuudelta. He oppivat tekemään arjen töitä ja muiden huomioimista isän sokeuden myötä. Perheessä totuttiin hoitamaan kaikki yhdessä, toista auttaen. Esimerkiksi marjastaessa isä ohjattiin aina marjaisimpaan kohtaan. Sääliä perheelle tuli paljon muiden toimesta ja Marjatta muistaa joskus itsekin säälineen isää, joka meni ”hammasta purren” eteenpäin. Pahalta tuntui erityisesti, jos isä satutti itsensä johonkin. Hän koki lapsena vääräksi sen, että isä oli sokeutunut,

¹⁶² Perheissä jatkunut sota: mies s.1950, 786.

¹⁶³ Perheissä jatkunut sota: Irja, 394, Jouko, 793, Rauha, 1325, Myös sotalapsi, 1347, Tyttö metsästä, 1361.

mutta oppinut iän myötä ymmärtämään, ettei maailmassa asiat tapahdu reilusti. Vammautumisen myötä lapsilla oli kuitenkin paljon yhteisiä hetkiä isän kanssa, esimerkiksi isälle lukeminen.¹⁶⁴

Taunon isä piti lapsiinsa välimatkaa, ei ottanut syliin tai osoittanut hellyyttä muutenkaan. Tämä johtui sodasta saadusta tuberkuloosista, jonka isä pelkäsi tartuttavan lapsiinsa. Isä joutui sairauden takia olemaan myös paljon pois kotoa. Sairaus siis aiheutti lasten ja isän kaikin puolin etäisen suhteen. Läheisyys on tärkeä osa lapsen ja vanhemman suhdetta. Tämän vuoksi esimerkiksi sylissä pitäminen tai muu hellyyden osoitus, tai näiden puute, on jäänyt muistelijoiden mieleen. Aira muistaa olleensa isänsä sylissä tämän ollessa lomilla sodasta. Irenenkään perheessä ei ollut hellyyden osoituksia, kuten suukottelua ja halaamista. Irenen mukaan tätä tunne-elämän puutetta lapset pyrkivät korvaamaan työnteolla ansaitun hyväksynnän kautta. Hyvin samanlaisia kokemuksia on myös Pirkolla, jonka mukaan isä jäi hyvin etäiseksi ja vieraaksi hänelle itselleen. Hän ei muista olleensa koskaan isän sylissä tai sellaisen olleen edes tarjolla. Perheessä ei muutenkaan koskaan halattu tai pussattu. Hän kapinoi paljon murrosikäisenä, mikä aiheutti pientä kuritusta ja oli ollut lähellä, että isä olisi vahingoittanut pahemminkin.¹⁶⁵

Malinen ja Tamminen nostavat esiin, että tunteet olivat haastava puheen aihe tuon ajan miehille. Se ei ollut osa suomalaista kulttuuria, eikä sen vuoksi tällaiseen käytökseen vaadittu mitään erityistä sodan aiheuttamaa traumaa. Tunteiden näyttäminen ei kuitenkaan ollut täysin olematonta, sillä niitä voitiin kanavoida esimerkiksi musiikkiin. Riitta-Kaisan perheessä isä harrasti monien soittimien soittamista sekä laulamista.¹⁶⁶ Nykyään perheenjäsenten hellyydenosoitukset toisilleen ovat paljon yleisempiä kuin niiden puuttuminen. Sodan jälkeisenä aikana taas ei yleisestikään tunteita osoitettu niin vapaasti ja julkisesti. Tämä näkyi myös lapsiin kohdistuneissa hellittelyissä, tai pikemmin niiden puuttumisessa.

Sainin perheessä isää kunnioitettiin hyvin pelonsekaisin tuntein. Tunnelma oli paljon vapautuneempi silloin, kun isä ei ollut paikalla. Isä aiheutti lapsissaan ahdistusta ja pelkoa. Etenkin jännitettiin sitä, kun isä suuttui ja tätä lapset pelkäsivät eniten. Asioiden oli mentävä isän mukaan ja Sainikin pyrki aina olemaan mahdollisimman hyvin isälle mieleen. Pahaa mieltä aiheutti myös se, että isä nauroi Sainin epäonnistumisille ja haasteille. Esimerkiksi yhteisellä apteekkireissulla, ei lapsi pysynyt isänsä vauhdissa mukana ja alettuaan itkeä, isä vain nauroi. Vanhemmat pyytelivät kaltoinkohtelujaan

¹⁶⁴ Perheissä jatkunut sota: Marjatta1, 147–149.

¹⁶⁵ Perheissä jatkunut sota: Aira, 117, Tauno, 245, Irene, 807, Pirkko2, 983.

¹⁶⁶ Malinen & Tamminen 2017, 156; Perheissä jatkunut sota: Riitta-Kaisa, 930.

anteeksi sunnuntaisin ennen kirkkoon lähtöä. Saini pohtii, kokiko isä oikeasti syyllisyyttä kasvatustavoistaan. Pelkoa isää ja tämän raivokohtauksia kohtaan ilmeni myös Siskon perheessä, jossa varhaislapsuus oli ollut onnellisempi ja pelko tuli mukaan vasta myöhemmin. Vanhempana, kotoa muutettuaan, Sisko koki isän kanssa olemisen välillä jopa sietämättömäksi. Nimimerkki Ahdistunut ei taas pelännyt isäänsä vaan enemmän sääli tätä.¹⁶⁷ Oma suhde isään oli monelle hyvin ristiriitainen. Toisaalta isää kohtaan oli vahvaa kunnioitusta, toisinaan rakkauttakin ja kiitollisuutta, kun taas toisaalta mieltä painoivat suhteen ongelmakohdat.

Saini kertoo yksityiskohtaisesti perheensä ruokailutavoista, varsinkin, miten isä ruokapöydässä käyttäytyi. Ruokailua ei koskaan aloitettu ilman, että isä oli paikalla. Hän myös muistaa isänsä lempiruoan olleen kalakeittoa, mutta tämän kärsineen myöhemmin diagnosoidusta laktoosi-intoleranssista, joka aiheutti paljon vatsakipuja. Ruoassa ei myöskään koskaan ollut tarpeeksi suolaa:

– On tuimaa, tuokaa suolakopsa pöytään! Isän suolaton oli tuimaa ja suolakopsa oli suolasirotin tai suola-astia. Useimmiten se olikin jo valmiiksi pöydässä, kun tiesimme odottaa kyseessä olevaa pyyntöä.¹⁶⁸

Saininkin perheessä lapset siis oppivat seuraamaan isänsä tapoja ja toimimaan jo valmiiksi niiden mukaisesti. Lisäksi ruokailun aloittaminen vasta isän läsnä ollessa, kertoo isän asemasta perheen päässä. Isä yleensä olikin perheissä ylin auktoriteetti, mikä on varmasti ollut omassa asemassaan luomaan lapsille pelkoa isää kohtaan.

Lapsille muodostui usein läheisempi suhde äidin kanssa, joka oli pääsääntöisesti aina lasten arjessa mukana. Aira kertoo isänsä paljastaneen äidin kuoleman jälkeen, ottaneensa aiemmin raskaasti sen, että lapset kääntyivät asioissaan aina äidin puoleen. Isän oli ollut vaikeaa hyväksyä tämä. Aira ei ollut itse kiinnittänyt tähän huomiota ja siksi oli yllättynyt isän kokemuksista. Hän pohtii tämän johtuneen pääsääntöisesti siitä, että isän ollessa rintamalla hän oppi veljensä kanssa kysymään asioista aina äidiltä. Hän mainitsee tämän tuntemuksen liittyvän vaan häneen ja veljeensä, ei perheen kolmanteen lapseen, joka oli syntynyt vasta sodan jälkeen. Aira kertoo isän tukeutuneen häneen vanhetessaan, kun jäi muuten yksin. Liljan tilanne taas oli päinvastainen. Hänet oli lapsuudessa useamman kerran jätetty muiden huomaan, jolloin lapsen mieleen heräsi paljon kysymyksiä siitä, miksi näin tehtiin. Muut sisarukset pysyivät äidin kanssa. Isä oli aina ollut se, joka oli Liljaa käynyt tapaamassa ja lopulta

¹⁶⁷ Perheissä jatkunut sota: Saini, 201–204, Sisko, 425–426, Ahdistunut, 1339.

¹⁶⁸ Perheissä jatkunut sota: Saini, 201.

hakenut kotiin. Hän ei kokenut jättämisen olleen koskaan isän syytä, vaan aina äidin.¹⁶⁹ Vaikka siis pääsääntöisesti lasten elämässä äiti oli isommassa roolissa, osan kohdalla myös isä oli se läheisempi vanhempi.

Avioerotilanteissa osa lapsista joutui muodostamaan suhteen isäänsä etävanhempana. Anin vanhemmat erosivat erään riidan päätteeksi, jolloin isä oli ampunut pistoolillaan ”kuularingin” äidin ympärille lattiaan. Isän oli muutettava pois ja äiti ei halunnut olla tämän kanssa enää missään tekemisissä. Lasten ja isän tapaamisia ei siis järjestetty. Isää kuitenkin tavattiin salaa äidin tietämättä. Isä sopi tapaamiset puhelimesta Anin veljen kanssa, mutta äiti ja isä eivät tavanneet enää koskaan. Ani muistelee isän tuoneen lapsille toisinaan tuliaisia ulkomaanmatkoiltaan.¹⁷⁰ Isän aggressiivisuus äitiä kohtaan oli tässä tapauksessa johtaa siihen, että lasten suhde isään katkeaisi kokokaan. Aina siis suhteen muodostuminen ei ollut yksin isän ja lapsen välinen asia, mikä tässä tapauksessa on myös ymmärrettävää äidin kokemusten valossa.

Lapsuus sodassa taistelleen isän kanssa ei ollut kaikkien kohdalla pelkkää ikävää ja traumojen peittämää. Isistä on myös monella paljon hyviä muistoja. Toisinaan negatiiviset kokemukset vievät liiaksi huomioita hyvistä hetkistä. Esimerkiksi isän kanssa leikityt leikit ovat jääneet mieleen. Siskon isällä oli tapana saunoa lastensa kanssa ja myös laulaa paljon heidän ollessaan pieniä. Musiikki oli yksi tapa käsitellä vaikeita asioita ja ilmaista tunteita. Sinikalle taas on jäänyt tunne, että isä koki menettäneensä paljon lastensa elämästä sotavuosina, mitä hän sitten yritti paikata jälkepäin osallistumalla näiden elämään mahdollisimman paljon. Hän leikki paljon lastensa kanssa sekä opetti heille erilaisia pelejä sekä muita taitoja. Lapset pääsivät mukaan juhliin ja kesäisin sunnuntait oli varattu yhteiselle retkelle kylän kahvilaan juomaan ”punaista limonadia”. Isä lähti mukaan lasten päähän pistoihin niin, että kylälläkin ihmeteltiin, miten sellaiseenkin viitsi ryhtyä. Raija kertoo omaavansa vain hyviä muistoja isästään ja pitää tätä hyvänä miehenä. Isän kanssa opeteltiin ja tutkittiin maailmaa. Raija myös kertoo isänsä rakastaneen lapsia.¹⁷¹

Lasten ja isän suhteestakin puhuttaessa korostuu helpommin negatiiviset ja vaikeat asiat, vaikka paljon hyvääkin on ollut. Näiden esiin nostaminen on siis tärkeää, että voidaan tarkastella kokonaista kuvaa lapsien elämästä isänsä kanssa. Kokemuksia on monia ja jokainen niistä on yhtä tärkeä sekä

¹⁶⁹ Perheissä jatkunut sota: Aira, 118, Lilja, 167–170.

¹⁷⁰ Perheissä jatkunut sota: Ani, 63–64.

¹⁷¹ Malinen & Tamminen 2017, 156; Perheissä jatkunut sota: Saini, 198, Sisko, 424, Sinikka2, 1235–1236, Raija, 1274–1275.

huomioimisen arvoinen. Asioilla on perinteisesti monta puolta, eikä sen vuoksi pidä keskittyä vain tietynlaiseen näkökulmaan, kuten huonojen isien kanssa eläneisiin lapsiin. Näin, kun ei kaikilla ollut.

Seija muistelee lapsuuttaan onnellisena ja kiitollisena:

Isä oli kaikessa hausassa meidän lasten mukana. Uitiin, hiihrettiin ja pelattiin pelejä. Parhain muistoni on, kun iltaisin makoilimme isän kainalossa ja kuuntelimme kun hän luki meille Aku Ankkaa.¹⁷²

5.2 Isä ja sisarukset

Suurten ikäluokkien syntyminen aiheutti lapsiluvun keskimääräisen kasvun perheissä. Monessa perheessä lapsia oli useampia sodan jälkeen, mikä toi sisarukset tärkeäksi osaksi lasten elämää. Sisarukset antoivat toisilleen tukea kokemuksissaan. Esimerkiksi Sisko on pohtinut sisarustensa kanssa heidän suhdettaan isään. He myös antoivat toisilleen tukea ja turvaa asiaan liittyen. Tästä Sisko on heille kiitollinen. Sisaruksista saatiin turvaa myös kodin ulkopuolelle, kuten kouluun ja vapaa-ajan puuhiin. Tunneside korostui etenkin elämän kovissa kriisitilanteissa, joita lapset joutuivat kokemaan. Lisäksi monen lapsen vastuulle jäi pienemmistä sisaruksista huolehtiminen ja se oli monelle päivän selvä tehtävä. Malinen ja Tamminen kuvaavat lapsen siirtyneen sisarusten vastuulle yleensä siinä kohtaa, kun tämä oppi kävelemään. Jo hyvinkin nuorena vastuunottaminen sisaruksesta oli osalle hyvin haastavaa ja raskasta, olihan itsekkin vielä lapsi. Vaaratilanteiltakaan ei välttytty.¹⁷³

Yksi muisteluista esiin nouseva asia on lasten epätasa-arvoinen kurittaminen. Isä saattoi kurittaa fyysisesti vain osaa lapsistaan. Esimerkiksi eräs nainen muistaa monta kertaa siskonsa kanssa katselleen ja itkeneen, kun isä kuritti veljeä. Siskoksia isä ei taas koskaan kurittanut, vaan sen hoiti perheen äiti. Tämä toimi myös toisin päin. Vuonna 1957 syntynyt mies onnistui lapsena välttämään monet kuritukset sillä, että rupesi itkemään heti tehtyään jotain väärää, ennen kuritusta. Tämä sai sisarukset nimittämään häntä ”äidin lellipojaksi”. Yksi muistelija säästyi itse kurittamiselta ollessaan riittävän hiljainen ja näkymätön. Sen sijaan siskoa hän muistaa isän kohdelleen väkivaltaisesti. Hän myös uskoo vanhimman veljensä kokeneen isän väkivaltaisuutta eniten, mutta ei itse suuren ikäeron vuoksi ole sitä todistanut. Todennäköisesti myös nuorempaa veljeä on kuritettu. Erään naisen veli oli

¹⁷² Perheissä jatkunut sota: Seija, 192.

¹⁷³ Malinen & Tamminen 2017, 176, 178; Perheissä jatkunut sota: Sisko, 429.

perheen vanhimpana lapsena ollut muita lapsia enemmän mukana työnteossa ja isä myös kuritti tätä, mikäli veli ei jaksanut tarpeeksi paljon.¹⁷⁴

Kaikissa perheissä ei haluttu tai pystytty kouluttamaan kaikkia lapsia. Esimerkiksi Olli-Pekan perheessä vain vanhinta lasta kannustettiin tai ”päästettiin” kouluttautumaan. Taustalla oli ajatus siitä, että esikoisesta haluttiin muovata ”suvun lippulaiva”. Hänen haluttiin olevan mahdollisimman arvostettu ja koulutettu henkilö yhteiskunnassa. Nuorimmaisilla sisaruksilla taas saattoi olla olo, etteivät he olleet perheessä niin tärkeitä kuin vanhemmat lapset. Arton äidin kuoltua tarvittiin perheen lapsi mukaan kotitöihin. Osittain tämän vuoksi isä ei antanut lapsilleen mahdollisuutta opiskeluun. Hänen suunnitelmansa mukaan pakollisen koulun jälkeen kaikki käyvät Kristillisen Kansanopiston, pojat maanmieskoulun ja tytär emäntäkoulun. Isällä oli selkeä suunnitelma lastensa tulevaisuudesta heidän sukupuolensa perusteella, mutta tämä ei lopulta toteutunut kuin kahden perheen vanhimman pojan kohdalla.¹⁷⁵

Toisissa perheissä taas lapsista joku uskalsi vastustaa ankaraa kasvatusta toisia paremmin. Erään naisen veli oli aikuisena noussut isänsä väkivaltaista käytöstä vastaan. Isällä oli tapana pyydellä aina jälkikäteen tekemisiään anteeksi ja veli oli todennut, että ”turhaan pyydät anteeksi, paranna mieluummin tapasi!”¹⁷⁶. Erää miehen veli taas vastusti isäänsä, kun tämä oli häätänyt koko perheensä ulos pakkaseen leipäveitsellä uhaten. Veli oli ottanut veitsen isän kädestä ja määräsi isän kutsumaan perheen takaisin sisälle. Tämä muistelijana kertoo veljensä tällöin vaaranteen oman henkensä.¹⁷⁷ Jossain kohtaa siis myös lapsilla saattoi tulla mitta täyteen isän tai molempien vanhempien käytöksestä.

Airan perheessä hänen nuorimmasta sisarestaan tuli ”isän tyttö”, sillä tämä oli kolmesta lapsesta ainoa sodan jälkeen syntynyt. Näin ollen sisikon elämässä isä oli aina ollut mukana, kun taas etenkin Aira oli tottunut elämään pitkiä aikoja ilman isäänsä.¹⁷⁸ Nimetön12:n sisar todisti lomamatkalla Singaporessa isänsä vuosien ajan patoutuneiden sodasta peräisin olevien traumojen purkausta:

- - isä sai syliinsä pienen korkotiilipoikasen, jonka suu oli nippusiteillä kiinni. Tämä tilanne sai sitten jonkin solmun aukeamaan hänessä. Siinä he sitten olivat istuneet,

¹⁷⁴ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1953, 100, mies s. 1957, 1013, nainen s. 1949, 1228, nainen s. 1943, 1320.

¹⁷⁵ Perheissä jatkunut sota: Olli-Pekka, 1014–1015, Arto, 1077.

¹⁷⁶ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1939, 202.

¹⁷⁷ Perheissä jatkunut sota: nainen s. 1939, mies s. 1957, 1016.

¹⁷⁸ Perheissä jatkunut sota: Aira, 134.

maailman toisella puolella, isä krokotiili sylissään, äiti ja sisareni lapsineen ja isä itki kuin lapsi. Kun hän oli rauhoittunut, niin tulvana olivat tulleet kaikki kauheat vuosikymmeniä olleet sotamuistot puheena ilmoille.

Ilta ja pimeys oli jo tullut ja krokotiilikin nukahtanut, kun he olivat poistosta lähteneet.

Varsinainen puhdistautuminen kai oli tapahtunut.¹⁷⁹

Isät eivät aina suhtautuneet kaikkiin lapsiinsa samalla tavalla, vaan kohtelivat heitä hyvinkin eri tavoin. Osalle lapsista saatettiin olla ankarampia kuin toisille ja osalta myös vaadittiin enemmän. Isän väkivaltaisuus kohdistui joissakin perheissä sukupuolen mukaan: poikia kuritettiin, mutta tyttöjä ja naisia ei. Taustalla voi olla ajatusta esimerkiksi naisten pahoinpitelyn vääryydestä, silloin kuin pahoinpitelijänä oli mies. Miesten kurittaminen ja väkivaltainen kohtelu nähtiin hyväksyttävämpänä ja normaalimpana, toisinaan ehkä jopa välttämättömyytenä miehisyydelle. Tämä ei tietenkään pitänyt paikkaansa kaikkien kohdalla, vaan isät kurittivat fyysisesti myös tyttäriään eikä kaikissa perheissä pahoinpidelty ketään.

Sisarusten merkityksen ymmärtää moni varmasti vielä tänäkin päivänä. Etenkin isommat sisarukset pyrkivät usein huolehtimaan toisistaan ja pitämään nuorempien puolia. Sota-aikana tämä korostui myös siinä, että isommat sisarukset laitettiin hyvin usein oikeasti huolehtimaan pienemmistä sisaruksista vanhempien tehdessä töitä. Joissain asioissa oltiin ja ollaan edelleenkin kateellisia toiselle. Vanhempien kohdellessa eri tavoin sisaruksia, heräsi osittain tästä ihmetystä, mutta varmasti myös helpotusta silloin, kun erilaisuus liittyi johonkin ikävään asiaan. Vaikka sisaruksenkin kärsimys tuntui pahalta katsella, moni välttele eri keinoin joutumasta itse kokemaan samaa. Sisarusten mielipiteillä oli myös väliä. Sisaruksen ilkkussa tai muuten kohdellessa ilkeästi, tuli siitä paha mieli.

5.3 Isä ja äiti

Sodan päättyminen toi uskoa tulevaisuuteen ja avioliittoja ryhdyttiin solmimaan paljon. Vuonna 1945 avioliittojen määrä oli 44 380, kun taas vuonna 1938 avioliittoja solmittiin 33 609. Sodan aikana oli avioiduttu, osa liitoista solmittiin hyvin nopeasti sodan aiheuttaman epätietoisuuden ja paineen vuoksi. Tämän vuoksi avioliittojen lisääntyessä, myös avioeroja haettiin jopa kolmanneksen enemmän kuin sotaa edeltävänä aikana. Vuonna 1945 avioeroja myönnettiin 5605, mikä oli 3808

¹⁷⁹ Perheissä jatkunut sota: Nimetön12, 1387.

avioeroa enemmän kuin ennen sotaa vuonna 1938. Avioeron saaminen vaati aina riittävän painavan syyn, kuten päihteiden käyttö tai uskottomuus.¹⁸⁰

Vanhempien suhteesta tunnetasolla puhutaan melko vähän, mutta muistoja siitakin on. Lilja uskoo vanhempiensa välillä vallinneen ”suuri rakkaus”. Heidän välinsä olivat pääsääntöisesti aina sopuisat. Helena uskoo vanhempiensa nauttineen eri seurojen järjestämässä juhlassa, missä pääsi tanssimaan. Hänen mukaansa tanssi oli aikuisille varmasti rentouttavaa ja antoi myös romantiikkaa suhteeseen. Matin äiti on vanhemmalla iällä kertonut Matin isän olleen häntä kohtaan hellä ja lämmin. Tämä tapahtui kahden kesken. Isä ei myöskään koskaan pahoinpidellyt äitiä. Pauliina sanoo suoraan vanhempiensa avioliiton olleen rakkausliitto. Hän kuvaa vanhempiaan Tauno Paloksi ja Ansa Ikoseksi.¹⁸¹ Joidenkin kohdalla naimisiin voitiin mennä velvollisuudestakin ja siitä, että siihen aikaan ”niin kuului tehdä”, mutta myös aitoja rakkausliittoja oli. Todennäköisesti ne myös olivat enemmistössä, vaikka myöhemmin ilmenneiden ongelmien vuoksi saattoi muulta näyttää.

Äideille sota-aika tarkoitti paljon huolta miehestään. Pelolla odotettiin uutisia rintamalta. Papin kulkua kylässä seurattiin jännityksellä ja aina pelättiin kääntyikö pappi omalle pihatielle. Papin saapuminen tarkoitti yleensä vain sitä, että mies oli kaatunut sodassa. Perheiden äidit joutuivat usein kokemaan ja hoitamaan monia asioita ilman miehiään, näiden ollessa rintamalla. Esimerkiksi sodan aikana synnytyksen aikaan miehet harvoin olivat kotona. Vaikka miehet eivät varsinaisessa synnytyksessä mukana olleetkaan, kaivattiin heidän tukeaan. Ani muistelee äidin olleen vihainen isälle ja pettynytkin tähän, kun isä pääsi katsomaan perheen uusinta jäsentä vasta, kun äiti ja vauva olivat jo kotiutuneet synnytyslaitokselta. Hilkan äiti taas oli joutunut synnyttämään kuolleen lapsen jatkosodan aikana ja Hilkan mukaan tämä oli ollut hyvin vaikeaa perheelle. Tuolloinkaan ei isä ollut ehtinyt avuksi rintamalta.¹⁸² Tällainenkin asia on ollut varmasti hyvin raskas kantaa yksin, kun puolison tukea ei ole ollut mahdollista saada.

Erään muistelijan isä rupesi sodan jälkeen elämässä kohdattujen vastoinkäymisten myötä nukkumaan kirves tyynyn alla. Muistelija ei tilanteesta tiennyt kenen takia kirves oli. Äiti puolestaan oli huolissaan miehestään ja oli keskustellut tilanteesta myös lääkärin kanssa. Isäkin oli lääkäriä käynyt, mutta hänestä ei tuolloin ollut löytynyt ”mitään erityistä”. Äiti uskoi, että isän käytöksen pitäisi

¹⁸⁰ Nevala & Hytönen 2015, 166; Malinen & Tamminen 2017, 185.

¹⁸¹ Perheissä jatkunut sota: Lilja, 169, Helena2, 752, Matti, 776, Pauliina, 1085.

¹⁸² Perheissä jatkunut sota: Ani, 63, Veikko1, 456, Hilikka2, 1020.

mennä niin pitkälle, että tämä surmaisi jonkun, ennen kuin perhe voisi saada apua isän käyttöön.¹⁸³

Muistelija kuvaa äitinsä asennetta:

Kerran isä uhkasikin tappaa äidin mutta äiti sanoi: ”Tapa vaan. Minä pääsen taivaaseen, mutta kuinkahan on sinun laitasi.” Luulen, että se jäi ainoaksi vakavaksi uhkaukseksi.¹⁸⁴

Taunon perheessä puolestaan suurta huolta aiheutti perheen pärjääminen isän tuberkuloosiin sairastumisen vuoksi. Tautiin ei vielä tuolloin ollut kunnollista hoitokeinoa. Taunon äidillä oli huolenaan kaksi lasta ja kolmas tulossa, kun isä oli sairaalassa, eikä kyennyt esimerkiksi hankkimaan perheelle uutta kotia tai muutenkaan huolehtimaan heistä. Myöhemmin isän kotiuduttua joutui äiti monet kerrat vaikeisiin tilanteisiin miehensä sairauden vuoksi. Mies joutui sairaalaan useampaan kertaan ja äiti jäi tällöin kotiin itkien siivoamaan taudin aiheuttamien verensyöksyjen jälkiä.¹⁸⁵ Miehen palaaminen sodasta ei siis tuonut kaikille äideille helpotusta arkeen vaan poissaolot sekä huoli jatkuivat muodostuen osalla hyvinkin raskaaksi.

Vanhempien riidat ovat jääneet hyvin mieleen. Sinikka aisti jo alle kouluikäisinä vanhempiansa välisen epäsovun ja kireyden, jonka uskoi johtuvan sodasta. Hän olikin ihmetellyt äidilleen mikä se sellainen sota on.¹⁸⁶ Äiti joutui osassa perheistä kokemaan myös väkivaltaa isän puolelta. Isät pahoinpitelivät myös lapsiaan, mutta osan väkivaltaisuus kohdistui vain äitiin. Näin oli esimerkiksi Astan perheessä. Hänen vanhempansa ovat myös olleet asumuserossa kaksi kertaa ja lopullinen avioero heille tuli 1980-luvun alkupuolella. Myös äitiin kohdistuvat uhkailut olivat lapsille tuttuja joissakin perheissä. Esimerkiksi Paulan isä ei koskaan käynyt käsiksi perheeseensä, mutta uhkailua oli paljon, etenkin humalassa. Äiti pakeni isää välillä ulos ja palasi takaisin vasta isän sammuttua. Paula muistaa hämärästi, että he lapset olisivat olleet pakenemisessä myös mukana. Äiti oli isän suoran kiukun kohde. Nimetön15:n äiti ei ollut tahallisesti isän väkivallan kohde. Isä näki paljon painajaisia sodasta ja siksi unissaan välillä kävi äitiin käsiksi. Äiti ei tästä tietysti pitänyt ja uhkasikin joskus muuttaa toiseen huoneeseen nukkumaan.¹⁸⁷

¹⁸³ Perheissä jatkunut sota: nainen, 426.

¹⁸⁴ Perheissä jatkunut sota: nainen, 426.

¹⁸⁵ Perheissä jatkunut sota: Tauno, 237, 240.

¹⁸⁶ Perheissä jatkunut sota: Eila1, 79, Sinikka1, 434.

¹⁸⁷ Perheissä jatkunut sota: mm. Sisko, 426, Asta, 769, Paula2, 1004, Nimetön15, 1397.

Riitoihin liittyi usein mustasukkaisuutta joko molempien osapuolten tai toisen osalta. Ani muistaa heidän äitinsä kertoneen lottapukuisesta ”noita-akasta”, joka vei perheistä isät. Lapset eivät oikein ymmärtäneet tilannetta, mutta ymmärsivät tämän noita-akan liittyvän myös heidän perheeseensä. Tästä naisesta liittyvään riitaan ilmeisesti vanhempien avioliitto myös päättyi¹⁸⁸. Irjan isä oli hyvin mustasukkainen vaimostaan. Mustasukkaisuuden takia hän myös sai raivokohtauksia, jotka pelottivat lapsia. Lapsilla oli huoli siitä, että jotain pahaa tapahtuisi. Paulan äidin ensimmäinen, sodassa kuollut aviomies, aiheutti Paulan isässä mustasukkaisuutta. Ensimmäinen aviomies oli ikävä keskustelunaihe perheessä, vaikka lapsiakin tuosta liitosta oli saman katon alla asumassa. Isä oli jostain syystä mustasukkainen kuolleelle miehelle.¹⁸⁹

Vuonna 1939 syntyneen miehen isällä oli jonkinlaista syrjähyppyä äidin ollessa sairaalassa. Hänen tilalleen isä oli yrittänyt ottaa ”varaemännäksi” 17-vuotiaan tytön, mutta äiti oli tämän estänyt pyytämällä oman äitinsä sen sijaan avuksi perheeseen. Isä oli kuitenkin lähtenyt kotoa tämän jälkeen. Myöhemmin muistelija oli kuullut, että isän oli ollut tarkoitus ”nukkua piian kanssa samassa sängyssä”. Isä oli äidin poissa ollessa majoittanut naapurissa sotelesken luona. Eräänä jouluna isä oli suuttunut kovasti äidin ja lasten vierailusta toisaalle joulukuusta katsomaan. Isälle oli tulossa vieraita, joille äidin olisi pitänyt ruokaa laittaa. Äiti oli pahalla mielellä perheen palatessa kotiin.¹⁹⁰ Tapahtuma jäi lapsen mieleen pysyvästi:

En yritäkään kertoa, mitä kotona sitten näin. Se oli kuitenkin niin pelottavaa, että nytkin alkaa itkettää. Vieraat kyllä lähtivät heti pois, kun näkivät isän käytöksen.¹⁹¹

Vanhempien suhde ei tässä perheessä vaikuttanut olevan kunnossa muutenkaan. Isää oli ärsyttänyt erityisesti se, että äiti turvautui lestadiolaiseen uskoonsa. Hän pyysi syntejään usein anteeksi seuroilla. Tämä harmitti muistelijaa, jonka mielestä äiti ei ollut tehnyt mitään syntejä, vaan ainoastaan isä. Vanhempien välit säilyivät etäisinä koko elämän ajan.¹⁹²

Äidit joutuivat kestäämään paljon ymmärtäessään miestensä kokemuksia. Sodan myötä maskuliininen auktoriteetti oli lisääntynyt ja ajan hengen mukaan naisilta odotettiin uhrautumista miestensä ja perheidensä vuoksi epäitsekäästi. Omat unelmat oli siis hylättävä. Sukupuoliroolien arvostus näkyi

¹⁸⁸ Eron seurauksista perheelle lisää luvussa neljä.

¹⁸⁹ Perheissä jatkunut sota: Ani, 63–64, Eila1, 79, Irja, 393, Paula2, 1004.

¹⁹⁰ Perheissä jatkunut sota: mies s. 1939, 420–421.

¹⁹¹ Perheissä jatkunut sota: mies s. 1939, 421.

¹⁹² Perheissä jatkunut sota: mies s. 1939, 422.

esimerkiksi monien aikakauslehtien palstoilla. Sodan aikana palkkatöihin siirtyneistä naisista osa koki suurta painetta palata takaisin kotiäidin rooliin ja ”luovuttaa” paikkansa sodasta palaaville miehille. Kaikkien kohdalla ei näin ollut ja moni saikin jatkaa työssään. Naisten ja miesten elinpiirejä määritteli tietynlainen kahtiajako, vaikka yleensä yhteisvoimin kotia ylläpidettiin.¹⁹³

Kaikissa perheissä ei riideltä. Esimerkiksi Lilja ei muista koskaan nähneensä vanhempiansa riitelevän. Äidin hän kertoo joskus ”mököttäneen”, mistä osasi päätellä jonkinlaista eripuraa olleen, mutta isompia riitoja ei ollut. Osa äideistä myös osasi käsitellä miestäni niin, että riidoilta vältyttiin. Esimerkiksi Siskon äiti ohjeisti isää tämän aggressiivisessä käytöksessä sanomalla ”Älä anna vihassa, vaan taidossa ja rakkaudessa.”¹⁹⁴ Riidat eivät välttämättä myöskään näkynyt lapsille vaan vanhemmat saattoivat selvittää välejä näiden silmien ulottumattomissa. Osalla varmasti olikin niin, ettei riitoja juuri ollut, vaikka pääsääntöisesti parisuhteeseen voi edes jonkinlaisten riitojen nähdä luonnollisesti kuuluvun.

Puoliso toimi tärkeänä tukena sodan aiheuttamien traumojen kestämisessä ja niistä selviämisessä. Ajan ilmapiirissä naisilta myös pitkälti odotettiin hoivaajan roolia ja tällaiseksi ympäristö usein muovasi heidän elämänsä. Moni nainen hyväksyi tämän roolin ja osasi ymmärtää sekä tukea miestäni, joka oli sodassa haavoittunut joko fyysisesti, henkisesti tai molempia. Anitaan äiti oli hänelle kertonut isän kärsineen painajaisista sodan aikana. Isä oli ”toisinaan keskellä yötä ollut lähdössä vartioon”. Näissä tilanteissa äiti oli herättänyt tämän ja ottanut kädestä kiinni. Isä oli myös aina kertonut sodasta pääsääntöisesti äidille. Pirkon isä oli myös kärsinyt sodan traumoista ja painajaisista. Hänenkin äitinsä lohdutti ja oli ymmärtäväinen puoliso. Tukea annettiin toisinkin päin. Pauliinan isä oli äidin lähellä ja lohduttajana tämän ollessa ylirasittunut. Veikon äiti taas ei ymmärtänyt isän sotajuttuja ja niiden terapeuttista merkitystä. Äidin toiveesta kaikki isät eivät sodasta puhuneetkaan, ainakaan äidin kuullen.¹⁹⁵ Monen kohdalla perhe-elämä, rauhanaikaisen elämän rakentaminen ylipäätään, olisi voinut olla paljon haastavampaa, ehkä jopa mahdotonta, mikäli puoliso ei olisi ollut tukemassa.

Isän ja äidin suhteesta puhuttaessa alkoholi nousee merkittävään asemaan. Yleensä äiti oli perheessä se, joka nousi isän alkoholinkäyttöä vastaan tai esti sen kokonaan. Paulan äiti suuttui, mikäli isä joi alkoholia. Tämän takia isä ei uskalla juoda edes juhlatilaisuuksissa, vaikka mieli tekisi. Paula

¹⁹³ Holmila & Mikkonen 2015, 116–120; Nevala & Hytönen 2015, 154.

¹⁹⁴ Perheissä jatkuu sota: Lilja, 169, Saini, 201, Sisko, 425.

¹⁹⁵ Malinen & Tamminen 2017, 161, 163; Perheissä jatkuu sota: Anita, 460–461, Pauliina, 1085, Pirkko3, 1158, Veikko2, 1259, Raija, 1275.

kuitenkin arvelee, että kyllä isä loppujen lopuksi kuitenkin alkoholia ottaa itsenäisyyspäivänjuhlissa, niin tekevät kaikki muutkin miehet. Tupakkaa sen sijaan saa äidinkin puolesta polttaa. Äiti oli myös se, joka huolehti lapsia turvaan isän ollessa humalapäissään vaarallinen.¹⁹⁶ Erään miehen äiti oli ottanut kovemmat keinot käyttöön miesten alkoholinkäytön hillitsemiseksi:

Pian isä tuli sisään aivan raivoissaan ja huutaen ja käyden Äitiini kiinni työntäen häntä ulos. Sieltä kuului hirveää kiroilua ja huutoa: ”sinä perkele oot hakannut minun lastini tuusan nuuskaksi tuohon rekeen, SAATANAN AKKA, PERKE-LE”.

Kuulin, että hevonen lähti pihasta kovalla vauhdilla ja äiti tuli sisään kättään pidellen ja itkien. - - Myöhemmin kuulin, että äiti oli ottanut kirveen ja hakannut sillä pontikkapullot mäsäksi rekeen.¹⁹⁷

Äiti oli monessa perheessä sen koossa pitävä voima. Hän näytti esimerkkiä isän kunnioittamisesta kaikista isän ongelmista huolimatta. Joidenkin perheissä äiti myös oli se, joka varmisti perheen lasten ja isän välisen suhteen jatkumisen myös aikuisiällä. Atson äidin taidoilla ja ”salaviisaudella” perhe selvisi isän haastavasta sodasta johtuneesta käytöksestä. Kyllikki kuvaa äitinsä ottaneen isänsä takaisin sodan jälkeen ennen sotaa tapahtuneen eron jälkeen säälistä ja rakkaudesta. Hän myös kesti tämän ratkaisunsa seuraukset isän oireillessa vahvasti sodan jälkeen. Äiti ei uudelleen pyrkinyt eroon isästä. Isän hukuttautuessa alkoholiin, oli äiti myös se, joka yritti pitää perheen talouden kunnossa.¹⁹⁸ Ilman äitien jaksamista ja neuvokkuutta olisi moni perhe voinut hajota tai ainakin elämä olisi ollut vieläkin vaikeampaa. Naisten rooli ei voi siis vähätellä. Osittain kaiken kestämiseen vaikutti myös vielä yleinen kielteinen asenne avioeroja kohtaan. Avioliitto koettiin lopulliseksi ratkaisuksi, niin myötä- kuin vastamäessä.

Lapset ovat kovia tarkkailemaan ympäristöön ja monesti he ymmärtävät paljon enemmän, mitä aikuiset uskovat. Kaikkia asioita lapset eivät kuitenkaan huomaa. Esimerkiksi vanhempien hellyyden puute ei välttämättä tarkoittanut, etteivätkö he olisi rakastaneet ja hellineet toisiaan. Tämä saattoi vain tapahtua kokonaan lapsilta salassa, kahden kesken, kuten riitelynkäin. Jonkinlaisesta läheisyydestä kertoi ainakin lasten syntyminen. Vanhemmat osaavat toisinaan yllättävän taitavasti esittää muuta ja piilottaa todellisia tunteitaan, jotta lapset eivät joutuisi liiaksi kestäämään vanhempien ongelmia.

¹⁹⁶ Perheissä jatkunut sota: Paula1, 22–23, Pirkko1, 99, Marjatta2, 1114, Veikko2, 1254.

¹⁹⁷ Perheissä jatkunut sota: mies s. 1939, 419.

¹⁹⁸ Perheissä jatkunut sota: Atso, 422, Sisko, 429, Kyllikki, 745, Helena2, 754, Marja, 1228.

Vanhempien aikuisten välinen elämä saattoi siis olla jotain täysin muuta, kuin mitä lapset havainnoivat.

Kaikissa perheissä ei elämä ollut niin sanotun normaalin perhemuodon mukainen sodan jälkeen, vaan sota oli tehnyt omat muutoksensa perinteiseen perhemalliin. Sodassa kaatuneita miehiä oli noin 90 000, heiltä jääneitä leskiä noin 30 000 ja isän menettäneitä lapsia noin 50 000. Osa leskistä jäi yksinhuoltajiksi, mikä ei ollut tuon ajan yleinen perhemuoto. Yksinhuoltajaäidin perheitä oli 1950-luvun alussa noin 75 000 ja yksinhuoltajaisän perheitä noin 10 000. Malinen ja Tamminen näkevät yksinhuoltajaisien elämäntilanteeseen suurimmalla osalla syyksi puolison kuoleman. Lisäksi avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten määrä oli suuri. Heidän asioistaan huolehtivat lastenvalvojat, joiden luetteloissa oli vuonna 1948 noin 40 000 lasta.¹⁹⁹

Elvin äiti menehtyi jo vuonna 1940, Elvin mukaan yllätyksellisesti. Lapsia isälle jäi tuolloin kaiken kaikkiaan neljä ja hän huolehti perheestään yrittäen samalla tehdä myös töitä. Arton äiti taas kuoli keuhkokuumeeseen vuonna 1954. Äidin terveyteen olivat vaikuttaneet myös tiheät synnytykset, perheen seitsemän lasta syntyivät kaikki noin vuoden päästä edellisestä. Perheessä lapsista huolehtiminen oli ollut äidin vastuulla ennen tämän kuolemaan. Kuoleman jälkeen perheen nuorin lapsi, kolmen kuukauden ikäinen vauva, kiersi eri hoitopaikoissa, kunnes palasi perheeseensä noin puolentoista vuoden ikäisenä. Isä onnistui ylläpitämään perheen kodin askareet ilman äitiäkin, mikä tietysti edellytti paljon osallistumista lapsilta.²⁰⁰

Kaikki puolisonsa menettäneet eivät jääneet yksinhuoltajiksi, vaan lesket menivät uusiin naimisiin ja perustivat näin uusioperheitä. ”Lapselle uusi isä tai äiti saattoi olla taakka tai siunaus.”²⁰¹ Paulan perhe on yksi esimerkki uusioperheestä. Paulan äiti oli ollut sodan aikana naimisissa, mutta mies oli kaatunut rintamalla. Uusiin naimisiin hän meni Paulan isän kanssa vuonna 1945. Osa leskien solmimista avioliitoista oli tehty enemmän järkiperustein, sillä avioliitto toi aina tietynlaista turvaa. Sotaleskien valtiolta saamien avustusten vuoksi osaa myös käytettiin hyväksi. Kaikki liitot eivät siis olleet näissäkään rakkausliittoja.²⁰² Nämä kaikki edellä mainitut horjuttivat biologisten vanhempien ja lasten muodostaman perheen mallia.

¹⁹⁹ Malinen & Tamminen 2017, 179, 182.

²⁰⁰ Perheissä jatkunut sota; Elvi, 451, Arto, 1075–1077.

²⁰¹ Malinen & Tamminen 2017, 186.

²⁰² Malinen & Tamminen 2017, 179, 186; Perheissä jatkunut sota: Paula2, 998–1000.

6 Lopuksi

Lapsen muistiin jää paljon asiaa, todennäköisesti paljon enemmän, mitä aikuiset uskovat. Kokemuksen merkittävyys usein määrittelee sen, kuinka tarkasti mikäkin asia on jäänyt lapsella mieleen. Kukaan ei voi toisen puolesta arvostella sitä mikä on merkittävää ja mikä ei, millaisia asioita tulisi muistaa ja millä taas ei ole mitään väliä. Muistelun merkitys nousee esiin myös Malisen ja Tammisen Jälleenrakentajien lapset -teoksessa. Keruuaineiston yksi hienoimpia piirteitä on se, että ihmisiltä haluttuja vastauksia ei määritellä ja rajata liian tarkasti. Jokaisella on mahdollisuus noudattaa tueksi annettuja kysymyksiä kirjaimellisesti ja vastata niihin jokaiseen, keskittyä vain osaa kysymyksistä tai ottaa esimerkiksi vain kysytyt ajan jakson ja kertoo elämästään sen aikana. Tämä tuotti ainakin tässä tapauksessa suhteellisen monipuolisen kokonaisuuden kirjon. Monia asioita toistuu useammassa vastauksessa samalla tavalla, mutta myös hyvin erilaisia kokemuksia samasta asiasta on. Tämä kertoo ennen kaikkea siitä, että sodasta selviytyminenkään ei ollut vain yhden kansan täysin yhtenäinen kokemus vaan yksilötasolla kokemuksia on lukuisia.

Sota-aika on vaikuttanut kaikkien sen kokeneiden tai pian sen jälkeen syntyneiden elämään jollain tasolla. Osalla vaikutukset ovat olleet lievempiä ja osalla taas koko elämää määrittäviä. Sodan vaikutukset lapsuuteen nousevat keskeisesti esiin Malisen ja Tammisen teoksessa. Lähes jokainen varmasti ainakin tunsi jonkun, joka oli kaatunut tai loukkaantunut rintamalla, yhden tai useamman jäsenensä menettäneen perheen tai niitä, jotka olivat menettäneen kotinsa. Vaikka sota ei ollut tullut kaikkien elämään niin konkreettisesti, että sen myötä olisi tarvinnut esimerkiksi jatkuvasti pelätä oman tai läheisen hengen puolesta, on välillisiä vaikutuksia ollut paljon. Kaikkia sodan vaikutuksia ei myöskään ole välttämättä osattu edes hahmottaa. Myös käsitys ajasta ennen sotaa ja sodan jälkeen on vahva kahtiajako, joka muistelijoiden ajatusmaailmassa ilmenee.

Isäsuhteen kehittyminen oli hyvin erilaista eri perheissä, mutta myös yhteisiä piirteitä ilmenee. Isän pitkät poissaolot vaikuttivat kiistatta siihen, että kaikille lapsille ei syntynyt kovin läheistä suhdetta isäänsä. Kaikki lapset eivät edes varsinaisesti osanneet ajatella isää isänä ja kunnolla perheeseen kuuluvana, kun tämä olin niin harvoin paikalla. Isien sodasta paluun yhteydessä useamman muistelijan kertomuksesta nousee esiin se, että kaikki perheen lapset tai osa heistä vierasti isää, eikä muistanut tätä lainkaan. Monelle isälle tämä oli vaikeaa, varsinkin jos perheessä oli ollut muita miehiä, kuten isovanhempia tai muita sukulaisia, sotavankeja tai renkejä. Lapsi oli saattanut kiintyä

tähän isä- ja miehenmallinaan eikä osannut enää suhtautua omaan isäänsä sellaisena. Myös lapselle itselleen oli hyvin hämmentävä tilanne, kun perheen elämään ilmestyy yhtäkkiä hetkellä, kun on muutenkin vasta alkanut muodostaa muistoja itselleen, täysin vieras mies, jota tulisi kohdella äidin tavoin vanhempana. Osan kohdalla isäsuhteen muodostaminen alun epäluulon jälkeen onnistui vielä hyvin, mutta osalla taas suhde jäi etäiseksi tai sitä ei koettu muodostuneen lainkaan.

Malinen ja Tamminen käsittelevät isyyttä erityisesti omassa luvussaan, mutta piirteitä isän vaikutuksista lapsuuteen löytyy muualtakin teoksesta. Isä ja vanhemmat olivat ylipäätään lapsen elämässä hyvin merkittävästi mukana monin osa-aluein. Teoksessa isää ja tämän olemusta kuvaillaan paljon siitä näkökulmasta, mitä lapset ovat kokeneet ja, mitä he muistavat. Isäsuhdetta ei käsitellä aivan samalla tavalla ja samasta näkökulmasta kuin itse teen tässä tutkimuksessa, mutta olen kiinnittänyt huomiota moniin samanlaisiin piirteisiin heidän kanssaan.

Tuntemattomuus ei ollut ainoa lasten ja isän suhteeseen vaikuttava tekijä. Suhdetta oli helpompi muodostaa silloin, kun isä oli edes jollain tasolla hyvässä mielessä mukana lastensa elämässä. Jos isä jäi hyvin etäiseksi tai kokonaan lasten oman maailman ulkopuolelle, oli suhteen muodostaminen huomattavasti hankalampaa. Samoin vaikuttivat isän herättämät tunteet. Jos isän olemus koettiin pelottavaksi ja uhkaavaksi, suhde häneen oli helpommin negatiivinen. Jos taas isä oli enemmän lämmin ja huomioiva, sai suhdekin positiivisemmän sävyn. Malinen ja Tamminen nostavat erityisesti esiin sen, että suomalaisessa yhteiskunnassa etenkin miesten tunteiden näyttäminen ei ollut vielä tuolloin kovin yleistä. Osa vastaajista kertoo isäsuhteensa laadusta hyvin suoraan kuvaamalla sitä esimerkiksi viha-rakkaussuhteeksi, etäiseksi tai normaaliksi. Kaikki taas eivät puhu näin suoraan. Tämä voi johtua esimerkiksi siitä, ettei omaa suhdetta isään ole ikinä tullut reflektoitua erityisesti tai se koetaan liian vaikeaksi asiaksi puhua. On varmasti myös niitä, jotka eivät ole kokeneet tarvetta pohtia asiaa syvällisemmin, vaan niin sanotusti hyväksyvät sen, mitä on annettu.

Hyvin pienetkin teot ja sanomiset voivat olla lapsen maailmassa suurtakin suurempia. Siksi muistellaan paljon yksittäisiä asioita isän kanssa koetuista hetkistä. Osalla nämä hetket ovat olleet täysin kahdenkeskeisiä isän kanssa ja osalla taas ne ovat muulla tapaa kuvastaneet isän ja lapsen välistä suhdetta siinä määrin, että hetki on painunut lapsen muistiin. Huomionosoituksista ja kehuista koettiin suurta ylpeyttä. Lapsen perimmäinen tarve on usein saada vanhempiensa ylpeiksi itsestään ja olla heille muutenkin mieluinen. Harvempi pyrkii ehdoin tahdoin vielä pienenä lapsena loukkaamaan vanhempiaan tai aiheuttamaan heille häpeää. Arjen pienetkin asiat, kuten rintamalta saadut omat kirjeet tai yhdessä vietetty lukuhetki, kertovat isän välittämisestä lapselle. Lapsi haluaa kokea

olevansa rakastettu ja arvostettu. Mielipahaa vielä vuosikymmentenkin päästä aiheuttaa tilanteet, joissa lapsi kokee olleensa taakka tai häpeä vanhemmilleen.

Vaikka vanhemmat eivät ole ehkä osanneet tai halunneet näyttää tunteitaan ja rakkautta lapsiaan kohtaan, voi jonkintasoisen tunnesiteen olemassa olon päätellä siitä, että lapsille on pääsääntöisesti taattu kaikki elämän perusasiat. Jokaisella vastaajalla on aina ollut koti missä asua, vaikka se olisikin ollut vain pieni huone koko perheelle. Lisäksi kukaan ei kerro erityisesti kärsineensä esimerkiksi välttämättömimpien vaatteiden ja muiden tavaroiden puutteesta. Ruoan puute liittyi yleensä yhteiskunnassa vallinneeseen puuteaikaan, joka jatkui vielä sodan päättymisen jälkeenkin. Osalla ruokapulaan oli vaikuttanut myös perheen rahallinen tilanne, mutta tarkoituksellisesti ei lapsia jätetty nälkään. Lapsista siis huolehdittiin, vaikka tunnepuoli jäi osalla hyvin köyhäksi. Nekin vanhemmat, jotka käytöksellään saivat lapset tuntemaan itsensä taakaksi ja epätoivotuiksi, huolehtivat lastensa perustarpeista. Moni vaati lapsiltaan myös itse osallistumista perheen arjen pyörittämiseen jo hyvin nuorella iällä, mutta silti lapsilta ei vaadittu täydellistä itsensä elättämistä.

Isien traumaattista oireilua on nähtävissä monen lapsen muistoissa. Hermostunut ja äkkipikainen käytös, aggressiivisuus ja väkivaltaisuus sekä puhumattomuus ja sulkeutuneisuus ovat osa oireista, joita lapset kokivat. Isää opittiin yleensä pelkäämään ja kunnioittamaan. Lapset pyrkivät pääsääntöisesti olemaan vanhemmilleen mieliksi, jolloin myös opittiin keinoja, millä välttyä vanhemman suuttumiselta. Lapselle isän tilan mieltäminen sairaudeksi oli usein haastavampaa kuin aikuiselle. Jos lapsi ei ollut itse elänyt sodan aikana, sen kauhu ei välttämättä välittynyt niin vahvasti, etenkään, jos lapselle ei sodasta puhuttu. Ei siis voitu välttämättä ymmärtää sitä, mikä sota oikeastaan edes oli ja miksi se oli niin hirveää. Moni muistelija kuitenkin kokee sodan olleen osa heidän perheensä elämää, vaikka olisivat itse syntyneet vuosikymmeniäkin sodan jälkeen.

Vaikka Malinen ja Tamminen pyrkivät välttämään trauman -käsitteen käyttöä liiaksi, sodan henkisistä vaikutuksia esitellään kattavasti. Heidän kuvauksensa muodostaa hyvän kuvan siitä, millaisia miehiä rintamalta perheisiin palasi ja, millaisena lapset nämä asiat näkevät. Asiaa lähestytään pääsääntöisesti arkipäivän kokemuksellisuuden kautta. Ville Kivimäki taas antaa tälle kuvalle oman, enemmän sairauksien diagnostiikkaan painottuvan, kehyksensä. Samoin Irmeli Hännikäisen tarkempi kuvaus posttraumaattisesta stressireaktiosta muodostaa kontekstin sille, minkä avulla sotilaiden käytöstä on helpompaa ymmärtää tästä nykyajasta käsin tarkasteltuna. Kehittynyt diagnostiikka ja parempi ymmärrys mielenterveydestä ylipäätään ehkä antaakin meillä tietyllä tapaa paremman mahdollisuuden käyttäytymisen ymmärtämiselle. Toisaalta meillä harvemmalla on

omakohtaisia kokemuksia samanlaisista elämään näin merkittävästi vaikuttaneista asioista, kuin sota oli. Oma kokemuksellisuus onkin näiden muistelijoiden etuna.

Alkoholi oli ehkä eniten esiin nostettu piirre isästä. Suurin osa muistelijoista otti asiaan kantaan joko lyhyesti tai pidemminkin. Se oli siis asia, johon haluttiin vastata, vaikka kaikkiin muihin kysymyksiin ei olisi vastattukaan. Alkoholisoituneista isistä on paljon kokemusta. Ainakin siis tämän aineiston vastaajien pohjalta voi todeta päihteiden käytön olleen merkittävä ongelma sodanjälkeisissä perheissä. Useimmissa vastauksissa alkoholin käyttö nähdään seurauksena sodasta ja sen avulla pyrittiin hoitamaan sodan traumoja. Myös Malisen ja Tammisen teoksen isää käsittelevässä luvussa alkoholin käytöstä ja sen seurauksista perheelle kirjoitetaan pitkästi. He kuvaavat alkoholiongelmaista sodan kokenutta isää osittain stereotyyppiaksi, mutta huomattavat sille löytyvän myös paljon näyttöä muisteluista. Vaikka tärkeää onkin pitää mielessä, että alkoholin ongelmallista käyttöä oli esiintynyt jo sotaa ennen ja esiintyy edelleen tänä päivänä, on sodalla ollut siihen silti oma vaikutuksensa.

Alkoholin saaminen ei ollut sodan jälkeen yhtä helppoa kuin nykypäivänä, minkä vuoksi osassa perheistä humaltuminen oli yhteydessä tiettyihin tilanteisiin, kuten juhlapyyhiin, viikonloppuihin ja työpaikan tilipäiviin. Humalaista isää ei tarvinnut siis pelätä päivittäin ja ennalta oli mahdollista varautua siihen. Helpompaa alkoholin käytön kestäminen ei silti välttämättä ollut, sillä ennalta tietäminen saattoi jo valmiiksi aiheuttaa ahdistusta ja pahaa oloa. Suurimman osan kohdalla alkoholin käyttö ei vaikuttanut isän työkykyyn vaan arjen asiat on hoitunut alkoholinkäytöstä huolimatta. Malinen ja Tamminen kuitenkin hyvin huomauttavat, että nykyaikaan verrattuna, moni lapsi koki isän alkoholin käyttöä enemmän kodin seinien sisällä. Nykyään humaltuminen kodin ulkopuolella on tuota aikaa yleisempää.

Kaikkien isät eivät käyttäneet alkoholia lainkaan tai sitten sitä käytettiin vähäisiä määriä silloin tällöin, yleensä jonkin asian, kuten itsenäisyyspäivän, kunniaksi. Tämä puoli alkoholin käytöstä tuotiin monessa vastauksessa esiin. Se on siis ollut muistelijoiden mielestä kertomisen arvoinen asia. Mahdollisesti tähän on vaikuttanut yleiset mielikuvat sotatraumoista kärsivistä sotilaista ja siitä, että nämä kaikki olisivat hukuttaneet surunsa alkoholiin, rähinöineet ja pilanneet perheidensä elämän. Muistelijat olivat halunneet tuoda esille, ettei näin ollut kaikilla. Lisäksi usein myös mainittiin se, ettei väkivallan käyttöön ja kurittamiseen liittynyt alkoholia. Sekin oli yksi yleisiä oletuksia, että humalaiset käyttäytyivät aggressiivisesti. Uhkaavaa käytöstä toki oli myös alkoholin alaisena, mutta

aina se ei johtanut fyysisiin toimiin. Osan isät olivat ihan leppoisia, joskus tavallista mukavimpiakin, humalassa.

Fyysinen kurittaminen, lievempi tai ankarampi, kuului monen lapsen elämään vielä sodan jälkeisinä vuosina. Kaikki eivät ota kantaa sen oikeudellisuudesta, mutta ymmärtäjiä ja vastustajia on. Muutaman mieleen on jäänyt suru ja vääryyden muisto kurituksesta tai muusta väkivallasta, mitä perheessä koettiin. Kurittamiseen ei itse ymmärretty syytä ja tästä oltiin melko katkeriakin. Osa taas muistaa lapsena olleensa pahoillaan kokemastaan fyysisestä kurituksesta, mutta ymmärtäneensä iän myötä sen olleen oikeutettua ja ajalle tyypillistä. Fyysinen kurittaminen laukaisi helposti reaktion, ettei omaa lasta halunnut enää kurittaa samalla tavalla tulevaisuudessa, eikä se ole tietysti myöhemmin ollut enää hyväksyttävääkään. Muistelijat myös usein nimeävät melko tarkasti kuka perheessä käytti väkivaltaa kehenkin ja mikäli sitä ei ilmennyt kotona, saattoi se kohdistua muihin ihmisiin tai perheen eläimiin. Puhuttaessa lasten kasvattamisesta Malinen ja Tamminen luovat melko perusteellisen kuvan siitä, mitkä kaikki asiat vaikuttivat lapsista huolehtimiseen tuona aikana. Fyysinen kuritus on yksi näistä ja he kuvaavatkin millaisia, hyvinkin tilanteesta riippuen erilaisia, tunteja se lapsessa herätti. Hekin nostavat esiin sen, ettei ilmiö ollut vain sodan aiheuttama.

Työhön uppoutuminen oli yksi sodasta selviytymisen muoto. Työhön kykenevät miehet yleensä tekivät pitkiä päiviä raskaitakin töitä. Osalla tämä oli varmasti myös olosuhteiden sanelema pakko, sillä perheen oli eletävä jolloin. Rahaa siis tarvittiin. Moni isä koki tärkeänä patistaa lapset työhön mahdollisimman aikaisin, jotta perheeseen saataisiin yhä enemmän apukäsiä. Työn teko nähtiin jokaisen velvollisuutena ja siihen vaatimisen keinot olivat osalle lapsista hyvin ankarat. Lisäksi työnteon uskottiin kasvattavan lasta toivottuun suuntaan. Malinen ja Tamminen toteavat suurimman osan lapsista kokeneen työntekoa tavalla tai toisella. Osan perheissä vaadittiin enemmän ja raskaimpia töitä, osa taas pääsi helpommalla. Etenkin sisaruksista huolehtiminen jäi usein vanhempien lasten vastuulle.

Lapsien suhtautuminen työhön vaihteli. Osan mielestä työtä vaadittiin kohtuuttomasti, ei lapsi voinut selvitä sellaisesta. Helposti koettiin katkeruutta, mikäli kovasta yrittämisestäkään huolimatta työnteosta ei koskaan saanut kiitosta. Katkeria oltiin myös siitä, jos kouluttautuminen ei ollut mahdollista työnteon vuoksi. Osa taas kokee työnteon oppimisen olleen yksi tärkeimpiä vanhemmiltaan saatuja oppeja. Lapsesta asti opittu ahkeruus ja työn arvostus olivat olleet hyvin hyödyllisiä taitoja myöhemmin elämässä. Työnteko nähtiin tällöin luonnollisena ja myös lasten

elämään kuuluvana. Monen kohdalla tosin leikkien olisi varmasti ollut hyvä jatkaa vielä pidempäänkin. Näin myös osa muistelijoista itse kokee.

Vanhempien kahdenkeskeinen suhde ei aina näyttäytynyt mitenkään lapsille, vanhemmat olivat yhdessä vain isä ja äiti, jotka perheessä pääsääntöisesti kuului olla, eikä asiaan liittynyt muuta. Mikäli perheessä hellyyttä ei osoitettu muiden nähden muutenkaan, harvoin sitä vanhemmatkaan toisilleen lasten nähden osoittivat. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut vanhempien olevan yhdessä vain velvollisuudesta, vaan tunteiden osoittaminen saattoi tapahtua lasten silmien ulottumattomissa, ihan vain kaksin. Muistelijoista muutama kertoo kuitenkin vanhempiensa liiton olleen selvästi rakkausliitto ja yhdessäolon onnen huokuneen heistä. Kaikissa kodeissa tunteita ei siis piiloteltu eikä läheisyyttä vältelty. Lapsia syntyi moneen perheeseen useita, joka omalta osaltaan kieli jonkinlaisen läheisyyden olemassaolosta. Lapsia voitiin tietysti tehdä myös niin sanotusta velvollisuudesta.

Äidin rooli isän tukijana ja perheen koossa pitäjänä korostuu monessa muistelussa. Vaikka isän ajateltiin monessa perheessä olevan se, joka huolehti perheen elannosta, oli äiti taas se, joka piti muuten perheen pystyssä. Miesten kärsiessä sodan psyykkisistä seurauksista, oli puoliso tärkeä tukipilari, jolta vaadittiin paljon ymmärrystä hyvin haastaviinkin tilanteisiin. Yleisesti voi vielä nykypäivänäkin ajatella läheisten olevan avainasemassa selviytymisessä kriisin hetkellä. Äiti hoiti perheen asioita silloin, kun isä ei siihen pystynyt. Lisäksi äidin hoidettavana oli myös lasten turvallisuus. Äidit pyrkivät pääsääntöisesti suojaamaan lapsiaan isän uhkaavalta käytöksestä. Moni joutuikin äidin käskystä kokemaan pakoreissuja naapuriin tai lähimmille sukulaisille isän ollessa humalassa tai muuten vaarallinen perheelleen. Äidin merkityksestä perheelle kerrotaan Malisen ja Tammisen teoksessa. Samoin äidin roolia esittelee myös Seija-Leena Nevalan ja Kirsi-Maria Hytösen artikkeli sodan jälkeisestä perhe-elämästä maaseudulla.

Äiti sai itsekin kokea paljon kestäessään sodan turmelemaa miestänsä. Väkivalta osassa perheissä kohdistui vain äitiin. Oli hyvin mustasukkaisia isiä, jotka hermostuivat pienestäkin äitiin liittyvästä asiasta, vaikka eivät itsekään olleet aina mallipuolisoina. Isän kontrolli äitiin saattoi olla hyvinkin tiukka ja isä näin ollen määrittä äidin menemisiä ja tekemisiä. Asioiden perheessä oli tapahduttava niin äidin kuin lastenkin osalta isän mielen mukaan. Lapset pelkäsivät äitinsä hyvinvoinnin puolesta ja saivat joskus kokea itsekin isän raivon, yrittäessään isän ja äidin riidan väliin. Vaikeuksista huolimatta avioerot olivat hyvin pieni osa vastausten muisteluista. Vain muutama kertoi vanhempiensa saaneen virallisen avioeron tai eronneen epävirallisemmin. Vaikka avioerojen määrä tilastoissa kasvoikin sodan jälkeen, eivät ne silti olleet vielä yleisesti hyväksytyjä tai suuressa

suosiossa. Pääsääntöisesti naimisiin mentiin loppuiäksi ja tämän päätöksen seuraukset tuli kestää, vaikeista hetkistä huolimatta. Avioerolle oli oltava riittävän pätevä syy, jota moni ei ilmeisesti kokenut omassa liitossaan olleen.

Monista huonoista muistoista ja kokemuksista huolimatta, kaikkien perheiden elämä ei ollut pelkkää ankeutta ja jatkuvaa pelkoa sekä pahaa oloa. Moni muistelee lapsuuttaan ja perhettään lämmöllä. Isä oli ollut kunnollinen isä lapsilleen ja osallistunut näiden elämään aktiivisesti. Mieleen oli jäänyt paljon muistoja yhteisistä peleistä ja leikeistä, myös ihan arkiaskareidenkin hoidosta, kun lapsi oli niihin päässyt vanhempiensa avuksi. Onkin siis eroa sille, onko työskentely lapsena nähty vaadittuna pakkona vai enemmän suurena kunnia-asiana lapsen mielessä. Tunteettomat, kylmät ja etäiset isät eivät olleet kaikkien lasten kokemus, vaan isää muisteltiin hyvin lämmöllä ja rakkaudella. Isän syliin pääsi ja myös muuta hellyyttä osoitettiin. Tätä Malinen ja Tamminen painottavat monessa yhteydessä. Ei pidä antaa vaikeiden asioiden yksin viedä huomiota hyviltä, ne ansaitsevat yhtä lailla kerrotuksi tulemisen.

Suurin osa isänsä vaikeista ajoista ja mielenterveydellisestä oireilusta kertova kokee kaikesta huolimatta olevansa kiitollinen vanhemmilleen ja kunnioittaa näitä huonoista asioista huolimatta. Tässä näkyy vahvana ajan henki ja opetukset aikuisten kunnioittamisesta, etenkin omien vanhempien suhteen. Lapset ovat aikuisena kiitollisia siitä, että elämän perusasiat olivat olleet kunnossa. Ruoan ja vaatteiden riittäminen sekä katto pään päällä nähdään lämmintä ja rakastavaa ilmapiiriä tai turvallisuuden tuntua merkittävimpinä asioina. Moni kertoo aikuisiällä ymmärtäneensä paremmin vanhempien uhrauksia niin sota-ajan vuoksi kuin myöhemmin perheensäkin eteen. Myös sitä, kuinka vaikea ja rankka aika sota ja sen jälkeinen jälleenrakennus on vanhemmille ollut, käytetään perusteluna ymmärrykselle. Vanhemmat olivat kaikesta huolimatta onnistuneet rakentamaan elämän perheelle, eikä heiltä voinut menneisyyden painolastin vuoksi enempää pyytääkään. Näistä lähtökohdista muistellaan myös isää ja hänen kanssaan ollutta suhdetta.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Helsinki

Perheissä jatkutut sota -keruu (1.10.2015–31.5.2016)

II Tutkimuskirjallisuus

Abrams, Lynn, *Oral History Theory*. Routledge: Abingdon, 2010.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina, 'Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä'. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Hakapaino Oy: Helsinki, 2006, 25–48.

Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija, 'Muistitieto ja tutkimus'. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Hakapaino Oy: Helsinki, 2006, 7–24.

Hagelstam, Sonja, 'Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa'. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva kustannus Oy: Jyväskylä, 2006.

Holmila, Antero & Mikkonen, Simo, *Suomi sodan jälkeen: Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Otavan Kirjapaino Oy: Keuruu, 2015.

Hytönen, Kirsi-Maria, *Ei elämäni lomina mahtunut: Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura: Joensuu, 2014.

Hännikäinen, Irmeli, *Sota ihmisessä – totta, tarua ja unta*. Otavan Kirjapaino Oy: Keuruu, 2015.

Kalela, Jorma, 'Muistitiedon näkökulmia historiaan'. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Hakapaino Oy: Helsinki, 2006, 67–92.

Karonen, Petri, 'Suomi vuonna yksi. Sodasta rauhaan siirtyminen valtakunnallisena ongelmana'. Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino: Tampere 2015, 175–207.

Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria & Karonen, Petri, 'Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättyminen Suomessa ja Euroopassa. Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino: Tampere 2015, 11–36.

Kivimäki, Ville, 'Sodan rampauttama vanhemmuus'. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala, Juha & Strandberg, Joni (toim.), *Sodassa koettua 1. Haavoitettu lapsuus*. Weilin+Göös Oy: Porvoo, 2007, 214–245.

Kivimäki, Ville, *Murtuneet mielet: taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY: Helsinki, 2013 (1. painos).

Kivimäki, Ville & Männistö, *Anssi, Sodan särkemä arki*. WSOY: Helsinki, 2016.

Kirves, Jenni, 'Elämä omiin käsiin. Traumoista selviytymiseen'. Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino: Tampere 2015, 257–284.

Kujala, Erkki, *Sodan pojat: sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä, 2003.

Malinen, Antti, 'Kodittomuutta ja kotien rauhaa. Kaupunkilaisten asuinolot'. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino: Tampere 2015, 127–149.

Malinen, Antti & Tamminen, Tuomo, *Jälleenrakentajien lapset: Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Gaudeamus: Tallinna, 2017 (2. painos).

Nevala, Seija-Leena & Hytönen, Kirsi Maria, 'Toimet, työt ja taakat. Perhe-elämä maaseudulla sodan jälkeen. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino: Tampere 2015, 151–172.

Näre, Sari, 'Lapset sodan uhreina'. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala, Juha & Strandberg, Joni (toim.), *Sodassa koettua 1. Haavoitettu lapsuus*. Weilin+Göös Oy: Porvoo, 2007, 194–213.

Näre, Sari & Kirves, Jenni, 'Lapsuus sodan keskellä'. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala, Juha & Strandberg, Joni (toim.), *Sodassa koettua 1. Haavoitettu lapsuus*. Weilin+Göös Oy: Porvoo 2007, 8–29.

Oksanen, Atte, "Kenraalit vauhdissa ja sotilaat sammuksissa – sotaa huumeissa ja humalassa". Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.), *Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga Publishing: Helsinki, 2008, 181–205.

Portelli, Alessandro, 'Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?'. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Hakapaino Oy: Helsinki, 2006, 49–66.

Pöysä, Jyrki, *Lähiluvun tieto: Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Multiprint: Vantaa, 2015.

Tepora, Tuomas, 'Sota-ajan leikit ja koulu'. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala, Juha & Strandberg, Joni (toim.), *Sodassa koettua 1. Haavoitettu lapsuus*. Weilin+Göös Oy: Porvoo, 2007, 30–67.

Teräs, Kari, 'Epäilystä vuoropuheluun: Muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona'. Teoksessa Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.), *Tekstien rajoilla: Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. HansaBook: Vantaa, 2011, 181–201.